

Yıl/Year:5 Cilt/Volume:5 Sayı/Number:10 (2021/2)

ISSN 2602-4748

**ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER
AKADEMİK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

Journal Of International Social Sciences Academic Researches

CİLT :5

SAYI : 10

KIŞ (2021 – ARALIK /2.SAYI)

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Cilt 5 Sayı :10 (2021/2)

YIL/YEAR :5*
CİLT/ VOLUME :5
SAYI/NUMBER :10 (2021/2)

INDEXLER

Konular: Eğitim Bilimleri, Tarih, Güzel Sanatlar, Sosyoloji, Ekonomi, Siyaset Bilimi, İşletme, Muhasebe, İletişim, Yönetim ve İslami Bilimler gibi tüm sosyal bilimler

Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi 'ne yayımlanması için değerlendirilmek üzere gönderilen makalelerin yayıma kabul edilmesi durumunda tüm yayın hakları süresiz olarak **Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi'**ne aittir.

Makalelerdeki her türlü sorumluluk Yazarı/Yazarlarına aittir

YIL/YEAR:5 CİLT/VOLUME :5 SAYI/NUMBER :10 (2021/2)

Journal Of International Social Sciences Academic Researches Cilt: 5 Sayı :10 2021|2

EDİTÖR

Doç. Dr. Şahin ÇETİNKAYA

Editör Kurulu

Prof. Dr. Ali ACAR

Selçuk Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi

Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ

Uşak Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi – Edebiyat Bölümü

Prof. Dr. Veli ÜNSAL

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Doç. Dr. Ayşem YANAR

Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Doç. Dr. Erkan AKGÖZ

Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIZ

Aksaray Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi

Dr. Cihandar HASANHANOĞLU

Başkent Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ

<i>Prof. Dr. Veli ÜNSAL Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi</i>	<i>Tarih</i>
<i>Doç. Dr. Ayşem YANAR Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi</i>	<i>Güzel Sanatlar</i>
<i>Doç. Dr. Erkan AKGÖZ Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi</i>	<i>Turizm- İletişim</i>
<i>Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIZ Aksaray Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi</i>	<i>Kamu Y.- Siyaset B.</i>

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ali ACAR	Selçuk Üniversitesi İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü
Prof. Dr. Doğan UYSAL	Celal Bayar Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü
Prof. Dr. İ. Halil SUGÖZÜ	Şırnak Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü-Dekan
Prof. Dr. Ramazan KILIÇ	Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Prof. Dr. Volkan ALPTEKİN	Katip Çelebi Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü
Prof. Dr. Ahsen ARMAĞAN	Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Veli ÜNSAL	Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Fen Edb. Fak.-Tarih
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN	Kırşehir Ahievran Üniversitesi F.E.F.
Prof. Dr. Şafak ÜNÜVAR	Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet YATKIN	İnönü üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Salih ÖZTÜRK	NKÜ, İİBF İşletme Bölümü
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ	Atatürk Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü
Prof. Dr. Fevzi ERDOĞAN	YYU, İİBF, Ekonometri Bölüm Başkanı
Prof. Dr. İbrahim Attila ACAR	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü
Prof. Dr. Uğur Yavuz,	Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik B.
Prof. Dr. Engin ÖNER	Van Y.Y. Üniversitesi Maliye Bölümü
Prof. Dr. Şükrü NİŞANCI	Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Kamu Yönetimi
Prof. Dr. Mehmet AYGÜN	Van Y.Y. Üniversitesi İşletme Bölümü

Prof. Dr. Sait PATIR,	İnönü Üniversitesi İİBF, İşletme Bölümü
Prof. Dr. Haydar EFE,	Erzincan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bil. Ve Kamu Yön.
Prof. Dr. Ömer Selçuk Emsen	Atatürk Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ	Atatürk Üniversitesi İİBF Muhasebe ve Finansman ABD
Prof. Dr. Murat SEZGİN	Uşak Üniversitesi İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Engin Öner	Van YYU İİBF Maliye Bölümü Başkanı
Doç. Dr. Ceren GÜNERÖZ	Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Doç.Dr. Ayben Kaynar TANIR	*Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Doç. Dr. Mahmut BOLAT	Kırşehir Ahievran Üniversitesi F.E.F.
Doç. Dr. Mahmut AVCI	Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Doç. Dr. Arif KORKMAZ	N.Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ali Sırrı YILMAZ	Fırat Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Salih Börteçine AVCI	Atatürk Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü
Doç. Dr. Veli SIRIM	Namık Kemal Üniversitesi . İ.İ.B.F. İktisat Bölümü
Doç. Dr. Şahin ÇETİNKAYA	Aksaray Üniversitesi SBF Sağlık Yönetimi
Doç. Dr. Azize Serap TUNCER	Ahi Evran Üniversitesi İİBF Kentleşme ve Çevre
Doç. Dr. Erkan AKGÖZ	Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi
Doç. Dr. Erkan Arı	DPU İİBF Ekonometri Bölümü
Doç. Dr. Türker TUĞSAL	Beykent üniversitesi İİBF, Sermaye Piyasası ve Por.Yön
Doç. Dr. M. Şükrü MOLLAVELİOĞLU	Van Y.Y.Üniversitesi İİBF,İktisat Bölümü
Doç. Dr. Yılmaz KARADENİZ	Amasya Üniversitesi F.E.F.Tarih Bölümü,
Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ	Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Doç.Dr. Haluk YERGİN	YYÜ,İİBF,İkt. Bölümü
Doç.Dr. Halim Tatlı,	Bingöl Üniversitesi İİBF, İktisat

Doç. Dr. Recep YILDIZ	Yalova Üniversitesi,İİBF,Sosyal Hizmetler B.
Doç Dr. Sevgi Işık Erol	Batman Üniversitesi İİBF
Doç. Dr. Yusuf Ekrem AKBAŞ	Adıyaman Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Doç. Dr. Fatih KIRIŞIK,	DPÜ İİBF Kamu Yönetimi Bölümü
Doç. Dr. Ecehan EROL	Manisa C.B.Ü. İİBF İktisat Bölümü
Doç. Dr. Erkan ARI	Dumlupınar Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü
Doç.Dr. Hakan EYGÜ	Atatürk Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü
Dr Öğr. Üyesi Rezzan Neslihan Vural	Beykent Üniversitesi IIBF Bankacılık ve Finans Böl.
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir GÜMÜŞ,	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF İşletme
Dr.Öğr.Üyesi Ayşe Esra PEKER	Fırat Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü İktisat Politikası
Dr. Öğr. Üyesi. Hüseyin TEZER	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Böl.
Dr. Öğr. Gör. İsmail Güneş ,	Çukurova Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü
Dr. Öğretim Üyesi, Recep TEMEL	Yozgat Bozok Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Filiz GÜNEYSU ATASOY	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, İktisat
Dr. Öğr.Üyesi Beşir KOÇ	Bingöl Üniversitesi İİBF
Dr. Öğr.Üyesi. Ahmet TERZİ	Ardahan Üniversitesi İİBF, İşletme
Dr. Öğr.Üyesi Mikâil KARA	Çankırı Karatekin Üniversitesi Ilgaz Tur.MYO.Müd.
Dr. Öğr.Üyesi Osman ALTAY	Beykent ÜniversitesiİİBF,Uluslararası İlişkiler
Dr.Öğr.Üyesi Abdurrahman ÇALIK	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü
Dr.Öğr.Üyesi Abdussemet YAMAN	Ardahan Üniversitesi,İİBF,İşletme Bölümü
Dr. Öğr.Üyesi Hakan EYGÜ	Atatürk Üniversitesi İ.İ.B. Fakültesi Ekonometri B.
Dr. Öğr.Üyesi Salih BATAL	Yalova Üniversitesi İİBF S.B.ve Kamu Yönetimi B.
Dr. Öğr.Üyesi İbrahim Okan AKKIN	Ardahan Üniversitesi, FEF,Felsefe Bölümü
Dr. Öğr.Üyesi Caner Ekizceleroğlu,	Trakya Üniversitesi İİBF,İktisat
Dr. Öğr. Üyesi Dilaysu Çınar,	Beykent Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü

Dr. Öğr.Üyesi Bertan Rona,	Giresun Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı
Dr. Öğr.Üyesi Emrah Aydemir,	Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi
Dr.Öğr.Üyesi Noyan AYDIN,	DPU, İİBF, Ekonometri Bölümü
Dr. Öğr.Üyesi Bülent ALTAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü
Dr. Öğr.Üyesi H. Gonca DİLER	Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÖZDEMİR	Atatürk Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi Z. Çağlar YURTÇIKMAZ	Atatürk Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü
Dr. Cihandar Hasanhanoglu	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Güneş	Çukurova Üniversitesi İİBF, Maliye
Dr. Mehmet Sağlam	İstanbul Ticaret Üniversitesi İşletme Fak. İng. İşletme
Öğr. Gör. Dr. Emrah Hanifi Fırat,	Fırat Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü
Dr. Mustafa Necati ÇOBAN	Tokat G.O.P. Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü
Dr. Ulvi Sandalcı	Dumlupınar Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü
Dr. İnci Sandalcı	Dumlupınar Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

ARALIK 2021 SAYISI / HAKEM KURULU

Prof. Dr. Veli ÜNSAL	Kırşehir Ahievran Üniversitesi F.E.F.
Prof.Dr. Ahmet TAYFUN	Ankara Hacıbayram Veli Üni. Turizm Fakültesi
Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN	Kırşehir Ahievran Üniversitesi F.E.F.
Prof. Dr. Şafak ÜNÜVAR	Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi
Doç. Dr. Ali Sırrı YILMAZ	Fırat Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yön.
Doç.Dr. Ayben Kaynar TANIR	Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Doç. Dr. Arif KORKMAZ	N.Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ceren GÜNERÖZ	Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Doç Dr. Erkan AKGÖZ	Selçuk Üniversitesi Turizm Fakültesi
Doç. Dr. Elnur Hasan Mikail	Kafkas Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler B.

Doç. Dr. Mahmut BOLAT	Kırşehir Ahievran Üniversitesi F.E.F.
Doç. Dr. Mahmut AVCI	Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Dr.Öğr.Üyesi Cemal İNCE	Tokat G.O.P. Üniversitesi Turizm Otelcilik
Dr.Öğr.Üyesi İbrahim Okan Akkın	Ardahan Üniversitesi Fen Edebiyat Fak. Felsefe
Dr. Öğr. Üyesi İnci Aksu KARGIN	Uşak Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ULUTAŞ	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Manas Üni. Turizm F.
Dr. Öğr. Üyesi Özlem POYRAZ	Kırşehir Ahievran Üniversitesi F.E.F.
Arş. Gör. Zeynep DEMİRYORGAN	Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

TAKDİM

Değerli Bilim İnsanları,

Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisinin 2021/2 sayısını yayınlamaktan mutluyuz. 2017 yılında yayın hayatına başlayan dergimizin, her yayın yılı sayıları bir cilt olarak sıralanmaktadır. 5.cilt 2.sayı olarak yayınlanan bu sayı ile 10. sayısı yayınlanmıştır.

Dergimiz Sosyal Bilimlerden Eğitim Bilimi, Tarih, Coğrafya, Psikoloji, Sosyoloji, İktisat, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Yönetim ve Organizasyon, Muhasebe Finans, İletişim, İslami İlimler gibi tüm sosyal bilimler alanında yayın kabul etmektedir. Disiplinler arası uyum ve etik kurallarına bağlılık esası temel ilkimizdir.

Bu sayı da yer alan çalışmalardan ötürü yazarlarımızı ve değerlendirme sürecinde emeği geçen değerli hakemlerimizi tebrik eder hepsine sonsuz teşekkür ederiz.

Bilime katkı sunması temennisiyle,

Doç Dr. Şahin ÇETİNKAYA
IJOSSAR Dergisi Editörü

Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi

International Journal Of Social Sciences Academic Researches

2021 / II - ARALIK

YEAR/YIL: 5

VOLUME/ CİLT: 5

NUMBER / SAYI: 10

ISSN: 2602-4748

**KAMUSAL ALANDA BİR SITE-SPECIFIC ART ÖNCÜSÜ: GORDON MATTA-
CLARK ve ARAYIŞ NESNESİ OLARAK EV**

Sayfa (1-14)

Arş. Gör. Mert BARLAS

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Güzel Sanatlar Fakültesi

ORCID: 0000-0002-1524-4425

mert.barlas@hbv.edu.tr

**ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI: ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ DERSİ
FARKINDALIK ÖLÇEĞİ**

(Sayfa 15-22)

İbrahim ÖZCANLI

Çukurova Üniversitesi, Adana, Türkiye

ibrahimozcanli.001@gmail.com

Prof. Dr. Hamza KELEŞ

Gazi Üniversitesi Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Ankara, Turkey

hkeles@gazi.edu.tr

**“TURİZM” KAVRAMININ YER ALDIĞI DOKTORA TEZLERİNİN BİBLİYOMETRİK
ANALİZİ (2010-2020)**

(Sayfa 23-42)

Doç.Dr. Erkan AKGÖZ

Selçuk Üniversitesi/Turizm Fakültesi

ORCID: 0000-0001-6723-0271

eakgozselcuk.edu.tr

Öğr.Gör. Refika ATALAY

Selçuk Üniversitesi/Turizm Fakültesi

ORCID: 0000-0002-8453-5867

ratalay@selcuk.edu.tr

İLMİYE TEKAÜD SANDIĞI'NIN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

(Sayfa 43-52)

Öğr. Gör. Nazire DOĞAN

Kayseri Üniversitesi
Tomarza Mustafa Akıncıoğlu Meslek Yüksekokulu
naziredogan@kayseri.edu.tr

Aramızdaki Ortak Kitap, *Razmname*, Resimli Bir Kitap Aracılığıyla Dinler Arası Diyalog Girişimi

(Sayfa 53-61)

Muhammed Salih Sefiloğlu

İbn Haldun Üniversitesi, Tarih Doktora Öğrencisi

ORCID: 0000-0001-6753-5809

e-posta: salihsefiloglu@gmail.com

BAZI AHKÂM AYETLERİNİN İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ'NİN RUHU'L-BEYAN ADLI TEFSİRİNDE İŞARİ YORUMLANMASI (*)

(Sayfa 62-69)

Ahmet Gökhan ÖZTÜRK

ahmetgokhanozturk@gmail.com

0000-0003-3039-5034

SOYUT KAVRAMLARIN OLUŞUMU AÇISINDAN AHLAKİ BİR KAVRAM OLARAK GÜVEN

(Sayfa 70-77)

Dr. Öğretim Üyesi Remziye Selçuk

İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,

ORCID ID: 0000-0002-0919-9234

remziyeselcuk80@gmail.com,

KAMUSAL ALANDA BİR SITE-SPECIFIC ART ÖNCÜSÜ: GORDON MATTA-CLARK ve ARAYIŞ NESNESİ OLARAK EV

Sayfa (1-14)

Arş. Gör. Mert BARLAS

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Güzel Sanatlar Fakültesi

ORCID: 0000-0002-1524-4425

mert.barlas@hbv.edu.tr

Öz

Bu araştırmada, Amerikalı sanatçı Gordon Matta-Clark'ın 70'li yıllarda ürettiği, kişisel yaşamının olumsuzlukları etrafında gelişen, ev/mekân odaklı çalışmaları incelenmiştir. Site-Specific Art çatısı altında, kamusal alanda mekân müdahaleleri üzerine örnekler vermiş sanatçılardan biri olan Matta-Clark; alternatif ev/barınak arayışına yönelik kendine has geliştirdiği fikirler doğrultusunda şekillenen üretimlerinin yanı sıra, ev gibi yerleşkeler başta olmak üzere, halka açık alanlardaki mimari yapılara açtığı boşluklar ve geometrik kesiklerle ürettiği eserleriyle de tanınmaktadır. Terk edilmiş, ihmal edilmiş ve şehir yaşamı içerisinde göz ardı edilerek yıkılmayı bekleyen binaları sanatı aracılığıyla fiziksel olarak dönüştüren Matta-Clark; bir taraftan modernizm hakimiyetindeki sanat ve mimari ideolojilerine, multi-disipliner bir yaklaşımla karşı dururken, diğer taraftan da çağdaş toplumların sosyo-ekonomik sorunlarını ve ihtiyaçlarını da sorgulamıştır. Bu bağlamda araştırma, sanat alanında çok farklı disiplinler içinde üretken bir isim olan Gordon Matta-Clark'ın alternatif barınak arama fikirleri doğrultusunda şekillenmiş; Tree House, Garbage Wall, Jacks ve Open House gibi erken dönem çalışmaları ile Splitting ve Bingo gibi Anarchitecture çatısı altında, Building Cuts dizilerine yönelik, ürettiği eserleri ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gordon Matta-Clark, sanat, mekân, site-specific art, ev.

A Site-Specific Art Pioneer in The Public Space: Gordon Matta-Clark and The House as A Seeking Object

Abstract

In this research, the home/space focused works of the American artist Gordon Matta-Clark, which he produced in the 70s and developed around the negativities of his personal life, were examined. Matta-Clark, one of the artists who exemplified space interventions in the public space, is also known with productions shaped in line with his unique ideas for alternative house/shelter seeking as well as his works created by gaps and geometric cuts on architectural buildings in public spaces, especially in premises like houses under the umbrella of Site-Specific Art. Matta-Clark, who physically transforms abandoned, neglected buildings and buildings waiting to be demolished that were ignored in city life through his art; opposed the artistic and architectural ideologies under the domination of modernism with a multi-disciplinary approach, while he questioned the socio-economic problems and needs of contemporary societies. In this context, the research was shaped in accordance with the ideas of Gordon Matta-Clark, a productive name in the field of art in many different disciplines; and limited to early period works such as Tree House, Garbage Wall, Jacks and Open House, as well as works for Building Cuts series produced under the umbrella of Anarchitecture such as Splitting and Bingo.

Keywords: Gordon Matta-Clark, art, space, site-specific art, house.

Çalışma Alanı: Güzel Sanatlar

GİRİŞ

Nesnellik, akılcılık gibi paradigmların üzerine kurulan modernist ideaların reddiyle başlayan post-modern süreçte, 60-70'li yıllarda yaşanan toplumsal ve çevresel değişimlerden etkilenen sanatçılar, modernizmin yarattığı sanat nesnesi ve mekân algısına yönelik kuralları yıkarak, galeri mekanlarından dışarıya göç etti. Bu süreçte, sanatın zevk veren, estetik nesne imajı yıkıldı. Sanatta fikir üretmek, yaşanan çağın problemlerine dikkat çekmek ve sorgulamak genel bir sanat tutumu haline dönüşmeye başladı. Sanat dünyasının kurumsallaşmasına ve sanatın ticari bir unsura dönüşmesine karşı, tepki şeklinde gelişen sanat hareketlerinin bir sonucu olarak; sanat, galeri mekanlarına alternatif ortamlarda da varlık gösteren bir fenomene dönüştü ve mekâna yönelik bağlamın ön planda olduğu sanat pratikleri yaygınlaştı. Böylelikle, gerçekte mimarinin yapısal unsuru olan mekân, çağdaş sanat içerisinde kazandığı yeni bağlamlar ve farklı görüntülerle; kimi zaman sanatsal ifadenin dolaysız nesnesi, kimi zaman sanat etkisiyle müdahale edilen bir alan, kimi zamansa malzeme olarak yeniden üretimin bir unsuru şeklinde, sanatta arayışına düşülen bir imge haline dönüştü. Mekân, sanata yön veren diğer bir değişken olarak sanat içerisinde sıkça yer bulmaya başladı. Bu durum, mekân-sanat ilişkisi içerisinde yeni sanat kavramlarının doğmasına neden oldu. Farklı sanat disiplinlerinin, farklı mekânlar üzerinden melezleşmiş görüntüler olarak bir araya geldiği çağdaş sanat ortamında, mekân-sanat ilişkili sanat yaklaşımlarının gün geçtikçe etki alanı genişleyen örnekleri göz önüne alındığında; mekân odaklı gelişen sanat pratiklerinin ve bu pratiklere ilişkin ortaya çıkan kavramların, sanat literatürü içerisinde tanımlanması zorunlu hale geldi. Bu terimlerden biri olan ve genel bir ifadeyle; mekânın, sanatın oluşmasında en etkili unsur olarak ele alındığı sanat üretimlerini bir çatı altında sınıflandıran Site-Specific Art kavramı, belirli bir bölgenin tüm koşullarının sanatçı tarafından üretim sürecinde göz önünde bulundurulduğu, mekânın üretimin merkezi olarak ele alındığı planlı müdahaleleri ve sanat pratiklerini kapsayan, alana özgü kurgulanmış sanat eylemleri olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, 60'lı yıllardan itibaren Site-Specific Art pratiklerinin çehresi, Land Art gibi yeryüzünü ve doğayı sanatın malzemesi olarak ele alan sanat yaklaşımları ile şekillendi. Ancak, sanatın mekân odağında şekillenen görüntüsü, 60'lı yılların sonunda yaşanan tarihsel ve sosyal olayların sanata yansımalarının bir sonucu olarak; sanatçıların kamusal alanı bir karşı söylem platformu biçiminde ele almasıyla başka bir boyuta da taşındı. Sanatçıların, kamusal alana ait mekanları politik, sosyal aktivizm sahası veya şehirlere yönelik reform stratejilerinde bir yola çıkış unsuru olarak ele almasıyla oluşan mekâna yönelik sanat pratikleri de Site-Specific Art sınırları içine dahil oldu.

1943-1978 yıllarında yaşamış olan, grafiti, fotoğraf, film, çizim ve performanslarıyla tanınan, ancak daha çok mekân odaklı eserleriyle ün kazanmış olan Gordon Matta-Clark'ta, kamusal alanı kullanarak üretim veren sanatçılar arasında yer almaktadır. 70'li yıllarda kamusal alanın sanata açılmasında ve böylece sanatın da sokaktaki *sıradan* insana erişmesinde, öne çıkan aktörlerden biri haline gelen, mimar kökenli Gordon Matta-Clark; dönemin, siyasi, toplumsal, estetik algılarına mekân üzerinden meydan okumanın simgelerine dönüşen, Site-Specific çalışmalar üretti. Mimarlık eğitimi almış olmasına rağmen üniversite yıllarında sanatçı olmaya karar veren Matta-Clark, kısa süreli ömründe, şehir mekanlarının terk edilmiş, işe yaramayan ve yıkılması planlanan banliyö evlerine, binalara ait, duvar, zemin ve tavan gibi, yüzeylerde açtığı geometrik kesikler ve karmaşık boşluklarla gündeme geldi. Anti-mimari-heykel disiplinlerinin sentezinde ürettiği eserlerinin erken dönemini, alternatif barınak arayışlarına yönelik fikirleri doğrultusunda geliştirdiği eserleri oluşturdu. Matta-Clark, diğer mimar ve sanatçılarla kolektif olarak çalıştığı, *Anarchitecture Group* oluşumuna da isim veren, Anarchitecture terimi çatısı altında, adının sanat ve mimari camiasında duyulmasını sağlayan, mekâna yönelik anti-mimari müdahaleleri ve eserleri içeren bir dizi çalışma üretti. Modern mimarinin otoriter kuralcılığına ve anıt şeklinde yükselen görkemli yapılarına karşı, çalışmalarında malzeme olarak ele aldığı, günlük yaşam içerisinde psikolojik ve sosyal boyutlarda önemli rolleri olan ev gibi basit mimari yapıları, kendine özgü tekniği ile manipüle eden sanatçı, bu üslupla; *sıradan* insanın ya da barınma gibi sosyal bir haktan yoksun bırakılan insanın mekânsal varoluş problemlerine yanıt aramaktan uzak kalan mimarinin toplumsal yaşam gerçekliğinde işlev dışı kalan yönlerini ortaya çıkardı. Dönemi itibarıyla, Site-Specific uygulamalar üzerine çalışan çağdaş sanatçıların üretimlerinden karakteristik olarak da ayırt edilen, Matta-Clark'ın eserleri, bir taraftan görsel ve bağlamsal nitelikleriyle çağdaş sanatı etkilerken aynı zamanda, mimarlık disiplininin hem anlam bakımından hem fiziksel olarak uygulanış bakımından sorgulanmasında etkili oldu. Kamusal alanın dönüşümü sebebiyle, nihayetinde yok olmaya mahkûm üretimler olarak kalan çalışmaların yarattığı geçicilik etkisi; statüko, tüketim, hiyerarşi ilişkilerine yönelik şekillenen modern mimari yaklaşımlarına karşı bir tavır olarak yorumlandı. Matta-Clark'ın geçicilik etkisi altında şekillenen hemen her eseri, video, film ve fotoğraf tekniklerinden yararlanılarak belgelendi.

Bu bağlamlarda, araştırmanın konusu olan sanatçı Gordon Matta-Clark'ın, kamusal alanlarda mevcut ev ve konut gibi mimari yapıları kullanarak ürettiği, araştırmalarda Site-Specific Art kapsamında ele alınan eserlerinin

ve müdahalelerinin incelenmesinden önce, Site-Specific Art terimi hakkında bilgi vermek ve terimin, mekâna yönelik diğer sanat biçimlerinden ayrıldığı sınırları kısaca açıklamak, şüphesiz, araştırmanın seyri bakımından önem arz etmektedir.

İlgili araştırmada literatür tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırma konusu kapsamında; Site Specific Art teriminin, sanat disiplini içinde kullanılma gerekliliğini ortaya çıkaran nedenlerin, Matta-Clark'ın Site Specific Art olgusuyla ilişkilendirilen sanat üslubunun ve araştırmaya yönelik, ev/barınak imgesi kapsamında sınırlandırılarak seçilen sanatçı eserlerinin çözümlenmesine yardımcı olacak kaynaklar taranmıştır. Elde edilen kaynaklar içerisinden, araştırmanın başlığı doğrultusunda hedefe ulaştıracak yazınlar elenerek seçilmiştir. Kaynaklardan elde edilen veriler, salt alıntı şeklinde kullanılmamış, ilgili yazınlardaki bilgiler; araştırmayı ve araştırmacı düşüncelerini destekleyecek şekilde çözümlenerek yorumlanmıştır.

1.Site-Specific Art¹

Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren sanatın uygulama ve sergileme biçimlerinde yaşanan dönüşümler doğrultusunda; sanatın, ticarileşmeye, kurumsallaşmaya karşı bir tepki şeklinde, sınırları kurumsal bir yapı olarak belirlenmiş olan galeri mekanlarına alternatif ortamlarda da varlık göstermesi, mekâna yönelik bağlamın ön planda olduğu sanat pratiklerinin yaygınlaşması, mekân-sanat ilişkisi içerisinde sanata yönelik yeni olguların, yeni kavramların doğmasına neden oldu. Catherine Howett'a göre; sanat nesnesinin sunumuna yönelik, müze ve galerilerin geleneksel kuralları etrafında şekillenen baskıcı yaklaşımlarına karşı büyük bir tepkinin parçası olarak, bu mekanlardan göç eden sanatçılar; "doğal veya el ile işlenmiş bir *siteyi* yaratıcı amaçları için gerçek araç olarak kullanma olasılıklarını keşfetmişlerdir" (1977:38). Son altmış yıllık zaman diliminde, sanat nesnesini kurumsal bir yapının elemanı haline dönüştüren galeri ve müze gibi mekanlara ve bu mekanlara dönük yaratılan geleneksel algılara karşı, sanatçıların geliştirdikleri *reflekslerin* bir sonucu olarak; belirli mekanlara özgü vücut bulan Arazi Sanatı, Kamusal Alan Sanatı ya da Performans Sanatı gibi farklı türlerdeki sanat eylemleri, sanat dünyasındaki modernist sanat anlayışlarının yarattığı üsluplara, tekniklere, formlara ve sanatın nasıl sunulacağına dair yerleşik kurallara meydan okuyarak, sanatı farklı düzlemlerde izleyiciye iletme amaçları doğrultusunda şekillendi. Mekân-sanat ilişkili sanat yaklaşımlarının gün geçtikçe etki alanı genişleyen örnekleri de göz önüne alındığında, farklı sanat disiplinlerinin, farklı mekânlar üzerinden melezleşmiş görüntüler olarak bir araya geldiği çağdaş sanat ortamında, mekân odaklı gelişen yeni sanat pratiklerinin ve bu pratiklere ilişkin ortaya çıkan kavramların, sanat literatürü içerisinde tanımlanması zorunlu hale geldi. Miwon Kwon (2002:1)'e göre, mekân merkezinde gelişen sanat pratiklerinin belirlenmesine yönelik karşılık bulan, ortam-odaklı, ortam-referanslı, ortam-bilinçli vb. gibi adlandırmaların her biri, günümüzde mekânla doğrudan ilişkili sanatın farklı varyasyonlarını açıklamak için ortaya çıkan bazı yeni terimler olmakla birlikte, bu terimlerin ortak paydaları; 60'lı ve 70'li yıllarda sanatın üretimi, sunumu ve alımına yönelik, ticari olmayan, idealizm karşıtı, mekâna özgü sanat pratiklerine işaret etmeleridir. 70'li yıllarda örnekleri; Lloyd Hamrol, Athena Tacha, Patricia Johanson, Dennis Oppenheim vd. sanatçılar tarafından verilmekle birlikte, bölge odaklı çevresel sanat terimi, mimari eleştirmen Catherine Howett'in *New Directions in Environmental Art* (1977) ve sanat eleştirmeni Lucy Lippard tarafından kaleme alınan *Art Outdoors, in and out of the Public Domain: A Slide Lecture* (1977) makalelerinde bir sanat hareketi olarak ele alındı. Ancak, bir terim olarak Site-Specific Art; *Being and Circumstance: Notes Toward a Confidential Art* (1985) başlıklı çalışması altında ilk kez sanatçı Robert Irwin tarafından tanımlandı. Bu anlamda, mekân odaklı sanat biçimlerini belli başlıklar altında kategorize eden Irwin, Site-Specific Art'ı heykel sanatı ile ilişkili olarak, tanımlarken; "Bölgenin, heykelin parametrelerini belirlediği ve yerin kısmen heykelin nedeni olduğunu, (...) ancak eseri anlama ve tanıma sürecinde, sanat yapıtının hala anahtar unsur/referans olarak alındığını" ([1985], 2012:56) ifade etmektedir. Irwin'in tanımlamasından yola çıkışla, genel bir ifadeyle, Site-Specific Art kavramı; sanat müdahalesinin yapılacağı, önceden belirlenmiş bölgeye ait tüm koşulların sanatçı tarafından göz önünde bulundurulduğu, mekânın üretimin merkezi olarak ele alındığı planlı müdahaleleri ve sanat pratiklerini kapsayan uygulamalar için, alana özgü kurgulanmış sanat eylemleri olarak tanımlanabilir. Sanat nesnesinin varlık bulduğu fiziksel mekân ve çevresel unsurlardan bağımsız düşünülmemeyeceği fikirlerinin, 60-70'li yıllarda sanat-mekân ilişkisine dair yaygın görüşlerden biri haline gelmesi, Site-Specific Art kavramının oluşmasındaki temel nedenlerden biri olarak gösterilebilir. Daha açık bir ifade ile, mekânın, sanat ögesine dönüştürülmesi sürecinde, sanatçının, ilgili mekânın fiziksel elementleriyle doğrudan ilişkili olarak kurduğu bağlamın, eserin deneyimlenmesi üzerinde nasıl bir fark yaratacağı sorunsalı

¹Site-Specific Art kavramı; Türkçede mekâna/alana/bölgeye özgü, mekân odaklı, ortam odaklı sanat ve benzeri karşılıklar edinmiştir. Bu anlamda araştırmada, terimin Türkçe karşılıklarından birinin tercih edilmesi yerine, terim orijinal dilindeki biçimiyle kullanılmıştır.

üzerine şekillenen Site-Specific Art; sanat nesnesinin ve çevrenin bütüncül olarak deneyimlenmesini öngörmektedir. Dolayısıyla mekân, sanatçının sanat eylemini planlı olarak oluşturulmasında önemli unsurlardan biri haline gelmekte ve nesne, mekân ile yeni anlamlar yüklenmektedir.

Richard Serra (1994:202)'ye göre, ölçek, boyut, konum gibi unsurların; şehir, peyzaj ya da kapalı mimari alan fark etmeksizin, alanın çevresel bileşenlerine, topografyasına göre belirlendiği Site-Specific eserler, o alanın bir parçası haline gelerek, alanı kavram ve algı yönünden yeniden yapılandırmaktadır. Serra'nın bu açıklamasından yola çıkarak söylemek mümkündür ki; mekân, Site-Specific Art çatısı altında ele alınan sanat eserlerinin oluşumunda ve algılanmasında bağlayıcı etken olarak en ön plana çıkmaktadır. Öyle ki, mekânı yaratan ya da mekânın yarattığı fiziksel unsurların ve koşulların sanat eserinin bağlamı üzerinde doğrudan etki etmediği durumlarda, galeri mekânında sergilenen bir eserin başka bir galeriye veya mekâna taşınması ya da bir mekânda izleyicisiyle buluşan bir heykelin veya mekâna özgü olmayan performatif bir sanat eyleminin farklı bir mekânda sunulmasının, uygulamaya sokulmasının bağlam ve ileti açısından önemli bir değişiklik yaratmayacağı söylenebilir. Ancak, planlı olarak önceden belirlenmiş bir mekâna, o mekânın coğrafi konumuna, iklim koşullarına yönelik tasarlanan ya da bir şehrin sosyal, çevresel vb. etmenlerine özgü uygulanan, kamusal bağlamda ilişkisellik içeren sanat pratiklerinin, ait oldukları uzamdan koparılmaları ya da başka bir yere taşınmaları, eserlerin/sanat müdahalelerinin kavramsal olarak yıkımına yol açabilmektedir. Örneğin, Richard Serra, kamusal alanda konumlandığı, tartışmalı enstalasyonu *Tilted Arc*'la (1981), Manhattan'da yer alan Foley Federal Plaza'nın "dekoratif işlevini altüst ya da tahrif etmeyi ve insanları heykelin bağlamına taşımayı" (Storr'dan aktaran Scherr, 1996:371) amaçlamıştır. Eserin kamusal alandaki varlığına yönelik farklı görüşler doğmakla birlikte, "1983 yılında görüşülen yerel çalışanlar, heykelden büyük ölçüde şaşırılmış veya rahatsız olmuş görünüyordu" (Senie, 1989:298). *Tilted Arc*'in kurulu olduğu mekândan kaldırılmasına yönelik tepkilerin artmasıyla eserin taşınmasına yönelik girişimler başlatıldı. Ancak, eserin belirli bir mekâna özgü oluşu nedeniyle, Serra'ya göre; "yapının, bir şekilde, herhangi bir nedenden ötürü kaldırılması onu yok etmek olacaktır. Çünkü heykel, New York City'deki Federal Plaza için özel olarak tasarlanmıştı"(Hills'ten aktaran Spotts, 2009:303). Serra'nın, eserinin ait olduğu bölgeden kaldırılmasına yönelik bu açıklaması, Site-Specific Art eserlerinin doğasının tanımlanmasında örnek teşkil etmektedir. *Tilted Arc* eserinden de anlaşılacağı üzere; sürekliliği, eserin bulunduğu fiziksel konum ve çevresel koşullar tarafından belirlenen Site-Specific Art'ın geçicilik etkisi altındaki bu ayırıcı niteliğini Kwon; "kendisini biçimsel olarak belirleyen veya yönlendirilen çevresel bağlama teslim etmesi" (2002: 11) olarak değerlendirmektedir. Kwon'un bu açıklamasına dayanarak, bağlamın ve iletinin dolaysız olarak mekân üzerinden kurulduğu Site-Specific Art pratiklerinde amacın; sanat nesnesinin, konumlandığı fiziksel çevre -bu çevre Land Art'la birlikte doğa, ilerleyen dönemlerde kamusal alanda sanatla şehirlerdir- ve o çevrenin yarattığı farklı etmenlerle olan görsel ve bağlamsal açıdan uyumlu, etkileşimli diyalogunu ortaya koymak olduğu da söylenebilir. Kwon'a (2002) göre, mekânı üretimin merkezine yerleştiren sanat pratikleri, başlarda sanatın, sanat nesnesinin üretim ve sunum süreçlerine odaklanmış olsalar da ilerleyen zaman içerisinde mekân; toplumsal, kültürel, ekonomik sorunlara işaret etmek için de ele alınan bir sanat unsuru haline dönüştü. Sanat aracılığıyla yeniden düşünülen, yeniden üretilen mekân, sanatçıların; sosyo-politik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel sorunlara yönelik yeni perspektifler geliştirmesinde ve özellikle 80'li yıllardan günümüze, küresel ısınma, iklim değişikliği, savaşlar veya doğal felaketler sonrasında ortaya çıkan göç, evsizlik, ya da sanayileşme süreci sonrasında başarısız örgütlenen şehirlerin toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkileri vb. gibi, dünyevi yaşamın olumsuzlaşan gerçekliklerine, duyarlılıkla dikkat çekme çabalarında önemli metaforlar haline geldi. Dolayısıyla hem uygulama alanlarının çeşitliliği hem de konu ve bağlam açısından farklılaşan yönleriyle Site-Specific Art'ın; "yirminci yüzyılın sonlarında post-modernizm olarak bilinen çok daha büyük bir sanat hareketinin parçası olarak" (Hills'ten aktaran Spotts, 2009: 301) geliştiğini ve başlangıçta doğa ile ilişkili söylemler üzerinden şekillenerek daha sonra sanatçılar tarafından "şehir meydanları ve kamusal alanlarında sanat pratiklerine dahil edilmesiyle" (Spotts, 2009:302) çok katmanlı bir olguya ulaştığını söylemek mümkündür. Bu anlamda, kamusal alana ait mekanlarda karşılaşılan sanat pratiklerinin uygulama, sunum ve görsel yönleriyle çeşitlenmesi, kamusal alanda sergilenen her bir sanat eserinin ya da sanat eyleminin Site-Specific Art kapsamında ele alınıp alınmayacağı ya da Site-Specific Art'ın kamusal sanattan hangi bağlamlarla ayrıldığı gibi soruları da akıllara getirebilir.

Kamusal Sanat, uygulama alanı olarak galeri bağlamı dışında kalan, herkese açık ve herkes tarafından erişilebilir şehir mekanlarının tercih edildiği bir sanat sunum anlayışının ifadesidir. Genel anlamda, geleneksel yaklaşımlardan günümüze, kamusal alanda karşılaşılan her türlü kalıcı ya da anlık sanat biçimi; anıtlar, heykeller, enstalasyonlar ve performanslar dahi kamusal sanat başlığı altında toplamak mümkündür. Ancak, sanat nesnesinin kamusal alanlarda sergilenmesi dışında, 70'li yıllarda da örnekleri görülmüş olmakla birlikte, özellikle 80'li yıllardan itibaren, kamusal sanata; "başka bir estetik öncülük biçimi, yenilenmiş bir sosyal ve politik aktivizm üslubu veya yeni bir kentsel reform ve canlandırma stratejisi olarak yaklaşılabılır" (Kwon,

2002:107). Kwon'un bu açıklaması, bir anlamda, terminolojideki kamusal sanat ve kamusal alan sanatı farkını da ortaya koymada bir çıkış noktası yaratmaktadır. Öyle ki, kamusal sanat, kamuya ya da özel mülke ait mekanlarda, genellikle sipariş mekanizması sonucu üretilmiş sanat üretimlerini ifade etmekle birlikte, burada amaç; kurumsal bir yapıyla bağlantılı bir biçimde, doğrudan sanat nesnesinin kendisini ve sunumunu ön planda tutmaktır. Kamusal sanatta, sanat nesnesinin, genelde, bir *çevre düzenleme* ögesi olarak kullanılması söz konusudur. Kamusal sanat, mevcut olan ideoloji ile uyumlu bir şekilde hareket etmektedir. Howett (1977:38)'e göre, geleneksel olarak, kamusal bir alan için üretilen sanat eseri, üretim aşamasından sonra konumuyla tanıştırılır ve estetik açıdan, kendisini çevreleyen ortama karşı tatmin edici şekillerde rol alır ya da almayabilir. Kamusal alanda sanat ise; perspektiflerini, toplumsal yaşama yön veren, politik, ideolojik, ekonomik, kültürel vb. gibi yapıları, olumsuz yaşam koşulları yaratan yönleriyle, hedef olarak genişleten ve tüm bu yapıların yarattığı; kadın-erkek eşitsizliği, ırk ayrımı, barınma mekanlarına, gıdaya, temiz hava ve suya ulaşamaması sonucu ortaya çıkan derin yoksulluk, hayvan hakları ihlallerini, adaletsiz gelir dağılımı ve benzer *çağdaş* toplumsal problematikleri, kamusal alan söylemlerine dönüştüren her türlü sanat eylemi olarak ifade edilebilir. Kamusal alanda sanatın amacı; sanat aracılığıyla toplumsal hareket alanları yaratarak toplumsal problemleri tartışmaya açmak ve bu problemlerin çözümüne yönelik kolektif toplum bilinci oluşturmaktır. Kamusal alanda sanat mevcut ideolojiyi ya da mevcut ideolojinin aksak yönlerini eleştirmekle ilgilidir. "Kamusal sanat terimi, genel olarak, halka açık erişim bölgeleri için yaptırılan çalışmalarını tanımlar; Site-Specific terimi, hem belirli bir bölgeye yerleştirilmek için yapılan sanat eserlerinin hem de bölgenin kendisinin tasarım haline dönüştüğü sanat için de kullanılmaktadır" (Miles, 1997:5). Dolayısıyla, kamusal alanda varlık bulan her bir sanat biçimini Site-Specific Art kapsamında ele almak, sanat üretiminde mekânın dominant unsur olma niteliğini açıklayan terimin doğasına aykırı düşmektedir. [Örneğin; ilk bakışta, tarihsel bir olayın yaşandığı bölgeye, tarihi bağlama ilişkin konumlandırılan, kamusal sanat örneği bir anıt heykel de Site-Specific Art içerisinde değerlendirilebilir gibi gözükmektedir. Site-Specific Art bağlamında ele alınan eserlerde olduğu gibi; burada da heykelin başka bir bölgeye taşınması, eserin, bölgeyle ilişkili kurduğu bağlamı yok edecektir. Ancak bu noktada, bölgenin eser üzerinde yarattığı etki, çevrenin fiziksel unsurlarına değil, ilgili bölgenin tarihsel bağlamına dayanmaktadır. Esasen bölgenin çevresel herhangi bir niteliğine müdahale etmeyen heykelin, başka bir mekâna taşınması, onu sanat eseri yapan niteliklerden de bir şey kaybettirmeyecektir. Bölgenin esere ya da eserin bölgeye doğrudan bir müdahalesi söz konusu değildir]. 70'li yıllarda yaşanan toplumsal dönüşümlere paralel olarak, kamusal mekâna yönelik değişen algılar doğrultusunda şekillenen sanat tutumlarıyla, sanatsal üretimin kaynağına kamusal bir mekânı yerleştiren ya da doğrudan bir mekânı, kurumu hedef alan; mekânı/bölgeyi siyasi bir forum olarak değerlendiren, anti-politik sanat eylemleri, aktivist hareketler, sivil protestolarla, bireysel ya da toplumsal reflekslerle şekillenen kamusal alanda sanat pratikleri ise, kamusal sanatın aksine; mekânı dolaysız yoldan bir kaynak ya da bir malzeme olarak ele almasıyla, 60lı yıllardan itibaren Land Art'la başlayarak bölge, mekân odaklı sanat türlerini tek bir çatı altında toplayan Site-Specific Art terimine dahil olmaktadır². Ayrıca, kamusal alanda Site-Specific Art çatısı altında örneklenebilen çağdaş sanatçılar, kamusal sanatın aksine, eserlerini yalnızca, şehir meydanlarında sergilenen anıtlar ya da *rekreatif* alanlarda konumlandırılmış heykeller ve sanat eserleri gibi, görüntülenebilecek herhangi bir alana yerleştirmekle yetinmeyerek, izleyicinin dikkatini sosyal yaşamın bir sorunu üzerine çekmek ve hatta izleyiciyi sanat eserlerine dahil etmek için şehirde belirli bir yer, mekân seçmektedirler. Bu noktada, genellikle sanat eyleminin mekân üzerinden kurduğu iletişimin yönü; siyasi, ekonomik, kültürel unsurların meydana getirdiği toplumsal yaşamın, insan yaşamının problematiklerine, çağdaş toplumların geniş *segmentli* sorunlarına çevrilmiştir. Öte yandan, kamusal alanda belirlenen mekânla ilişkili olarak, toplumsal problemlerin temsilini yaratan, sanat aracılığıyla sosyal bilinci hareketle geçirmeyi hedefleyen sanatçılar, sanatı, *sıradan* insanlara ulaşabilme, sanatı *sıradan* insanlar için de ulaşabilir kılma gibi toplumsal sorumlulukları da üstlenmektedirler.

2. Alternatif Barınaklar, Metaforik Boşluklar: Kamusal Alanın Ruhunu Besleyen Bir Sanatçı Olarak Gordon Matta-Clark'la Sokakta Evin İzini Sürmek

²Site Specific Art, toplumsal, kültürel değişimler/dönüşümler doğrultusunda, mekâna yüklenen yeni işlev ve anlamlarla, kavramsal sınırları sürekli genişleyen bir terim olarak, çağdaş sanat içerisinde varlık bulmaktadır. Doğanın, kamusal alanın ya da diğer iç-dış mekânların değişken dinamikleriyle, Site Specific Art teriminin ortaya koyduğu, mekân-sanat eseri arasındaki çift yönlü ilişki göz önüne alındığında; Andy Goldsworthy, Athena Tacha, Barry Le Va, Carl Andre, Charles Simonds, Christo ve Jeanne-Claude, Dan Flavin, Daniel Buren, Hans Haacke, James Turrell, Michael Heizer, Nancy Holt, Patricia Johanson, Rebecca Horn, Richard Long, Richard Serra, Robert Irwin, Robert Morris, Robert Smithson gibi birçok öncü isim, bu başlık altında ele alınabilen eserler sunmuş sanatçılar olarak ön plana çıkmaktadır.

1960'lı yılların ortasında, ırk ayrımı ve savaş karşıtı görüşleriyle devlet ideolojilerine karşı duruşun bir sembolü haline gelerek gündeme yerleşen *hippie* karşı kültürü gibi sosyal hareketlerden ve sosyal adalet arayışıyla iktidar odaklarına meydan okuyan aktivist/öğrenci eylemlerinden önemli ölçüde etkilenen sanatçılar, 70'li yıllarda, küresel çapta etkileri hissedilen, siyasi, ekonomik baskılarla şekillenen toplumsal düzene tepki olarak, sanat uygulamalarını insanlarla doğrudan iletişime geçecekleri kamusal alanlarda konumlanacak şekilde yeniden ele aldılar. Bununla birlikte, toplumsal yaşamı ve üretimi şekillendiren şehirlerin, kapitalist sistemler tarafından ideoloji yayma ve denetim mekânı olarak araçsallaştırılması da 1970'lerde kamusal alanların, ideoloji karşıtı bir söylem platformu olarak sanatla tanışmasının altında yatan en önemli nedenlerden biridir. Ayrıca, galeri ve müzelerin sanat nesnesi üzerinde yarattığı buyurucu algılar yanında, devletlerin güç sergileme ve ideoloji yayma kanallarından biri haline gelen sanatın, şehir yaşantısının ardında gizlediği sosyal ve ekonomik gerçeklerden izole tutulan steril alanlarda, şehirlerin estetik görüntüsünü tamamlayan peyzaj elemanları görünümünde, statükonun sanatsal tüketim metaları olarak boy göstermesi de; sanatçıların, sanatı ve kamusal alanı özgürleştirme çabaları doğrultusunda, kamusal alana ait mekanları direniş sahalarına dönüştürmelerinin altında yatan diğer önemli nedenler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda; dönem içinde adı geçen pek çok sanatçı için, sanat aracılığıyla şehre ve şehir kültürüne ait sorunlara yönelik toplumsal muhalif söylemler üretmek müdahaleci uygulamalarında merkezi bir rol oynamaya başladı. Dönemin birçok sanatçısı, sanatı; taşınmaz, tekrarlanamaz ya da yeniden üretilemez bir üslupla doğrudan halkın göz önüne, sokaklara taşıdı. Dolayısıyla, toplumsal her alanda yaşanan ve sanatı da etkisi altına alan olaylar dizgesi, kamusal alanda sanatın, gün geçtikçe gelişen yükselişini de tetikledi ve kamusal alanda sanatın yıkıcı dilini, karşı-ideolojik hareket sahası olarak kullanılan sanatçıların eylemleri/müdahaleleri, farklı görüşler çerçevesinde; kimi zaman kamusal alanın kolektif kullanımından doğan bir hak olarak yorumlandı, kimi zamansa toplumun düzen mekanizmasına yönelik *anarşist* saldırılar olarak görüldü. Diğer taraftan, Jane Crawford'a³ (2012: IV) göre; 70'li yıllarda sanatçıların, sanatın koleksiyon nesnesi olarak işlev gördüğü geleneksel yaklaşımlara karşı kuralları delmek istemelerinin, dahası, böylesi bir sanat anlayışını yadsıyarak sanatın deneysel yönüne daha çok eğilmelerinin bir sonucu olarak; birbirleriyle etkileşim içerisinde olan sanatçıların çalışmaları eleştiriye daha açık hale geldi ve bu etkileşim eserlerin niteliklerini de daha güçlü kıldı. Bu sanatçılardan biri olan Gordon Matta-Clark'ın da çalışmalarında kaynak edindiği esas konular; 1970'lerde üretim veren çağdaşları gibi, politika ve sosyal reform oldu. Ancak, Matta-Clark kendine has yaklaşımıyla; evsizlik, alternatif ve ucuz konut arayışı, yoksulluk karşısında şehrin mekân üzerinden eleştirisi, siyaset ve ekonomi ilişkisinde şekillenen mimarinin çarpık yönleri vb. gibi konular üzerine, *ötekinin* toplumsal yaşamda varoluş stratejisini çözümleyen müdahaleleriyle, görsel ve teknik bağlamda malzeme seçimiyle çağdaşlarından daha farklı bir yol izledi.

1943-1978 yıllarında yaşamış, grafiti, film, fotoğraf, çizim ve performanslarıyla tanınan, bununla birlikte daha çok mekân odaklı eserleriyle ün kazanmış olan Gordon Matta-Clark, Amerikan, çağdaş sanatçıdır. Mimarlık eğitimi⁴ almış olmasına rağmen üniversite yıllarında sanatçı olmaya karar veren Matta-Clark, kısa süreli ömründe 70'li yıllarda, şehir mekanlarının terkedilmiş, işe yaramayan ve yıkılması planlanan banliyö evlerinin, binalarının zeminlerinde ya da duvarlarında açtığı geometrik kesikler ve karmaşık boşluklarla, anti-mimari-heykel sentezinde ürettiği *Site-Specific* çalışmalarıyla tanınmaktadır. Genellikle eserleri; heykel, mimari, karşı mimari, enstalasyon ya da performans sanatı olarak farklı yaklaşımlarla okunsa da Matta-Clark'ın çalışmalarını; "bu ayrımlara ortak ve hatta kayıtsız bir zeminde" (Baldeweg, 2013:7) tasarlandığını söylemek daha doğru olacaktır. Mekâna has eserleri için; insan yaşamından uzak düşerek zaman içerisinde kurumsal formlarını kaybeden, mimari ihtişamdandan uzak, *şehir estetiğini* bozduğu düşünülen evleri, yapıları tercih eden Matta-Clark, bu metruk mekânları post-minimalist bir yaklaşımla heykelsi görünümlere taşıdı. Kamusal alanın dönüşümü sebebiyle, nihayetinde yok olmaya mahkûm üretimler olarak kalan çalışmaların yarattığı geçicilik etkisi; statüko, tüketim, hiyerarşi ilişkilerine yönelik şekillenen modern mimari yaklaşımlara karşı bir tavır olarak da yorumlandı. Matta-Clark'ın geçicilik etkisi altında şekillenen hemen her eseri, video, film ve fotoğraf tekniklerinden yararlanılarak belgelendi. Dönemi itibarıyla, *Site-Specific* uygulamalar üzerine çalışan çağdaş sanatçıların üretimlerinden karakteristik olarak da ayırt edilen Matta-Clark'ın eserleri, bir taraftan görsel ve bağlamsal nitelikleriyle çağdaş sanatı etkilerken aynı zamanda, mimarlık disiplininin hem anlam bakımından hem fiziksel olarak uygulanış bakımından sorgulanmasında etkili oldu. 1970'lerde Matta-Clark, diğer mimar ve sanatçılarla kolektif olarak çalıştığı, *Anarchitecture Group* oluşumuna da isim veren, *Anarchitecture* terimi çatısı

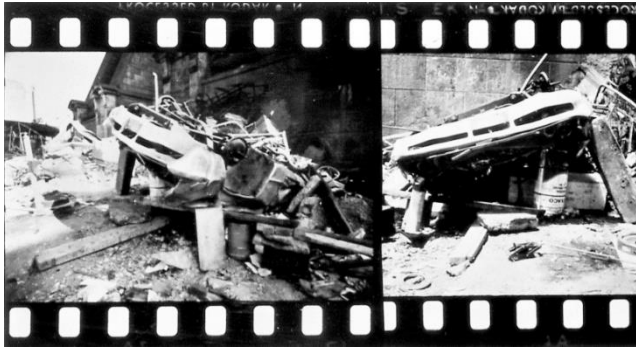
³Jane Crawford: Gordon Matta-Clark'ın yazınsal çalışmalarını ve eserlerini derleyen Estate of Matta-Clark'ın yöneticisi olan, Matta-Clark'ın 1978 yılında evlendiği eşi.

⁴Matta-Clark, yüzey biçimciliği üzerine temellenen mimarlık eğitimini ilk tuzak olarak yorumlamakla birlikte; buna karşın heykelin, mekandaki muğlaklık algısını ve verileni yeniden tanımla da daha etkin bir dönüştürme süreci yarattığını ifade etmektedir. (M. Clark ve Lisa Béar, [1974], 2012:13).

altında, adının sanat ve mimari camiasında duyulmasını sağlayan, mekâna yönelik anti-mimari müdahaleleri ve eserleri içeren bir dizi çalışma üretti. Anarchitecture; kuramsal olarak mimari disiplinler içerisinde karşılık bulmayan bir terim olmakla birlikte, mimarideki geleneksel/bilindik tanım ve uygulamalara karşı, tezatlık, tepki ya da eleştiri oluşturacak biçimde sanat ve mimari alanlarında farklı kişilerce farklı görsellikte ve bağlamlarda kullanılmaktadır. Bu anlamda, Matta-Clark'ta Anarchitecture, kapitalist toplumlarda tüketimin bir diğer sembolü haline gelen konut üretimini; politika, ekonomi, mimari, özel mülkiyet ilişkilerinin ortaya çıkardığı toplumsal hiyerarşileri de göz önünde bulundurarak, kamusal mekanlar üzerinden protesto eden, sosyo-politik bir hareket olarak okunabilir. Bu olgular altında ürettiği eserleri de; "belki de Matta Clark'ın 1968'de mezun olduğu Cornell Üniversitesi'ndeki kendi mimarlık eğitimi deneyimine bir tepki" (Awan, Schneider, vd. 2011:94) olarak, çağdaş kültürün yarattığı mimarlık anlayışlarına yönelik modernist fikirlerin dolaysız bir reddi şeklinde de yorumlanmaktadır. Matta Clark Anarchitecture'ı; "yapılara, alternatif bir tutum sergileyecek parçalar yapmaktan ziyade ya da kullanılabilir mekânın kapsayıcılığını belirleyen tutumlara göre tarifi çok daha zor" (Matta-Clark'tan aktaran Richard, 2019:76) bir eylem olarak nitelendirmekte ve ona göre Anarchitecture Grubu, yerleşik mimari tutumların aksine "daha çok metaforik boşluklar, aralıklar, arta kalan uzamlar, geliştirilmemiş yerler hakkında" (Matta-Clark'tan aktaran Richard, 2019:76) düşünce ve eylemler sergilemekteydi. Éric Alliez'ye göre, Matta-Clark'ın mimari veya anarşi-mimari anti-üretimlerinin birincil işlevi; "mimarinin sınırlarıyla boy ölçüşmek için, mimariyi maddesel çöküşünün klinik (ya da entropik) noktasında kendisiyle yüzleştirmek [çaresizlik] ve onu, ekonomisinin ideo-mantıksal olarak temelsizleştiği [çöküş] kritik noktaya itmektir" (2016:317). Alliez'nin bu çözümlemesinden yola çıkışla, Matta-Clark ve diğer Anarchitecture grubu sanatçıları için, kamusal alan müdahalelerinde esas olanın; mimarinin yarattığı sanatsal görsellik üzerine kurulu olmadığı, aksine; mimarinin, *katı kabuklarının* ardında göz ardı ettiği sosyo-ekonomik gerçeklerin *anti-mimari* bir tutumla aydınlığa kavuşturulması ya da bir başka ifadeyle; kapitalist ideolojiler tahakkümündeki mimari hegemonin, sanatın eleştirel ve çözümsel yönüyle yıkımı ve ya en azından bu doğrultuda işlevinin saptırılması olduğu da söylenebilir.

Sanatçının, Site-Specific çalışmalarının şekillenmesinde; 1969 yılında Cornell'deki *Earth Art* sergisinde, Dennis Oppenheim, Robert Smithson, gibi sanatçılarıyla tanışması ve *Beebe Lake Ice Cut* projesinde Oppenheim'a asistanlık yapmasının etkili olduğu bilinmektedir. Matta-Clark'ın, şehir mimarisine ait mekânlar üzerinden, araştırmalarına ve sanat vizyonuna yön veren en önemli sosyal faktör ise; eğitim gördüğü Cornell Üniversitesinden 1968 yılında mezuniyeti ardından, geri döndüğü, yaşadığı şehir olan Manhattan'ın, yönetimlere maddi açıdan bir getiri sağlamaması sonucunda, üreticilerin ve işgücünü oluşturan orta sınıfın, New Jersey'e zorunlu göçü ardından şehrin içine düştüğü ekonomik, sosyal ve çevresel çöküntüdür. Koşulların zorlaşmasıyla giderek terk edilen şehirde, "Kendilerine bakacak imkânı olmayan pek çok insan kapı önüne konulmuştu. Evsiz nüfusu bir anda ikiye katlanmıştı" (Crawford, 2012: II). Bu koşullar altında, çöp yığınları ve evsizlik altında ezilen, iflasın eşliğindeki şehir, metruk yapılarla kuşandı. Sonuç olarak, bölgedeki çok sayıda terk edilmiş bina ve toplumun ciddi bir sorunu olarak öne çıkan evsizlik, Matta-Clark'ın sanat müdahaleleri için örnek teşkil eden olgular haline geldi. Mimari anlamda işlevsel ve görsel bağlamlarını yitiren bu yapılar "bir şehir çocuğu olan Gordon Matta-Clark'ın oyun alanlarına"(Crawford, 2012: III) dönüştü. 1971'de Manhattan'ın SoHo ve NoHo bölgelerinde, her boş loftta sertifikalı bir sanatçının ikamet etmesine yönelik çıkarılan *Artists in Residence* yasasıyla birlikte, "(...) yaşamak ve sanat üretmek için ucuz yerlere ihtiyaç duyduklarından dolayı SoHo'ya gelen" (Shkuda, 2016:43) birçok sanatçı gibi, Gordon Matta-Clark'ta bu ortak yaşama ve çalışma alanına dahil oldu ve bölgede oluşan komün sanatçı topluluğunun müdahaleleriyle SoHo'yu inşa etmede aktif rol aldı. Sanatçı, 1970'de davet edildiği New York, Vassar Koleji Sanat Galerisinde açılacak olan *Twenty Six by Twenty Six* sergisine, "üniversite müzesinin önündeki ağaçta bir ağ ev kurmayı ve sergi boyunca orada yaşamayı önerdi" (Crawford, 2012: IV). Bu önerisinin ardında yatan, o dönemki kişisel yaşantısı ile ilişkili olarak gösterilebilecek neden; Matta-Clark'ın SoHo'da kiraladığı loft dairesinin sözleşmesinin bitmesiyle barınacak bir mekân kalmamasıydı. Bir anlamda, hayatın devamlılığına dair en önemli kaygılardan biri olan, yaşanılacak bir mekân arayışını da içeren bu öneri, yasal sorumluluk almak istemeyen üniversite yönetimi tarafından reddedildi. Bu duruma karşı alternatif bir çözüm bulan Matta-Clark, kamusal alanda yer alan ilk performanslarından biri olan *Tree Dance*'i gerçekleştirdi. Anarchitecture uygulamaları kapsamında ele almadığı eserlerinden biri olan *Tree Dance*'te ve daha sonraki yıllarda üreteceği eserlerinde "çoğu zaman, yerçekiminin ve asılı/askıda kalma etkilerini doğrudan" (Walker, 2009:98) deneyimleyecek olan sanatçı, ağacın üzerine inşa ettiği merdivenler, salıncıklar ve iplerden oluşan bir yapı üzerinde, performansı için yardım istediği Vassar Dansçılarıyla birlikte adeta oyun oynadı. Ancak, bahar ve doğurganlık olgularından ilham alan, bilindik mevcut yaşama alanlarına karşı ütöpik bir mekân kurgusu olarak da okunabilen, bu performansın en önemli ayrıntısı; sanatçının, bedenini çevreleyerek içine hapseden, iplerle örülmüş rahim benzeri bir ağ yapıdan dışarı çıkarak yeniden doğma çabasıydı. Arketipal ya da ilkel doğum ritüellerinin mitsel temsillerini de anımsatan bu eylem, *Freudyan* bir

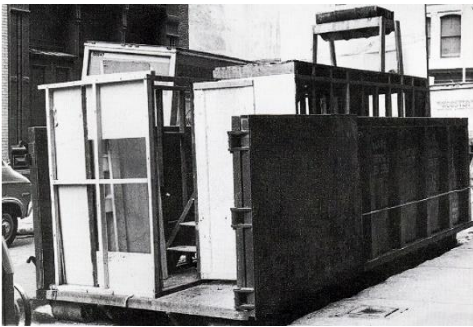
yaklaşım; yaşamın getirdiği zorluklar sonucu mekânsız kalma endişeleri karşısında, en güvenli ancak bir o kadar da tekinsiz bir *ilk mekân* olan rahime dönme ve oradan yenilenmiş bir biçimde çıkarak, bir kez daha *dünyaya atılmanın* teatral kompozisyonu olarak da yorumlanabilir. Sanatçı üzerine yapılan araştırmalarda, baba mesleği olan mimarlığa yönelik bir eğitim alması ve sonradan *babaerkil* mesleğe karşı bir anti-tez geliştirerek mesleği reddetmesi dışında, sanatçı biyografisinin ve çocukluk dönemine ait ev-aile yaşantısının çalışmaları üzerinde etkiler yaratabilmiş olma ihtimali, genellikle bu ilişki çerçevesinde çok sık ön planda tutulmasa da; performansın yarattığı bu ikilem duyguların ve Matta-Clark'ın daha sonraki dönemlerdeki çalışmalarında gözlemlenebilen, ayakta durmak ya da yıkılmak arasında bir yerde askıda kalan, kesilmiş, parçalanmış evlerin kaynağında, sanatçının tercih ettiği bir sanat üslubu olmasının da ötesinde, çocukluk evinin ve aile ilişkilerinin de önemli bir rolü olduğunu söylemek de mümkündür. Bu doğrultuda, çalışmalarının kökeninde "nihai hedefi alternatif bir konut" (Lee 2000:211) arayışı olan Matta-Clark, geçicilik etkisindeki bu erken dönem çalışmasının ardından, mekâna yönelik arayışlarının bir diğer fiziksel dışavurumu olarak, evsizler için alternatif yaşama mekânları oluşturma fikirleriyle harekete geçti. Evsizlerin hayatlarını sokakta idame ettirebilmeleri için, günlük yaşamdan geriye kalan, atık malzemeleri kullanarak kendilerine barınak inşa etmeleri, Matta-Clark'ta, bu malzemelerin nasıl geliştirilebileceği ve daha dayanıklı malzemelerle dış dünyada uzun süre koruma sağlayacak bir *evsiz mekânın* nasıl inşa edilebileceği düşüncelerini doğurdu. Bu düşüncelerin hayat bulmasına ve kariyerinde bir dönüm noktası yaşamasına neden olan esas olay ise; 1971' de küratörlüğünü Alan Heiss'in yaptığı, Site-Specific konseptinde bir karma sergi olan *Under the Brooklyn Bridge* sergisi için saha araştırması yapan sanatçının, "(...) Brooklyn Köprüsü'nün Manhattan tarafının altında, ilkel bir soba ve lavabo da dahil olmak üzere atık malzemelerden ayrıntılı bir yaşam alanı inşa eden evsiz bir adamla" (Jordan, 2017:41) karşılaşmasıydı. "Yoksul bir sanatçı olarak Gordon, bu adamdan çokta uzak değildi. Eğer hiçbir şeyiniz olmasaydı ne yapardınız? Gordon bunu merak ediyordu, bu durumda o ne yapardı? Daha kuru ve güvenli bir konut için malzeme aramaya başladı" (Crawford, 2012: IV). Matta-Clark, bu *karşılaşma anı* sonrasında, eğitimi süresince edinmiş olduğu mimari tecrübeyi, evsizler için daha dayanıklı ve sürekli barınaklar inşa etme amacıyla değerlendirebileceği ve inşa ettiği yapıların; evsizlere, alternatif, sürdürülebilir barınaklar üretebilmeleri hususunda sokakta bir örnek teşkil ederek onlar tarafından geliştirilebileceği gibi fikirleri pratiğe taşıyarak sergi için *Jacks/Krikolar* (1971) eserini üretti. (Görsel 1a). Mimari pratiğinin, heykel ve performansla kesiştiği düzlemde ortaya çıkan *Jacks'te*; hurda arabaların karkas yapılarını krikolar üzerine yerleştirerek, karton kutulardan daha sağlam çatıya sahip olan bir yaşama alanı inşa eden sanatçı, sergi için ayrıca, daha önceden 1970'te ürettiği, yoldan geçen çevre sakinlerinin de katkı da bulunarak topladığı çöplerden meydana gelen, *Garbage Wall* çalışmasını da çimento ve molozla kompoze ederek kümes telinden bir kafes içerisine yerleştirdi. (Görsel 1b). Böylece çalışmayı; evsizlerin *karton mimarisine* karşı daha dayanıklı ve uygun fiyatlı, üretim aşaması hızlı olan katı bir yapı malzemesine dönüştürerek, yeniden ele aldı.

Görsel 1a. Gordon Matta-Clark. "Jacks"1971. Görsel 1b. Gordon Matta-Clark. "Garbage Wall" 1970-71 (URI 1, URL 2).

"Yoksulluk buhranlarının erken dönem işlerinde kaçınılmaz etkisi olan" (Crawford, 2012:VI) sanatçının, ucuz barınak arayışının pratik yansımalarından bir diğeri *Open House* (1972) çalışması oldu. "Neredeyse tüm çalışmalarının ana karakteri çöp toplama alanları olan, 1968'deki ilk tecrübelerinden 1978'de Chicago'daki müdahalesine kadar, materyalini çöplüklerden" (Araújo, 2013:13) sağlayan Matta-Clark, sinematografik belge olarak Super-8mm filme alınan *Open House'ta*; endüstriyel boyutlardaki atık konteynerinin içinde oluşturduğu bir evi performans alanı olarak kullandı. Sanatçı, eski ahşap, kereste parçalar, atılmış kapılar gibi atık malzemeleri arkadaşlarının yardımıyla toplayarak, bu parçaları; New York, SoHo, 98 ve 112 Greene Caddesi arasındaki sokağa yerleştirilen konteynerin içinde, odalar ve koridorlar oluşturacak bir şekilde kullandı ve bu alanı bir yaşama mekânına çevirdi. (Görsel 2). Varlıkları günlük kullanıma dayanan atıkların, bir araya

getirilmesiyle oluşturulan; soğuk, durağan, çatısız, labirentvari bir mimari yapıya çevrilen çöp konteyneri, mekânın içine davet edilen misafirler, dansçılar ve sanatçılarla devingen, performatif bir heykele, yaşam içerisinde hayat bulan bir eve dönüştü. Matta-Clark'ın pratiğinde, kapalı bir kutuyu çözümüleme ve konteyner içinde yaşama düşünceleri arasında deneyimlenen, şehrin büyük bir problemi haline gelmiş evsizlik durumuna karşı, bir kez daha yeni bir sığınak alternatifi de sunan Open House; Drag-On, Dumpster Duplex ve Dumpster Drag olarak da adlandırıldı. Eserin edindiği bu alternatif isimler, Frances Richard'a (2019:285) göre, mekândan mekâna sürüklenen çelikten bir çöp konteynerinin fiziksel ağırlığı üzerinden, evsizliğin ve çöplerle dolu sokakların ahlaki sürüklenişine ve bu koşulların adresi belli olmadan sürüklenme eğilimine yönelik yapılmış göndermelerinde imalarıdır. Matta-Clark'ın, Garbage Wall, Jacks, Open House ya da benzeri Site-Specific çalışmalarında sanat üslubuna yön veren arayışı ya da bir başka deyişle, sanat aracılığıyla ele aldığı problemlere pratik yaklaşımı; çöplerin, endüstriyel atıkların hazır nesnelere olarak sanatsal bir tercih içerisinde geri dönüşüme girmesi ya da bu yolla değerlendirilmesinden ziyade, daha çok kamusal alanda alternatif yaşama alanlarının üretilmesine yönelik yeni arayışları, yeni olanakları ortaya koyabilmeyi içermektedir. İç uzamın, misafirperver bir şekilde dışa açıldığı, galeri mekanları içerisinde koşullanmış ilgi/algıyla sanata yaklaşan izleyici kitlesinin aksine, yaşamın içinden farklı sosyo-kültürel tabakalarda yer alan insanların aktif müdahalelerine izin veren Open House, sanatçının günlük yaşama, kamusal alana dolaysız müdahale etme çabasıyla ilişkili olarak sosyal bir perspektif altında okunduğunda; kapitalist idealler doğrultusunda üretilen şehirlerde, doğal ve toplumsal yaşama karşı yıkıcı bir tutumla ilerleyen şehir mimarisine de karşı, yaşamın, kişisel mekânın koruyuculuğu üzerinden, pahalı olmayan alternatif yollarla nasıl devam ettirilebileceği sorusuna sanat aracılığıyla analitik, pratik çözümleri gündeme getirmektedir. Bu anlamda, sanatçının devam eden, barınma gereksinimini ucuz bir şekilde çözme fikirlerinin somut karşılıklarından biri de *Reality Properties: Fake Estates* (1973) çalışması oldu. Mülk edinmenin ve mülkiyetin çizili sınırlarla belirlenmesinin *saçmalığına* yönelik bir eleştiri olan ve şehrin ihmal/israf edilmiş yerleşke ortamlarına da dikkat çeken *Fake Estates*; sanatçının, belediyenin açık artırma ile satışa sunduğu "(...) Fiyatları 25\$ ve 75\$ arasında değişen 15 araziye satın alması ve belgelemesiyle oluşan bir projedir. *Mülklerinin* bazıları sadece 2ft'e 2ft kadardı" (Crawford, 2012: VII). Matta-Clark, edindiği bu küçük boyutlardaki her arazinin satış belgelerini, tapularını ve arazinin kamusal alanda kapladığı alanı tam doğrulukta tam boyutlarıyla belgeleyen fotografik envanterini bir araya getirerek sergiledi. *Fake Estates* projesi, kapitalizmle şekillenen mimari pazarın yarattığı mülk ve arazi edinme algısına yönelik, kurumsal bir eleştiri olmakla birlikte, aynı zamanda; işsizlik, yoksulluk, evsizlik, çöp yığınları gibi toplumsal gerçeklikler altında çürüyen şehirler göz önüne alındığında, "ekonomik değeri olmayan ve kâğıt üzerinde var olan işe yaramaz mülk üzerinden" (Awan, Schneider, vd. 2011:94) *Amerikan Rüyası* parodisinin yerle bir olmuşluğuna dair de gelişen bir söylemdir. Pamela M. Lee (2000:58); *Fake Estates* ve Matta-Clark'ın Anarchitecture grubuyla yaptığı araştırmalarının; toplumda statü edinmenin, mülk edinmeyle ilişkilendirilerek birbirine bağlı olgular hale getirilmesi, en basit anlamda barınmaya yönelik sıradan bir olgu olan mülkiyet kavramının, tüketime bağlı olarak israfın diğer bir göstergesine dönüştürülmesi gibi mülk edinmenin doğasını tarihsel, felsefi ve sosyal problematiklerle ilişkilendirerek açmıladığını dile getirmektedir.

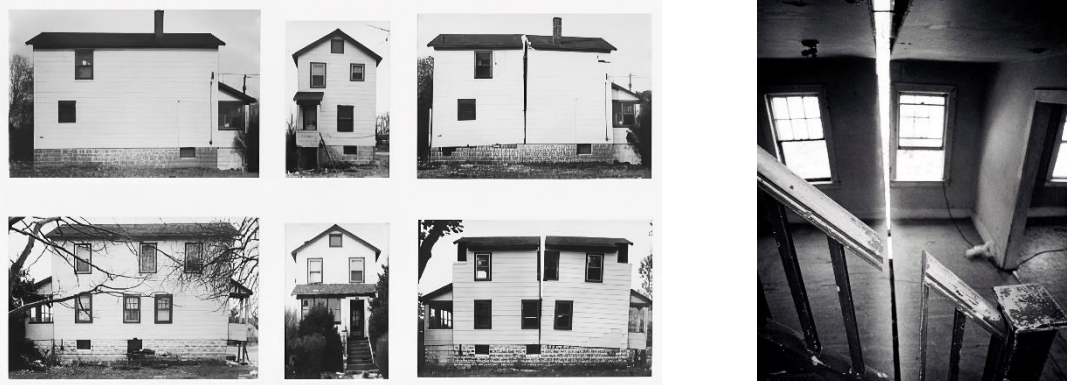

Görsel 2. Gordon Matta-Clark. "Open House" 1972 (URL 3, URL 4).

Matta-Clark'ın mimari ve mekân algısına dayalı bakış açısının somut dışavurumları olan kamusal alan müdahaleleri; alternatif barınak arayışı çatısı altında şekillenen mekân yaratmaya yönelik pratik çalışmalarının yanı sıra, bu eylemlere karşı teknik ve görsel nitelikleriyle farklılık gösteren, var olan mimari yapıları, parçalama, yıkmaya ve kesme eylemleriyle sanatsal olarak yeniden inşa etmeyi içeren bir dizi çalışma etrafında da ilerledi. Öyle ki, mekâna özgü yaklaşım ve araştırmaları; mekânı mantıksal düzlemlere yerleştirerek

rasyonelleştiren mimari ilkelere ve varsayımlara karşı, anti-mimari tavrının dolaysız dışavurumu olan *Bronx Floors* (1972-73) serisinde örnekleri görülmekle birlikte, esasen 1974 yılından itibaren daha incelikli düşünülerek büyük ölçeklerde ele aldığı, *Building Cuts* olarak adlandırılan bir dizi Site-Specific eserde de vücut buldu. Building Cuts dizisinde, mevcut haldeki, terkedilmiş ev, konut gibi mimari yapıların statik varoluşlarına karşı; duvar, tavan ve zemin gibi, yapıların temel uzuvlarını, ortaya çıkardığı görsel yıkıcılık kadar bağlamsal yönleriyle de yapı-sökümcü olarak da ele alınan bir teknikte, geometrik formlar oluşturacak biçimde kesti. Bu eserlerde, yapılardan çıkardığı parçaların meydana getirdiği boşluklarla iç ve dış uzamı birbirinden ayıran sınırları yok etti. Böylece, varoluşsal anlamda işlevsel özelliklerini *terk edilmeye* yitiren ve fiziksel anlamda, şehir içinde yaşama kapalı hale gelmiş, yıkılmayı bekleyen mekanları, son bir kez daha hayatın içinde devingen bir konuma taşıyarak canlandırdı. Öte yandan, sanayileşme ve sonrası süreçte, mimarinin kapitalizmin göstergelerinden biri haline dönüşmüş olması gerçekliğinde; kapitalist amaçlar doğrultusunda örgütlenen şehirlere yönelik üretilen yapıların, zaman içerisinde sosyal ve ekonomik boyutlarda işlevsel amaçlarını yönetsel stratejiler doğrultusunda kaybetme paradoksu, Matta-Clark'ın anti-mimari kökenli çalışmalarının farklı bir boyutu olan Building Cuts eylemlerinin ortaya çıkışında bağlayıcı bir olgu olarak okunabilir. Bu eylemlerde, Matta-Clark'ın "gündelik hayatın bilindik mekanlarını bir dizi fantazmagorik görüntüler ve vertigo hissi yaratarak tekinsiz bir senaryoya" (Valdés ve Jenkins [2006], aktaran Chateau, 2011:95) dönüştürmesi söz konusudur.

Mimari yapıların, yeniden üretimin bir görseli olarak da *heykelsi* formlara evrildiği, modernist mimarinin ideal mekân/ideal tasarım anlayışına da karşı çıkarak bir kez daha var olana karşı alternatifler yaratan, Building Cuts çalışmaları içinde en bilindik olanı; sosyal, sanatsal ve de mimari bir fenomen olarak, üzerine birçok farklı görüş ve yorumun üretildiği, *Splitting* (1974) eseri oldu. Mimarının yarattığı mekânsal mutlaklığı reddetme mantığının metodolojisi olarak; mimari pratiğinde teknik açıdan yöntemsel, sanat açısından deneysel oluşu ve görsel sadeliğine karşı bağlamsal olarak yarattığı karmaşık açılımlarıyla sanat ve mimari literatüründe ikonik yerini alan Splitting; New Jersey'de, yıkılması planlanan bir banliyö evine yönelikti. Önceleri, yüksek gelirli ailelerin ikamet ettiği yerleşim bölgelerinden bir diğeri olan New Jersey eyaletinde de zaman içerisinde ekonomik gerilemeyle birlikte birçok çalışan işinden yaşama alanlarını terk etmek zorunda kaldı. Banliyölere yönelik alınan hızlı tahliye kararı ardından, geride kalan *hayalet evler*, bölgenin tamamen boşaltılıp ortadan kaldırılma planlarıyla çürümeye terk edildi ve kaderleri yerel yönetimlerin eline bırakıldı. Kariyerinin başından beri, banliyölerin fiziksel ve sosyal örgüsüne karşı analitik bir ilgisi olan Matta-Clark, aynı zamanda arkadaşları olduğu, çağdaş sanat koleksiyoncusu ve Holly Solomon galerisinin kurucusu Holly Solomon ile eşi Horace Solomon'a, ilginç bir fikre yönelik öneriyle; kendisine, ikiye bölmeyi planladığı bir ev bulmaları için teklifte bulundu. Solomon çifti bölgeden daha önceden satın almış oldukları araziler içerisinde yer alan, 322 Humphrey Street Englewood' daki bir evi Matta-Clark'ın mekâna yönelik bu ilginç müdahale planı dahilinde kullanması için sanatçıya verdiler. Kentsel dönüşüm için kısa bir süre içinde yıkılacak mekânın yeni ikametçisi ya da işgalcisi olan sanatçı, çalışmaya başlamadan önce evi, bir önceki sahiplerinden geride iz kalmayacak biçimde, sahipsiz kalan eşyalardan arındırdı. Matta Clark'ın bu refleksi, Cabañero ve Mulet'e (2015:11) göre, mekânın insana dair herhangi bir referans bırakmayacak şekilde boşaltılması; sanatçının herhangi bir antropomorfizm fikriyle çalışmayı reddetmiş olmasının göstergesidir. Tahliye işlemi ardından sanatçı, motorlu testere müdahalesiyle "binanın ortasından iki paralel, dikey çizgi kesti" (Lee, 2000:18) ve kesme işlemi sonrası, krikoların yardımıyla iki ayrı yöne hareket ettirilen evde oluşan kama şeklindeki yarıkla, yapı tam anlamıyla ikiye bölündü. (Görsel 3). Dışarıdan bakıldığında, evin yüzeyinde basit, çizgesel bir kesit açma işlemi gibi gözükse de bu müdahale; aslında evin iki yana doğru temeli üzerinde eğilmesi kadar tehlikeli ve karmaşık olan, yerinden oynatılma eylemini içermekteydi. "Evi ikiye bölme ve yana yatırma eylemi riskli ve tehlikelidir. Basitçe söylenirse, ev aniden onun üzerine yıkılabilirdi. Matta-Clark evi kesmeden önce, evin strüktürünü çok iyi biliyordu. Evin hareket eylemine karşı nasıl tepki vereceğini sezdi" (Araújo, 2013:23). Sonuç olarak, Splitting eyleminin başarılı bir şekilde tamamlanması; gerçekte Matta -Clark'ın, bir mimar olarak ev yapısının fiziksel anatomisine ne kadar hâkim olduğunun da bir göstergesidir.

Görsel 3. Gordon Matta-Clark. "Splitting" 1974 (URL 5, URL 6).

"Mimari kesit oluşturmak için geleneksel olarak ortografik çizimde kullanılan dikey bir kesime işaret eden" (Walker, 2009:39) kesme işlemi; modern mimarinin biçimsel mutlaklığını ve onun yapılar üzerinde yarattığı sınırları, yüzeyleri tam anlamıyla parçaladı. Germano Celant'a göreyse, Splitting'de "ilişkiler sistemi altüst edilir, kapı veya duvar, tavan veya köşe, açılma veya kapanma gibi soyut işaretler artık geometrik olarak rasyonel olmayan maddi niceliğe dönüştürülür. Mimarlık aristokrasisi, bu nedenle, bayağılığı ve pratik olarak ilkelliği nedeniyle geri çekilmek zorunda kalır" (Celant'dan aktaran, Chateau, 2011:96). Dolayısıyla, mimari anlamda organize edilmiş, ancak basit bir nesne olan boş evin durağan yapısı; bölme müdahalesi ve işlemin sonunda açılan boşluktan, duvarların engellediği, dış uzama ait doğal ışığın evin içine girmesiyle, dinamik bir niteliğe kavuştu. Kesme işlemiyle açılan boşluğun, Lee (2000:29)'a göre, "banliyö evinin hermetik olarak kapatılmış 'kabını' açıklığa kavuşturduğu ve aydınlattığı, bu sosyal tecritçilik alanına hava ve ışığı geri kazandırdığı düşünülebilir". Evi, içinde yaşanan bir makine önermesiyle tanımlayan Le Corbusier'ci mantığı, teoride ve pratikte sorgulamaya açarak, modernizmin başarısızlıklarına ışık tutan, Building Cuts müdahalelerinin en bilindik örneği olan bu eser, Matta-Clark'ın geleneksel mimari disiplinin sınırlarına basit bir meydan okuyuştan ya da bu sınırları aşma çabasından öte, sanat nesnesi ve bağlam ilişkisi yönünden de çok daha fazlasını içermektedir. Bir taraftan, evin yıkılmak üzere belirlenmiş kaderini de dramatize eden, ancak yalnızca yapının kaçınılmaz sonuna atıfta bulunmakla kalmayan Splitting, ayrıca, onun koruyucu kabuk yapısını ikiye bölerek mahremiyet kavram ve algısını da bozguna uğrattı. Ayrıca, kapitalist ideallerin başarıları/başarısızlıkları ile şekillenen şehir planlaması ve mimarinin, toplumun ihtiyaçlarını karşılama da yetersiz kalışıyla da ilişkili olarak, kamusal ve özel alan ayrımı perspektifinde de şekillenen Splitting; şehir dokusu içinde ötekileştirici düzenlenme biçimleriyle işçi ve yoksul kesimin yaşama mekanlarını oluşturan banliyölerin, ekonomik çöküntüler sonucu yerlerinden edilerek barınaksız bırakılan insanların, çöken aile yapısının ve toplumsal yaşamda mekânsal varoluşa yönelik ortaya çıkan benzer olumsuz durumların, sosyal çıkarımlarla temsil edilmesinde sembolik örneklerden biri haline de geldi. "Binanın yıkılmasını çıkarlarıma tamamen uygun buluyorum" (Matta-Clark, [1974], 2012:15), diye belirten, diğer çalışmalarında da olduğu üzere, Splitting'de geçici olduğunun bilinciyle hareket eden sanatçı, varoluşun belki de en belirgin kanıtı olan mekânı, sanatçı duyarlılığı ile çözümleme hissiyle; insanın ve maddi yaşam alanlarının gelip geçici oluşunu ve kişisel alan yaratma, barınma, korunma gibi gereksinimlerin dünya üzerinde fiziksel dışavurumu olan evin yok oluşu gibi mevcut varoluşsal gerçeklikleri de sorgulama altına aldı. Matta-Clark'a göre; "bu münferit olayda eser; bir duruşu bir fikri dayatmanın, net ve belli bir sistemi kullanarak çevreyle uyumunu bozmanın bir yöntemiymi" ([1974], 2012:15).

Splitting'in hemen ardından, sanatçının, Buildig Cuts tekniğinde ele aldığı çalışmalarından bir diğeri de; terkedilmiş dairelerde uyguladığı, mimari müdahalelerinin başlangıcına işaret eden *Bronx Floor* (1972-73) serisini anımsatan, *Bingo* (1974) adlı eseri oldu. Toplumsal sınıf ayrımının, mekânla ilişkili sembollerinden biri haline gelmiş diğer bir banliyö evi bu çalışmasında da sanatçının malzemesi haline geldi. Adını, "Tersine bir Bingo oyunu olarak; cephesinin bazı kısımlarının kademeli" (Lee, 2000:26) bir biçimde kaldırılma işleminden alan çalışma, Niagara Şelalesi boyunca gözden kaçan, *işlevselliğini* yitirmiş bir eve yönelik şekillenen projedir. Matta-Clark'ın Niagara Şelaleleri Şehir Planlama Komisyonu ile yaptığı görüşmeler sonucu, Splitting'de olduğu gibi yıkılması planlanan, 349 Erie Avenue'daki iki katlı, kırmızı çatılı tipik bir banliyö evi, sanatçının müdahalesi için kendisine tahsis edildi. Bir kez daha, üzerinde çalışacağı evin çok kısa bir süre sonra yıkılacağı bilincinde olan sanatçıya projesi dahilinde on günlük bir süre tanındı. Bu sınırlı süreyi göz önünde bulunduran Matta-Clark, yapının bir cephesini ele alarak, evin kuzeye bakan duvarını dokuz eşit parçadan oluşan dikdörtgen ızgaralara böldü. Ardından, ızgaranın merkezi çevresindeki sekiz parça, paneller şeklinde kesilerek evden ayrıldı. Böylece

merkezde yer alan, duvara ait tek parça evin üzerinde müdahale edilmeden bırakıldı. (Görsel 4). Çevresinde oluşan boşlukla, merkezde bırakılan bu parça, ev içi uzamın derinliğini etkili bir biçimde ortaya çıkarırken, aynı zamanda alışıldık evin görüntüsünü de tekinsiz bir boyuta taşıdı. Öyle ki, geleneksel değerlerin yarattığı gerçekliklerle şekillenen ev algısını, Bingo ile bir kez daha yıkan, evin fiziksel görüntüsüyle olduğu kadar, içerde var olan boş uzamı dışa açılmaya zorlayarak, Splitting'den daha belirgin bir biçimde, psikolojik ev algısıyla da oynayan sanatçı, ortaya çıkan bu yapıda; korunma, güven, huzur, mahremiyet vb. gibi eve dair bilindik [heimlich] nitelikleri yok ederek, yaşanır alan olan evi; bastırılmışın, gizlenmişin ya da mahremin, beklenmedik bir anda ortaya çıkması, aşinalığın bilinmeyene dönüşmesi sonucu yüzleşilen, korunmasızlık, güvensizlik, kaygı ve en önemlisi ölüm gibi hislere açık hale getirdi. Dolayısıyla ev; tuhaf, yabancı, tekinsiz [unheimlich] bir alana çevrildi. Bingo'nun tekinsizlik kavramıyla ilişkili olarak çözümlenmesi yalnızca, mekân ve psikoloji diyaloguna ilişkin gelişen bir söylemle sınırlı kalmayarak; çağdaş toplumlarda arzu nesnesi olarak idealleştirilen evin, gerçekte; politik, ekonomik, sosyolojik ilişkiler düzleminde nasıl kaygan bir zeminde konumlandığına ve olumsuz koşullar altında nasıl güvensiz bir alan haline dönüştüğüne de işaret etmektedir.

Görsel 4. Gordon Matta-Clark. "Bingo" 1974 (URL 7).

Matta Clark'a ([1976], 2012:55) göre, mimari yapıları bozmaya yönelik bu eylemlerin amacı, özel mülkiyetle soyutlanma durumuna karşı bir tepki olmakla birlikte, aynı zamanda; mülk edinmeye koşullandırılmış tüketiciye, kendi deyimiyle esir gibi kullanılan kitleye, banliyö evlerini teminat gibi sunan endüstrinin dayatmacı mantığını sorgulamaya açmaktı. Bu bağlamda, "Standart mimari tasarımı tekniklerini, özellikle ortografik çizim kurallarını; alışıldık sekansın dışında, mimarın korumalı alanı dışında yapıya uygulayarak" (Walker, 2009:35) çalışan Matta-Clark'ın Splitting, Bingo, 1975 yılında Paris Bienali için, kentsel dönüşüm kapsamında projelendirilen, on yedinci yüzyıldan kalma iki evi koni şekli oluşturacak görünümde keserek deldiği; *Conical Intersect* (1975) ya da sanatsal eylemi, mimari yapıları kesme yöntemine dayanan, bilinen ya da belki de gün yüzüne çıkmamış diğer eserleri de; tıpkı hastalıklı bir parçanın, uzvun kesilip vücuttan çıkarılması gibi, modern mimari yapının, toplumsal yaşam içinde her anlamda işlev dışı bırakılışına bir tepki olarak, cerrahi müdahale altına alınmasına benzemektedir. Matta-Clark'ın, mimarının üretim karakterini ve işleyişini tersine çeviren, yıkarak inşa eden sanat müdahalesi, yaşama mekanlarının kapitalist mimari fikirler tahakkümü altında şekillenen şablonlarla göre sistematize edilmesinin sonucu olarak ortaya çıkan; ekonomik, sosyal ve kültürel birçok sorunu şehir düzleminde güncel fikirlerle açığa çıkarmaktadır. Geleneksel mimari anlayışların maddesel kalıcılık beklentisine karşı, evi; heykel disiplininin kesme, çıkarma, parçalama gibi, maddeye karşı gelişen yapısal müdahale dilini kullanarak teknik ve bağlamsal şiddetle parçalayan ya da süregelen yıkımın poetik görsellerini sunan *Builging Cuts* eylemleri, dünyevi yaşamın geçiciliği üzerine temellenen mekânsal varoluş istikrarsızlıklarının, sanat yoluyla temsilleri haline dönüşmekle birlikte, aynı zamanda kalıcı sanat değerleri yaratmaya çalışan, sanat nesnesinin koşullarını ve biçimlerini belirleyen estetik yönelimlere karşı, eserin zorunlu olarak içinde bulunduğu yıkım süreciyle, bir anti-tez de geliştirmektedir. Bu bağlamda, mimari temsilin geçerliliğini sorgulamak için, sosyo-eleştirel bir araç olarak kullanılan ev/mekân, sanat ya da mimari sınırlarında ideal nesne olma bağlamlarından kurtularak, herhangi bir meta değeri yansıtmayan formlara dönüşmektedir.

İç ve dış uzam, kamusal ve özel alan arasındaki sınırları parçalayarak, kişisel deneyimlere açık hale getirilen Anachitecture mekânları, öznel duyuşal deneyimlerle ilişkili bir seyirde; tesadüfi karşılaşmalara, yeni anlamlara, yapıcı olasılıklara imkân tanımaktadır. Dolayısıyla, yapıya herhangi bir malzeme eklemeyen, "İnşa etmeden mekân yaratmanın" (Matta-Clark'tan aktaran Richard, 2019:65) potansiyelini, mimari çürüyüşe karşı, ortaya koyan bu sosyo-eleştirel müdahaleler, yok edilecek mekanlara sanat müdahalesi ile yeniden üretim şansı

tanyarak, ait olunan çevreye karşı farkındalığı, yeni varoluş alanlarına, yeni mekân ve zaman algılarına açmaktadır. Ayrıca, sanatçının içinde yaşadığı toplumla ve çevreyle deneyimlediği tüm çağdaş olumsuzluklara karşı, kurduğu duyarlı ilişkinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve yaşam içinde kalıcılık ile geçicilik arasında, gerçek anlamda yıkılana kadar salınımda kalan bu eserler; çağdaş toplumların yarattığı şehirlerde ortaya çıkan, ekonomik ve kültürel ayrıma, eşitsizliklere de ışık tutmaktadır.

SONUÇ

1970'lerde SoHo merkezinde gelişen avangart sanatın en önemli isimlerinden biri olan, galeri ve müzelere dönük sanat anlayışlarını reddederek kamusal alana inen Gordon Matta-Clark, kapitalist ekonominin metalaştırdığı şehir mekanlarının alternatif vizyonlarını yaratmakla birlikte, kamusal ve özel alan kavramlarının yarattığı sınırları, toplumsal ihtiyaçları karşılama da başarısız kalan yönleriyle mimarının işlevselliğini, sanatın galeri içindeki ve dışındaki rolünü de eserlerinde sorgulamıştır. Mevcut mekanlara yönelik kendine has geliştirdiği farklı sanat yaklaşımlarıyla ve anti-mimari yöntemleriyle, performans sanatı, kavramsal sanat, süreç sanatı ve kamusal alan sanatı gibi sanatın farklı türlerini heykel ve mimari disiplinleri içinde sentezleyerek, modernist estetik geleneklere de meydan okuyan Matta-Clark; mimarının gerçek yaşamdan uzaklaşan ideal tasarım anlayışına, içine kapalı muhafazakarlığına karşı, sokaktaki insanın yaşamına ve insan-mekân ilişkisiyle şekillenen dünya deneyimlerine dönük üretimler sunmuştur.

Bununla birlikte 'ev'in, sanatçının çalışmalarında bir sanat imgesi olarak yer almasının kaynağında, sanatın tesadüfi sonuçlarına dayanan bir tercihin olmadığı açıkça görülmektedir. Matta-Clark, kişisel yaşantısını etkileyen bir faktör olarak, evsizlikle yüzleşmiş ve sonuç olarak sokağı deneyimlemiş bir sanatçıdır. Bu anlamda Matta-Clark, sokak yaşamının gerçeklerine dönük, bir tür kolektif topluluk ifadesine dönüşen, sokakta yaşamaya zorlanan insanlara yönelik ürettiği, onlara ucuz ve hızlı barınak inşasında örnek de teşkil eden, alternatif ev ve yapı malzemesi üretimleriyle; görmezden gelinen, günlük yaşam içinde umursanmayarak ötekileştirilen insanların, yaşamlarını sürdürmek için kurdukları derme çatma mekanları güçlendirerek, yeniden üreterek, hayatların yeniden kazanılması gerçekliğine/gerekliliğine dair toplumsal farkındalıklar da yaratmıştır.

Öte yandan, Matta-Clark'ın, kapitalist sisteme ve onun bir aracı haline dönüşen mimarının, fiziksel anlamda görsel, metaforik anlamda kuramsal çürümesine karşı, eleştirel bir bakış sunan pozitivist vizyonunun pratik yansımaları, Site-Specific Architecture pratikleri de; mimari tekdüzeliğin reddinden, şehir örgüleri içerisinde mimari dominantlık çerçevesinde üretilen konutların kentsel dönüşüm bahanesiyle yıkılarak israf unsuruna dönüştürülmesine, şehir içerisinde insana sunulan hazır çevrelerin yaşamı nasıl etkilediğine ve nasıl kontrol ettiğine, kamusal alanda varoluştan, kişisel yaşamın devamlılığı için en önemli unsur olan mekanların yitirilmesine ve bu durumun yarattığı toplumsal problematlere kadar birçok farklı bağlama açılmaktadır. Şehrin fiziksel ve sosyal *coğrafyasını* sürekli bir dönüşüm halinde ele alan, siyasi otoritelerin bir göstergesine, siyasal denetim formlarından biri haline dönüşen mimariye, karşı duruşun ikonik görüntüleri haline gelen bu eserler; kamusal alanda konumlanan ev, konut gibi mevcut, basit, mimari yapıları; toplumsal problematikleri sanatın erişimiyle gündeme taşıma, çözümleme amaçları doğrultusunda karşı-ideolojik eylem platformlarına dönüştürmüştür.

Dolayısıyla, kamusal alana sanat yoluyla müdahale etme eyleminin, bireysel ve toplumsal yaşantı üzerindeki yön verici/ biçimlendirici etkisini göz ardı etmeyen sanatçılardan biri olarak, Matta-Clark; engin toplumsal farkındalığı, toplumsal yaşantıya dair pratikleşen analizleri ve kamusal mekâna yönelik farklı ve aydın sanat yaklaşımları ile çağdaşları arasından sıyrılarak, yenilikçi ve etkili çağdaş sanatçılardan biri haline gelmiştir. Sanatın geleneksel yöntemleri ile yetinmeyen, sanat metodolojisini ve mekânın gündelik hayattaki yapısal işlevselliğini, toplumsal gerçekliğe yanıt vermekte zorlanan *fildişi* mimarının ya da *fildişi* galerilerin arkasına gizlenmeden, günlük gerçeklerle yüzleşerek inşa eden Matta-Clark, sosyal aktivist sanatçı kimliğiyle, kamusal alana sanat aracılığıyla müdahale ederek, tek düze ve durağan mekanları; dinamik, *nefes alan* yapılara dönüştürmüş, hem sahada geliştirdiği farklı yöntemler hem de yıkım yoluyla inşa ettiği eserlerinde kurduğu çok yönlü bağlamlar bakımından ezber bozan uygulamalarıyla, şehir ortamını mevcut sosyal ve sanat şartları altında yeni olasılıklara açık hale getirmiştir.

KAYNAKÇA

Alliez, É. (2016). Gordon Matta Clark: Somewhere outside the law, *Journal of Visual Culture*, Vol. 15, Num. 3, pp. 317-333.

- Araújo, L.T. (2013). Gordon Matta-Clark: Dumps and Interventions Destruction? *Ear: Theory History of Art and Architecture*. n.4, feb 2013. issn 2014-6833.
- Awan, N., Schneider, T., Till, J. (2011). *Spatial Agency: Other Ways of Doing Architecture*. USA & Canada: Routledge.
- Baldeweg, J. N. (2013). "Gordon Matta-Clark By Maria Luiza Tristão De Araújo" içinde Gordon Matta-Clark: Dumps and Interventions Destruction? Araújo, L.T. (2013). *Ear: Theory History of Art and Architecture*. n.4, feb 2013. issn 2014-6833.
- Cabañero, J. S. ve Mulet T. S. (2015). Dialectical Space: The Case Studies of Alfredo Jaar and Gordon Matta-Clark. *International Journal of Art and Art History*, December 2015, Vol. 3, No. 2, pp. 01-15.
- Chateau, H. B. (2011). The Cut, The Hole and The Eclipse: Matta-Clark's Sections. *Arquiteturarevista* Vol. 7, n. 2, p. 95-100.
- Clark, G. M. (1974). Gordon Matta-Clark'ın Lisa Béar ile Mayıs 1974'te yaptığı, *Avalanche* dergisinin 10. Sayısında yayımlanan söyleşi. İçinde (3-23. ss). *Gordon Matta-Clark*, (2012). (Çev. Baran Bilir). İstanbul: Lemis.
- Clark, G. M. (1976). Gordon Matta-Clark'ın Donald Wall ile Mayıs 1976'da yaptığı, *Arts Magazine* dergisinde yayımlanan söyleşi. İçinde (55-71. ss). *Gordon Matta-Clark*, (2012). (Çev. Baran Bilir). İstanbul: Lemis.
- Crawford, J. (2012). Gordon Matta-Clark giriş metni. İçinde (I-XIII. ss). *Gordon Matta-Clark*, (2012). (Çev. Baran Bilir). İstanbul: Lemis.
- Howett, C. (1977). "New Directions in Environmental Art". *Landscape Architecture Magazine*, Vol. 67, No. 1. pp. 38-46.
- Irwin, R. (1985). "From Being and Circumstance: Notes Toward a Conditional Art" in *Modern Sculpture Reader*. (2012). (Ed. Jon Wood, David Hulks, Alex Potts). California: Getty Publication
- Jordan, C. M. (2017). *Directing Energy: Gordon Matta-Clark's Pursuit of Social Sculpture in Gordon Matta-Clark: Anarch-itect* (ed. Antonio Sergio Bessa and Jessamyn Fiore.) 37-63. New Haven & London: Yale University Press.
- Kwon, M. (2002). *One Place After Another Site-Specific Art And Locational Identity*. USA: MIT Press.
- Lee, P. M. (2000). *Objet to Be Destroyed: The Work of Gordon Matta-Clark*. Massachusetts: MIT Press.
- Miles, M. (1997). *Art, Space and the City: Public Art and Urban Futures*. London and New York: Routledge.
- Richard, F. (2019). *Gordon Matta-Clark: Physical Poetics*. California: University of California Press.
- Scherr, R. (1996). "Action Space". 84. *ACSA Annual Meeting, Urban Issues* pp.368-374.
- Senie, H. (1989). "Richard Serra's 'Tilted Arc': Art and Non-Art Issues". *Art Journal*, Vol. 48, No. 4, Critical Issues in Public Art (Winter, 1989), pp. 298-30.
- Serra, R. (1994) "Tilted Arc Destroyed" in *Writings/ Interviews*, USA: The University of Chicago Press.
- Shkuda, A. (2016). *The Lofts of SoHo: Gentrification, Art, and Industry in New York, 1950-1980*. London&Chicago: The University of Chicago Press.
- Spotts, L. R. (2009) "Phillips Has Left Vara Little Protection for Site-Specific Artists" *Journal of Intellectual Property Law*. Vol.16. Iss. 2 (2009). 297-322. Published by Digital Commons @ Georgia Law.
- Walker, S. (2009). *Gordon Matta-Clark Art, Architecture and the Attack on Modernism*. London&New York: I. B. Tauris & Co. Ltd.
- URL 1: <https://bit.ly/3nCeTJ7> erişim: 30.03.2021
- URL 2: <https://bit.ly/3xE5LbR> erişim: 30.03.2021
- URL 3: <https://bit.ly/3e6FGuk> erişim: 30.03.2021
- URL 4: <https://bit.ly/2RdHQyY> erişim: 30.03.2021
- URL 5: <https://bit.ly/2QAOWrh> erişim: 30.03.2021
- URL 6: <https://bit.ly/335FNQp> erişim: 30.03.2021
- URL 7: <https://bit.ly/3u8MZan> Erişim: 30.03.2021

ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI: ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ DERSİ FARKINDALIK ÖLÇEĞİ

(Sayfa 15-22)

İbrahim ÖZCANLI

Çukurova Üniversitesi, Adana, Türkiye
ibrahimozcanli.001@gmail.com

Prof. Dr. Hamza KELEŞ

Gazi Üniversitesi Tarih Eğitimi Bilim Dalı, Ankara, Turkey
hkeles@gazi.edu.tr

Öz

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeği geliştirmek amacıyla bu çalışma yapıldı. Metodolojik tasarım uygulandı. SPSS programında geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapıldı. 10 uzmanın görüşü alınarak kapsam geçerliği yapıldı. Yapı geçerliğini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi uygulandı; bir boyuttan ve 27 maddeden oluşan “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeği” ortaya çıktı. Maddelerin faktör yükleri 0,908 ile 0,705 arasında değişmekteydi ve bir boyut belirlendi. Güvenirlik amaçlı yapılan madde-toplam puan korelasyonları incelendiğinde, 27 maddenin korelasyon katsayılarının, $r= 0,660$ ile $r= 0,887$ arasında değiştiği, ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısının 0,973 olduğu bulundu. Ölçek 5’li likert tipte, 17-135 arası puanlanan, geçerli, güvenilir, anlaşılır bir ölçektir. Ölçekten alınan puanın artması, öğrencilerin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersine yönelik farkındalıklarının yüksek olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk ilkeleri ve inkılâp tarihi dersi, farkındalık, ölçek, geçerlik, güvenilirlik.

Abstract

Scale Development Study: Atatürk's Principles and Turkish Revolution History Course Awareness Scale

This study was carried out in order to develop the Atatürk's Principles and Revolution History Course Awareness Scale. Methodological design was applied. Validity and reliability analyzes were performed in the SPSS program. Content validity was performed by taking the opinion of 10 experts. Explanatory factor analysis was applied to determine the construct validity; “Atatürk's Principles and History of Revolution Course Awareness Scale”, consisting of one dimension and 27 items, emerged. The factor loads of the items ranged from 0.908 to 0.705 and one dimension was determined. When the item-total score correlations made for reliability were examined, it was found that the correlation coefficients of 27 items ranged from $r= 0.660$ to $r= 0.887$, and the Cronbach alpha internal consistency coefficient of the scale was 0.973. The scale is a 5-point Likert-type scale scored between 17-135, valid, reliable and understandable. The increase in the score obtained from the scale indicates that the students' awareness of the Atatürk's Principles and Revolution History Course is high.

Keywords: Atatürk's Principles and Turkish revolution history course, awareness, scale, validity, reliability.

Giriş

Farkındalık, zihnin saf ve tarafsız gözlemini, açık deyişle duygular ve düşünceler üzerinde tanımlamaların yapılmaması, olayların otomatik, kalıpsal, alışlagelmiş yollarla tepki verilmemiş halleriyle sessiz bir tanık tutumunda izlenmesini tanımlar. Öyle ki, bu tanım bireyin algısı ve tepkisi arasındaki boşluk olarak da düşünülebilir (Öner, 2014). Herhangi bir şeyin dikkatinizi çekmesi veya o şeyi algılamanız “farkındalık” olarak adlandırılabilir. Farkındalık pedagojik bir değerdir ve kazandırılması ihtiyaç duyulan bir durumdur. Bu pedagojik değer eğitimle kazandırılabilir. Bireyin karakter özellikleri de bu değer kazanılmasında etkilidir. Birçok akademik çalışma farkındalık kavramının iki ana boyutu olduğunu ifade eder. Bilişsel farkındalık kavramı, bireyin neyi nasıl öğrendiğinin veya öğrenmesi gerektiğinin farkında olma olarak tanımlanabilir. Duyuşsal farkındalık ise bireylerin kendisinin, başkalarının veya çevrenin farkında olma durumunu göstererek duyuşsal hazır bulunuşluk halini yansıtan bir süreçtir (Yakar, 2012).

21. yy eğitiminde bilginin aktarımı ve tüketiminden çok, bilginin üretimi önem kazanmıştır. Bilgiyi üreten bireylerin ortaya çıkması ise; düşünme becerilerinin kazandırılmasını gerektirir. Düşünme becerilerinin her boyutunda aktif olarak kullanılan bilişsel farkındalık bir çeşit, öğrenmeyi öğrenme yolu ve zihnin düşünme dilidir. Öğrenmede en az bilgi kadar, bilginin anlaşılması da önemlidir. Okuldaki öğrenme ise büyük oranda, anlamaya bağlıdır. Okullardaki ve sistemdeki birçok başarısızlığın temelinde düşünme becerilerinin eksikliği ve okuduğunu anlayamama vardır. Öğrenmeyi öğrenme yolu olan bilişsel farkındalık becerilerinin ise okuduğunu anlamayı etkili bir şekilde geliştirdiği bilinmektedir (Gelen, 2004).

Bilişsel farkındalık becerilerine sahip olan bir birey; öncelikle öğreneceği konuya motive olur, dikkatini yoğunlaştırır, tutum geliştirir. Bu bilişsel farkındalığın kişinin kendisi hakkında bilgisi ve kendi düşüncesini kontrol edebilmesini sağlar. Daha sonra ne bildiğini ve ne bilmesi gerektiğini değerlendirir. Nerede olduğunu görür. Sonra ne yapacağını planlar. Planını değerlendirir, düzeltir ve tekrar dener. Sonra ne kadar öğrendiğinin, nasıl öğrendiğinin, hangi düşünme yollarını izlediğinin farkına varır, bunu geliştirir ve bu becerileri bir yaşam tarzı haline getirir (Gelen, 2004).

Öğrenme-öğretme sürecinde öğrencilerin öğrenme isteğini, merak ve güdülenmişlik düzeyini gösteren; bireylerin öğrenme öncesi, öğrenme esnası ve öğrenme sonrasında nasıl hissettiğinin farkında olması durumudur (Yakar, 2012).

Farkındalık, dikkat, algı, tutum, değer, merak, ilgi, ihtiyaç, öz farkındalık, motivasyon, süreç, etkileşim ve karakter öğelerinin bileşiminden oluşmaktadır. Bireylerin sahip oldukları tüm bu değişkenler, farkındalık düzeylerini etkilemektedir. Bireylerin sahip oldukları tutum ve değerler, onların duyuşsal farkındalık düzeylerini etkileyerek davranışlarını yönlendirir (Woolfolk, 1998; Yakar, 2017).

Tarihi bilsek de bilmesek de hepimiz tarih içerisinde yer alır ve kendi tarihimizi inşa ederiz. Ancak insanlar, tarih içerisinde yer aldığı bilincinde olmadığından tarihin ne olduğu hala herkes tarafından yeterince bilinmemektedir. Olayların sistemli kaydını yapmayan bir insanın gece ve gündüzün değişimini, ay hareketlerinin aşamalarını bilmesi onun zamandan haberdar olduğu anlamına gelse de bu onun tarihsel bilgi ve farkındalığa sahip olduğu anlamına gelmez. Böyle insanlar, sadece geçmişle ilişki içindedirler, ancak tarih şuuruna, tarihsel olayların farkındalığına ve tarihsel bilgiye sahip değildirler (Stanford, 1996).

Üniversite öğrencilerinin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinin amacı, hedefleri ve içeriği ile ilgili farkındalık düzeylerindeki artma derse yönelik tutum ve ilgi düzeyini de etkileyecektir.

Metodoloji

Araştırma türü

Bu araştırma metodolojik türde tasarlandı.

Araştırmanın Yapıldığı Yer ve Tarih

Araştırma; Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesinde Nisan 2018 – Haziran 2018 tarihleri arasında yapıldı.

Araştırma Grubu

Araştırma grubu, geliştirilmesi” planlanan ölçeklerin uygulanması için yeterli öğrenci sayısı göz önünde bulundurularak belirlendi. Araştırmanın metodolojik tasarımı doğrultusunda, anlamlı ve güvenilir bir ölçüm aracı geliştirebilmek için ölçeğin uygulandığı gruptaki katılımcı sayısının ölçeğin madde sayısından en az beş kat fazla olması (Tavşancıl, 2014), her bir ölçek maddesi için 5-10 katılımcının çalışmaya alınması (Büyüköztürk, 2008)

önerilmektedir. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesinde eğitim gören 360 öğrenci araştırma grubunu oluşturdu.

Araştırmaya katılan öğrencilerin 212'si kadın, 148'i erkekti.

Veri toplama araçları

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeği: Yapılan literatür incelemesi sonucu, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi ile ilgili farkındalık düzeyini ölçen bir ölçeğe rastlanmadığından, üniversite öğrencilerinin farkındalık düzeyinin ders başarısı ve dersin etkinliği ve milli kimlik oluşumu üzerine etkili olduğu düşünülerek bu ölçeğin geliştirilmesine karar verildi.

Ölçek geliştirilme aşamasında ilk önce, literatür bilgileri, araştırmacının ve danışmanın bilgi ve deneyimleri doğrultusunda, "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeği" için 43 maddeden oluşan madde havuzu oluşturuldu. Hazırlanan maddeler Türkçe dil uzmanı görüşüne sunuldu ve öneriler doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılarak ölçekte yer almasına karar verilen maddeler ile taslak ölçek oluşturuldu.

Ölçek 5'li likert tipte hazırlandı. Katılımcılardan her bir maddeyi; 1 "hiç katılmıyorum", 2 "katılmıyorum", 3 "kararsızım", 4 "katılıyorum", 5 "tamamen katılıyorum" şeklinde yanıtlamaları istendi. Değerlendirme yapılırken olumlu maddelerde 1 = hiç katılmıyorum, 2 = katılmıyorum, 3 = kararsızım, 4 = katılıyorum, 5 = tamamen katılıyorum olarak puanlandı. Olumsuz maddelerde ise 5 = hiç katılmıyorum, 4 = katılmıyorum, 3 = kararsızım, 2 = katılıyorum, 1 = tamamen katılıyorum şeklinde puanlandı.

Veri Toplama ve Değerlendirme Süreci

Çalışmaya gerekli izinler ve onaylar alındıktan sonra ilgili üniversitede başlandı. Veriler belirtilen süre içerisinde, öğrencilerle yüz yüze görüşülerek toplandı. Araştırma için seçilen öğrenciler; çalışmanın amacı, uygulama şekli, beklentiler anlatıldıktan sonra izinleri alınarak çalışmaya dahil edildi. Her birey için veri toplama süresi ortalama 15-20 dakika sürdü.

Verilerin girilmesi ve değerlendirilmesi SPSS programı ile yapıldı. Veriler, veri güvenliğini sağlamak ve araştırmacı yanlılığını en aza indirmek amacıyla, araştırmadan bağımsız bireyler tarafından istatistik veri tabanına girildi ve girilen değişkenlerin frekans dökümleri alınarak veri girişinde hata yapıp yapılmadığı kontrol edildi. Daha sonra geçerlik- güvenilirlik çalışmaları yapıldı (Tablo 1).

Tablo 1. Geçerlik - Güvenirlik Çalışması Yöntemleri

Geçerlik – Güvenirlik Çalışması	
Geçerlik Çalışması	
Kapsam geçerliği	Kapsam geçerlik oranı
Yapı geçerliği	Açıklayıcı faktör analizi, Kaiser-Meyer-Olkin analizi ve Barlett Sphericity testleri
Güvenirlik Çalışması	
Ölçek iç tutarlığı	Madde Analizi, Cronbach's Alfa Katsayısı, Spearman-Brown, Guttman, test-tekrar test korelasyonları
Zamana karşı değişmezlik	Test-tekrar test

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırmanın yürütülmesinde bilimsel ilkelerin yanı sıra evrensel etik ilkelere de uyulmuştur. Bu doğrultuda araştırmada, aydınlatılmış onam, özerklik, gizlilik ve gizliliğin korunması, hakkaniyet, zarar vermeme/yararlılık ilkeleri göz önünde tutulmuştur. Araştırmanın yapılması için ilgili kurumdan gerekli yazılı izin ve Etik Kurul Onayı alındı.

Bulgular

Geçerlik Analizi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeğinin geçerlik analizlerinde, kapsam geçerliği ve yapı geçerliği kullanıldı.

Kapsam geçerliği: Ölçeğin, geliştirildiği amaca hizmet derecesini; yani ölçülmek istenen özelliğe uygun olup olmadığını, ölçümün kurallara uygun olarak doğru yapılıp yapılmadığını ve ölçüm verilerinin gerçekten ölçülmek istenen özelliği yansıtıp yansıtmadığını belirlemek amacıyla kapsam geçerliği yapıldı. Kapsam geçerliği için Lawshe tekniği kullanıldı. Lawshe tekniğinde, en az 5 en fazla ise 40 uzman görüşüne ihtiyaç vardır. Uzman görüşü sonrası elde edilen Kapsam Geçerlik Oranları (KGO), Lawshe tarafından geliştirilen KGO ile karşılaştırılır (Lawshe, 1975). Ölçeğin kapsam geçerliği için, 10 uzmanın görüşleri alındı. Uzman görüşlerinin elde edilmesinde “Uzman Değerlendirme Formu” kullanıldı. Bu formlar, uzman görüşü vermeyi kabul eden 10 uzmana, elden ve e-mail yoluyla ulaştırıldı. Uzman değerlendirme formu aracılığıyla, uzmanlardan her bir maddeye ilişkin görüşlerini; “tamamen uygun”, “kısmen uygun”, “uygun değil” şeklinde cevaplandırılması istendi. Ayrıca maddeler hakkında varsa başka önerileri istendi. Uzmanlardan elde edilen cevapların değerlendirmesinde her bir madde için Kapsam geçerlik oranları (KGO) hesaplandı ve Tablo 2’de verilen Minimum Kapsam Geçerlik Oranları ile karşılaştırıldı.

$KGO = \text{maddeyi gerekli bulan uzman sayısı} / (\text{görüş bildiren toplam uzman sayısı} / 2) - 1$.

Tablo 2. Lawshe Minimum Kapsam Geçerlik İndeksi

Uzman sayısı	Minimum KGO değeri
9	0,75
10	0,62
11	0,59
12	0,56

Bu tabloya göre, uzman sayısına göre minimum değerler, aynı zamanda maddenin istatistiksel anlamlılığını vermektedir (Şencan, 2005).

Kapsam geçerlik analizinde, kapsam geçerlik oranı 0,62’nin altında kalan madde olmadı. Ölçekte bulunan 16 madde benzerlik-ifade yakınlığı nedeniyle ölçekten çıkarıldı. Sonuçta toplam 27 maddeden oluşan ölçeğe ulaşıldı. Ayrıca uzman görüşlerine bağlı olarak bazı maddelerde ifade düzeltmeleri yapıldı.

Uygulamalara geçilmeden önce, 30 öğrenciye araştırmacı tarafından pilot uygulama yapıldı. Pilot uygulama sırasında herhangi bir sorunla karşılaşmadığı için geçerlik ve güvenilirlik çalışmasına devam edildi.

Yapı geçerliği: Yapı geçerliğini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulandı. Faktör analizine başlamadan önce Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) analizi ve Barlett Sphericity testleri yapıldı. Çalışmada KMO örneklem uygunluk katsayısı 0,956 ve Barlett Sphericity Testi χ^2/df değeri 13023,237/378 ($p=0,000$) olarak bulundu (Tablo 3). Bu sonuçlar verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 3. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeğinin KMO ve Barlett Testi Sonuçları

KMO		0,956
Barlett Testi	χ^2	13023,237
	Serbestlik derecesi (Sd)	378
	P	0,000

Açıklayıcı faktör analizinde, özdeğer 1.00 olarak alındı ve bir boyut belirlendi. Ölçeğin faktör analizi sonucu elde edilen tek boyutun özdeğeri ve açıkladığı varyans miktarı Tablo 4’de verildi.

Tablo 4. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeğinin Ölçeğin Alt Boyutu Tarafından Açıklanan Varyans Oranı

Boyut	Özdeğer	Varyans (%)	Yığılmalı Varyans (%)
1.Boyut	19,33	69,05	69,05

Özdeğeri 19,33 olan faktörün açıkladığı varyans oranı %69,05’tir.

Açıklayıcı faktör analizinin ilk sonuçları incelendiğinde, hiçbir maddenin faktör yük değerinin 0,40’ın altında kalmadığı gözlemlendi. Analiz sonucunda bir boyuttan ve 27 maddeden oluşan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeği ortaya çıktı (Tablo 5).

Tablo 5. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeğinin Faktör Yapısı (n=360)

Madde no	Faktör 1
Madde 1	0,731
Madde 2	0,786
Madde 4	0,705
Madde 5	0,834
Madde 8	0,844
Madde 7	0,861
Madde 11	0,839
Madde 12	0,868
Madde 13	0,885
Madde 14	0,876
Madde 17	0,834
Madde 18	0,834

Madde 19	0,884
Madde 20	0,864
Madde 21	0,889
Madde 24	0,869
Madde 26	0,876
Madde 28	0,894
Madde 30	0,882
Madde 33	0,857
Madde 34	0,908
Madde 35	0,844
Madde 36	0,882
Madde 37	0,879
Madde 38	0,724
Madde 40	0,811
Madde 41	0,883
Madde 43	0,735

Bir boyutta toplanan maddelerin faktör yükleri 0,908 ile 0,705 arasında değişmektedir (Tablo 5).

Güvenirlilik Analizi

Ölçeğin güvenirliğini değerlendirmek için madde analizleri, Cronbach alfa katsayısı, Spearman-Brown, Guttman ve test-tekrar test korelasyonları kullanıldı.

Madde analizi, cronbach alfa, spearman-brown, guttman iç tutarlılık katsayıları: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeğinin güvenirlik çalışması için 27 maddenin madde-toplam puan korelasyonları incelendiğinde, 27 maddenin korelasyon katsayılarının, $r= 0,660$ ile $r= 0,887$ arasında değiştiği, maddelerin pozitif yönde ve istatistiksel olarak ileri düzeyde anlamlı ilişki gösterdiği saptandı ($p<0,001$) (Tablo 6).

Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,973 olarak bulundu. Testin birbirine eşit iki ayrı yarıya ayrılması ile hesaplanan Spearman-Brown ve Guttman iç tutarlılık katsayıları ise sırasıyla 0,919 ve 0,917 olarak bulundu (Tablo 6).

Tablo 6. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeğinin Madde Toplam Puan Korelasyon Analizi Sonuçları (n=360)

	Madde toplam puan Korelasyonu*	Madde çıkarıldığında Cronbach alpha düzeyi
Madde 1	0,672	0,941
Madde 2	0,728	0,940
Madde 4	0,660	0,941

Madde 5	0,811	0,940
Madde 8	0,818	0,940
Madde 7	0,817	0,940
Madde 11	0,812	0,940
Madde 12	0,844	0,940
Madde 13	0,860	0,939
Madde 14	0,808	0,940
Madde 17	0,805	0,940
Madde 18	0,856	0,939
Madde 19	0,835	0,940
Madde 20	0,863	0,939
Madde 21	0,841	0,940
Madde 24	0,852	0,939
Madde 26	0,868	0,939
Madde 28	0,861	0,939
Madde 30	0,836	0,939
Madde 33	0,887	0,939
Madde 34	0,818	0,939
Madde 35	0,844	0,940
Madde 36	0,858	0,939
Madde 37	0,675	0,939
Madde 38	0,814	0,941
Madde 40	0,863	0,983
Madde 41	0,679	0,939
Madde 43	0,858	0,941

Cronbach alfa 0,943

İç Tutarlık Katsayıları

Spearman-Brown* 0,919

Gutman* 0,917

Not: * $p < 0,001$

Zamana göre değişmezlik analizi: Bu amaçla 30 kişilik bir öğrenci gurubuna 20 gün ara ile aynı ölçek iki kez uygulandı. Ölçeğin Test-Tekrar Test Güvenirlik Katsayısı Tablo 7’de sunuldu. Tablo 12’de görüldüğü gibi iki ölçüm puanları arasında pozitif yönde, güçlü ve istatistiksel olarak ileri düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu saptandı ($p < 0,001$).

Tablo 7. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeğinin Ölçeğin Test-Tekrar Test Güvenirlik Katsayısı

	r	p
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeği	0,989	p=0,000

Tartışma

Geçerlik bir ölçme aracının ölçmeyi amaçladığı özelliği, başka bir özellikle karıştırmadan, doğru ölçebilme derecesidir (Ercan ve Kan 2004). Güvenirlik ise ölçeğin ölçmek istediği özellikleri ne derece doğru ölçtüğü ile ilgilidir (Şencan 2005).

Farkındalık, dersin amaçlarının, hedeflerinin ve içeriğinin öğrencinin dikkatini çekmesi, doğru algılamasıdır. Ülkemizde konuyla ilgili literatür incelemesi yapıldığında bu tanım esas alınarak hazırlanan bir farkındalık ölçeğine rastlanmadı.

Yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri sonucu; “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeği” geçerli, güvenilir bir ölçek olarak literatüre kazandırılmıştır. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısını 0,97 olarak belirlendi.

Geliştirilen “Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeği” literatüre katkı sağlayacak, yapılacak çalışmalara değer katacak nitelikte bir ölçektir.

Sonuç

Sonuç olarak; Yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışması sonucunda; tek boyutlu ve 27 maddeden oluşan ölçek elde edildi. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi Farkındalık Ölçeği; istatistiksel olarak geçerli, güvenilir, anlaşılır, 27 maddeden oluşan, 27-135 arası puanlanan bir ölçektir. Alınan puanın artması, öğrencilerin Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersinin amaç, hedef ve içeriği konusundaki farkındalıklarının arttığını göstermektedir.

Kaynakça

- Büyüköztürk, Ş. (2008). Data analysis hand book. Ankara: Pegem Akademi.
- Ercan, İ., Kan, İ. Ölçeklerde Güvenirlik ve Geçerlik. *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 30(3), 211-216.
- Gelen, İ. (2004). *Bilişsel farkındalık stratejilerinin Türkçe dersine ilişkin tutum, okuduğunu anlama ve kalıcılığa etkisi*. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı'nda sunulmuş bildiri. İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Öner, Ç. (2014). *Bilinçli farkındalık üzerine*. <http://ankaenstitusu.com/bilincli-farkindalik-uzerine/> sayfasından erişilmiştir.
- Stanford, M. (1996). *A companion to the study of history*. (Third edition). Massachusetts: Blackwell.
- Şencan, H. (2005). Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenilirlik ve geçerlilik. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2014). Tutumların ölçülmesi ve spss ile veri analizi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Woolfolk, A. E. (1998). *Educational psychology*. Boston: Allyn and Bacon.
- Yakar, A. (2012). *Duyuşsal farkındalığa dayalı öğretimin akademik başarı ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar üzerine etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Yakar, A. & Duman, B. (2017). Duyuşsal farkındalığa dayalı öğretimin akademik başarı ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlar üzerine etkisi. *EKUAD*, 3(3), 30-47.

“Turizm” Kavramının Yer Aldığı Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (2010-2020)

(Sayfa 23-42)

Doç.Dr. Erkan AKGÖZ
Selçuk Üniversitesi/Turizm Fakültesi
ORCID: 0000-0001-6723-0271
eakgozselcuk.edu.tr

Öğr.Gör. Refika ATALAY
Selçuk Üniversitesi/Turizm Fakültesi
ORCID: 0000-0002-8453-5867
ratalay@selcuk.edu.tr

Öz

Bu çalışmada, 2010-2020 yılları arasında yazılmış ve tez adlarında “turizm” ve ya “tourism” sözcükleri yer alan doktora tezlerinin çeşitli parametreler kapsamında bibliyometrik özellikleriyle incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın diğer bir amacı da turizmin disiplinler arası bir alan olduğunu kanıtlamak ve ilerleyen yıllarda turizm alanında çalışacak araştırmacılara kolaylık sağlamaktır. Bu amaçlar doğrultusunda 1-15 Aralık 2020 tarihleri arasında Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanının “gelişmiş tarama” özelliği yardımıyla tezlerin başlıkları taranmış ve 327 teze ulaşılmıştır ancak bu tezlerin 8 adedi, erişime kapalı olması nedeniyle çalışmaya dâhil edilememiştir. Erişime açık olan 319 doktora tezi “yayın yılı”, “danışmanı”, “danışmanın unvanı”, “yazıldığı üniversite”, “yazıldığı enstitü”, “yazıldığı anabilim dalı”, “yayın dili”, “anahtar kelimeler”, “sayfa sayısı”, “tablo sayısı”, “örneklem”, “araştırmanın yöntemi” parametreleri kapsamında incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS 24 programında analiz edilerek frekans dağılımları yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, Parametre, YÖKTEZ, Doktora Tezi, Turizm

Bibliometric Analysis of Doctoral Theses in which the Concept of Tourism is Taking Place (2010-2020)

Abstract

In this study, it is aimed to examine the doctoral theses written between 2010-2020 with the words "turizm" or "tourism" in their thesis titles, with their bibliometric features within the scope of various parameters. Another aim of the study is to prove that tourism is an interdisciplinary field and to provide convenience to researchers who will work in the field of tourism in the coming years. For these purposes, between 1-15 December 2020, the titles of the theses were scanned with the help of the "advanced search" feature of YÖKTEZ database and 327 theses were reached, but 8 of these theses could not be included in the study due to their inaccessibility. 319 doctoral dissertations open to access “year of publication”, “advisor”, “title of advisor”, “university”, “institute”, “department”, “language of publication”, “keywords”, “number of pages”, “number of tables”, “sample”, “research method” parameters. The data obtained as a result of the research were analyzed in the SPSS 24 program and frequency distributions were made.

Keywords: Bibliometric Analysis, Parameter, YÖKTEZ, Doctoral Dissertations, Tourism.

1. Giriş

Turizm kavramı, Latince ‘de “geri dönme” anlamına gelen “*turnus*”, İngilizce’de “*dolaşma, turne, seyahat*” gibi anlamlara gelen “*tour*” kelime kökenlerinden türemiştir (Süt, 2014: 481). Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) turizmi, “*Bireylerin kişisel, ticari ve ya mesleki amaçlarla ikamet ettikleri yer dışındaki yerlere*

seyahat etmesini sağlayan ve turizm harcamalarını gerektiren sosyo-kültürel ve ekonomik bir olgu” olarak tanımlamıştır (Unwto, 2021).

Turizm, dışardan gelebilecek etkilere açık ve kırılgan bir sektör olmasına karşın kişilerin gelir düzeylerinde ve buna bağlı olarak boş zamanlarındaki artışla, ulaşımda ve diğer turizm hizmetlerindeki teknolojik ilerlemelerle (Kozak, 2009: 1), yıllarca dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden biri haline gelmiştir. Günümüzde turizm sektörünün iş hacmi petrol, gıda ve otomobil ihracatıyla başabaş seyretmektedir (Unwto, 2008). Turizm sektörünün ivme kazanmasıyla birlikte akademik olarak yapılan çalışmalarda artış göstermiş ve turizm disiplinler arası bir fenomen haline gelmiştir (Büyüksalvarcı ve Keleş, 2016: 2759).

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı 2010-2020 yılları arasında tez adında “turizm/tourism” ifadesi bulunan Türkçe ve İngilizce olarak yayımlanmış doktora tezlerini bibliyometrik olarak incelemek ve ilerde yapılacak akademik çalışmalara katkı sağlamaktır.

2. Turizm Eğitimi

Turizm, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomileri içinde önemli bir yere sahiptir. Ülkelerin turizmden beklenen geliri elde edebilmeleri bu alandaki beşeri sermaye düzeyi ile doğru orantılıdır. Turizm alanında beşeri sermayeyi geliştirmenin yolu ise turizm eğitiminden geçmektedir. Bu kapsamda turizm eğitimi; *“her düzeydeki öğrencilere turizm bilincini, misafirperverliğin temel prensiplerini vermek, turizm endüstrisinde çalışan personelin; genel ve mesleki bilgilerini artırmak ve turizm endüstrisine yönetici, araştırmacı niteliklerinde uzman, uygulayıcı, teknisyen yetiştirmek için yapılan her türlü faaliyet”* şeklinde tanımlanabilir (Tüylüoğlu, 2003: 10).

Sanayi 4.0 la birlikte dünyada üretim ve hizmet sektörü dijitalleşme eğilimine girmiştir. Ancak dünyanın en büyük iş vereni konumunda (Gu vd., 2008: 4) olan ve emek yoğun bir sektör özelliği taşıyan turizm insan faktöründen bağımsız düşünülemez. Bu nedenle turizm sektöründe eğitilmiş ve yetiştirilmiş iş gücü kaliteli hizmet sunumu, müşteri sadakati, rekabet gücünün elde edilmesi, gelirlerin artırılması ve işletmenin devamlılığında etkilidir. Turizm eğitimini önemli ve zorunlu hale getiren nedenleri şu şekilde özetlenebilir;

- Ülke kaynaklarının etkin ve verimli kullanılması konusunda farkındalığı artırmak,
- Yerel halka, ülkeye gelen turistlere eşit ve liyakatli davranma yetisi kazandırmak,
- Topluma, turizm arzının temelini oluşturan doğal, tarihi ve kültürel değerlerin korunmasının gerekliliğini öğretmekle sürdürülebilir turizm anlayışını sağlamak,
- Bireylere işbirliği için gerekli olan bilgi ve tecrübeyi kazandırmak,
- Turizmle ilgili faaliyetlerde bulunanların turizm endüstrisinde karşılaştıkları olayları değerlendirerek sorunlara objektif çözüm getirebilmesini sağlamak ve sonuçları kontrol etme yeteneğini kazandırabilmektir.

Bu kapsamda turizm eğitimi, turizm hizmetlerinde kalite ve vizyonu artırdığı için sektörün beklentilerini karşılayan iş gücünün yetiştirilmesinde, ülkenin turizmden istenilen payı almasında, rekabet gücünün artırılmasında, değişen teknolojilere uyum sağlanmasında, yeniliklere öncülük edilmesinde önemli bir yere sahiptir.

2.1. Dünya’da Turizm Eğitimi

Turizm, dünya çapında 322 milyon kişiyi istihdam eden ve küresel ekonomiye 2,3 trilyon dolarlık gelir sağlayan bir sektördür (Goh ve King, 2020: 266). Dolayısıyla turizm sektöründe küresel çapta, her geçen gün yetişmiş iş gücüne olan ihtiyaç artmakta ve turizm eğitimi önem kazanmaktadır.

Dünyada farklı ülkelerde farklı turizm eğitimleri mevcuttur. Turizm gelirlerinde ilk sırada yer alan ABD’de turizm eğitimi hem kamu hem de özel kesim tarafından verilmektedir ve meslek liseleri, iki yıllık meslek yüksekokulları, politeknikler, lisans olmak üzere dört kademedeki oluşmaktadır (Taşkın, 2006: 27-28). Dünyanın en fazla turist çeken ülkesi olan Fransa’da ise turizm eğitimi *“temel otelcilik eğitimi sağlayan kurumlar”, “otelcilik eğitimi veren liseler”* ve *“otelcilik yükseköğrenimi veren kuruluşlar”* olmak üzere üç kuruluş tarafından yürütülmektedir (Tüylüoğlu, 2003: 50-51). İtalya’da turizm eğitimi, Çalışma Bakanlığına bağlı özerk bir kuruluş olan ENANLC (Ente Nazionale Addestramento Lavatory Comercio), Ticaret İşleri Yetiştirme Millî Teşkilatı ve Devlet Otelcilik Personeli Mesleki Enstitüsü kapsamında verilmektedir (Denk ve

Koşan, 2017: 63). Almanya’da turizm eğitimi, meslek okulları, meslek yüksekokulları, üniversiteler dışında kamu ve özel kesim tarafından düzenlenen kurslarla da verilmektedir. Bu kapsamda yedi yıllık ilköğretim eğitimini tamamlayan kişiler üç yıllık uygulamalı eğitimle sektörde istihdam edilebilecek yetiye ulaşmaktadırlar (Eren, 2020: 22-23). Yunanistan’da turizm eğitimi temelde Eğitim Bakanlığına bağlı olmakla birlikte Teknolojik Eğitim Enstitüleri ve Ulusal Turizm Birliği tarafından da yürütülmektedir. Yunanistan’da ilk ve orta öğretim düzeyindeki turizm eğitimi özel okullar tarafından da verilmektedir. Ancak yükseköğretim düzeyindeki turizm eğitiminde yalnızca devlet okulları mevcuttur (Ergün, 2013: 13-14). Polonya’da turizm eğitimine “Avrupa Toplulukları Komisyonu” destek vermektedir ve turizm eğitimi rekreasyon üzerine yoğunlaşmıştır (Isayeva, 2018: 56). İngiltere’de turizm eğitimi ağırlıklı olarak turizm işletmelerinin ihtiyaç duydukları iş gücünü iş başı eğitimle yetiştirmeleri prensibine dayanmaktadır (Taşkın, 2006: 29). Sertifika almaya yönelik iş başı eğitimler ile kurslarla başlayan ve dört kademedен oluşan turizm eğitimi lisansüstü düzeye kadar sürmektedir (Gharamaleki, 2011: 32). İran’da turizm eğitimi, 1935 yılında “Yabancı Gezginleri Çekme ve Propaganda Dairesi” kurulmasıyla başlamıştır. Yıllar itibariyle özellikle dış turizmi canlandırmaya yönelik pek çok eğitim hamlesi yapılmıştır. Günümüzde ise turizm eğitimi meslek liseleri ile başlayan ve lisansüstü eğitimle tamamlanan farklı kademlere sahiptir (Gharamaleki, 2011: 60-64).

2.2. Türkiye’de Turizm Eğitimi

Türkiye’de uygulanan turizm eğitimini yaygın ve örgün eğitim sistemi olarak ayırmak mümkündür (Demirkol ve Pelit,2002:3). Literatürde, “sürekli eğitim, yaşam boyu eğitim, yaşam boyu öğrenme, dönüşlü eğitim, halk eğitimi” (Türkoğlu ve Uça, 2011: 49) şeklinde de anılan yaygın eğitim 2547 sayılı Kanuna göre; “toplumun her kesimine değişik alanlarda bilgi ve beceri kazandırma amacı güden bir eğitim – öğretim türüdür” (Mevzuat, 2021). Türkiye’de yaygın eğitim “Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, AB Eğitim ve Gençlik Programları Dairesi Başkanlığı, meslek kuruluşları, açık öğretim fakültesi, sosyal kuruluşlar, üniversiteler, belediyeler, sendikalar, özel eğitim kurumları ve işletmeler” tarafından verilmektedir (Eren, 2020: 10).

Örgün turizm eğitimi, ülkedeki sınav sistemiyle seçilmiş ve belirli bir yaş gurubundan oluşan kişilere amaca uygun hazırlanmış ders programları kapsamında verilen eğitimdir (Denk, 2017: 17). Bu kapsamda Türkiye’de örgün turizm eğitimi, ortaöğretim düzeyinde başlayıp ön lisan, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyine kadar sürmektedir.

Türkiye’de orta öğretim düzeyindeki turizm eğitimi Osmanlı Döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında “iş başı eğitimi” niteliğindedir. 1960’lı yıllara kadar turizm eğitimiyle ilgili bir düzenlemeye rastlanmamakla birlikte bu konuda çeşitli girişimler yapılmıştır. Türkiye’de ilk düzenli turizm eğitimi 1953 yılında Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Kültür ve Turizm Bakanlığının işbirliğiyle Ankara ve İzmir Ticaret Liselerinde “Turizm Meslek Kursları” ve “Tercüman Rehberlik Kursları” açılmıştır (Yayla vd, 2017: 48). 1960’larda “7334 Sayılı İktisadi ve Ticari İlimler Akademileri Kanunu” kapsamında 1961 yılında Ankara Otelcilik Okulu eğitime başlamıştır (Üzümcü ve Alyakut, 2017: 72). 1963 yılında Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasıyla Türkiye’de planlı kalkınma dönemine geçilmiştir. Planlı dönemde 1967 yılında İstanbul’da, 1975 yılında da Kuşadası’nda otelcilik okulları açılmıştır.1984 yılında ise kısmen yabancı dille eğitim yapan “Anadolu Otelcilik ve Turizm Meslek Liseleri” eğitime başlamıştır (Boylu ve Arslan, 2014: 81).

Türkiye’de yükseköğretim düzeyindeki turizm eğitimi ön lisans, lisans ve lisansüstü olmak üzere üç aşamada verilmektedir. Bu kapsamda ilk turizm ön lisans eğitimi 1970’li yıllarda Boğaziçi ve Ege Üniversitelerinde başlamıştır. Daha sonra 1974’te Hacettepe Üniversitesinde turizm ön lisans eğitimi faaliyete geçmiştir (Ünlüönen ve Boylu, 2005: 15-16). 1980’li yıllardaki liberalleşme hareketleri kapsamında turizm eğitimi dikkat çekmeye başlamış ve turizm alanında ön lisans eğitimi alan öğrenci sayısında da artış olmuştur (Unur ve Köşker, 2015: 51). 2019- YKS Turizm Yerleştirmeleri Raporuna göre; turizm eğitimi %62,8 oranında ön lisans olarak verilmektedir. Aynı rapora göre ön lisans eğitimi veren turizm okullarının tamamı devlet üniversitelerinden oluşmaktadır (Tuna vd., 2021). Türkiye’de lisans düzeyindeki turizm eğitimi ilk olarak 1965 yılında “Ankara Ticaret ve Turizm Yüksek Öğretmen Okulu” ile başlamıştır. 1992 yılında ise Turizm Fakülteleri faaliyete geçmiştir (Ünlüönen ve Boylu, 2005: 20). 1992’den sonra yeni üniversitelerinde açılmasıyla birlikte turizm lisans eğitimi veren üniversitelerde de önemli bir artış gözlemlenmiş, yıllar itibariyle turizm lisansı alan öğrenci sayısı da artmıştır (Boylu ve Arslan, 2014: 86). 2019-YKS Turizm Yerleştirmeleri Raporu’na göre turizm eğitiminin %37,2’sini lisans eğitimi oluşturmaktadır. Söz konusu rapora göre turizm alanında lisans eğitimi veren turizm okullarının %83,3’ü Devlet Üniversiteleri bünyesinde (Tuna vd., 2021). Türkiye’de ilk

yüksek lisans eğitimi 1981 yılında Hacettepe Üniversitesi kapsamında, ilk doktora programı ise İstanbul Üniversitesi bünyesinde açılmıştır (Unur ve Köşker, 2015: 6-57). Yıllar itibariyle enstitülerin sayısının artmasına paralel olarak öğrenci sayısında da artış olmuştur (Üzümcü ve Alyakut, 2017: 74). Günümüzde lisansüstü eğitime olan talebin artmasının önemli bir nedeni de sektörde iş arayanlar için ön koşul niteliği oluşturmalarıdır. Bu kapsamda 2015 yılı itibariyle Türkiye'deki 190 üniversitenin 40'ında turizmle ilgili en az bir lisansüstü program yer almaktadır (Tekin, 2016: 176).

3. Literatür Taraması

Köseoğlu vd. (2016) yapmış oldukları araştırmada 2008 yılından sonra turizm alanında yapılmış bibliyometrik çalışmalarda artış olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Alan yazın incelendiğinde turizm ve turizm kapsamına giren yayınları araştıran bibliyometrik çalışmalara paralel olarak bu alandaki lisansüstü tezleri inceleyen bibliyometrik çalışmalarda da artış olduğu gözlemlenmiştir.

Arendt, (2000) 1951-1998 yılları arasında Kuzey Amerika'da turizm coğrafyasını konu alan 66 doktora ve 22 yüksek lisans tezinin değerlendirdiği çalışmasında 1990'larda bu alanda yazılmış yüksek lisans tezlerinin ağırlıklı olduğu verisine ulaşmıştır. Bao, (2002) 1989-2000 yılları arasında Çin'de turizm coğrafyası üzerine yazılmış doktora tezlerini incelemiş bu alanda en fazla 1998 yılında çalışıldığını ortaya koymuştur. Afifi, (2009) Mısır'da yer alan 3 üniversitenin turizm alanında 1975-2008 yılları arasında yayımlanmış 55 doktora tezini incelediği çalışmasında tezlerin yarısına yakınının (26) 2004 yılından sonra yazıldığı bilgisini vermektedir. Weiler vd., (2012), araştırmalarında 1951-2010 yılları arasında ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da turizm alanında yayımlanmış olan 1888 adet doktora tezini bibliyometrik olarak incelemişler, genel olarak psikoloji, çevre ve antropoloji konuları üzerine çalışıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Cevizkaya vd., (2014) yapmış oldukları çalışmada 2000-2013 yılları arasında turizm yazınında yer alan engellilerle ilgili çalışmalarını içeren lisansüstü tezleri ve makaleleri bibliyometrik olarak analiz etmişlerdir. Bu kapsamda 603 lisansüstü tezi "*tez türü*", "*yayınlandığı yıl*", "*yayınlandığı üniversite*", "*yayınlandığı enstitü*" ve "*tezin çalışma konusu*", incelenmiştir. Araştırma kapsamında incelenen 49 makale ise "*yayın yılı*" parametreleriyle değerlendirilmiş ve engellilerle ilgili tez ve makalelerin en fazla Gazi Üniversitesinde yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Tayfun vd., (2016) 1985-2016 yılları arasında Gazi Üniversitesi bünyesinde turizm alanında yayımlanmış olan 367 lisansüstü tezi "*özet kurgusu*", "*yararlanılan disiplin*", "*lisansüstü düzey*", "*enstitü türü*", "*danışman unvanı*" ve "*araştırma yılı*" parametreleriyle bibliyometrik olarak incelemişlerdir. Sünnetçi vd., (2017) turizm alanında yazılan gastronomi konulu 26 adet lisansüstü "*tezin yayın yılı*", "*tez türü*", "*üniversite*", "*anahtar kelimeler*", "*sayfa sayısı*", "*danışmanın akademik unvanı*", "*tez konusu*", "*benimsenen araştırma yaklaşımı*", "*örnekleme tekniği*", "*örnekleme grubu*", "*veri toplama aracı*" gibi değişkenler kapsamında incelemişler ve yayımlanan tezlerin pazarlama konusu kapsamında olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Demirbulat ve Dinç, (2017) çalışmalarında 1987-2015 yılları arasında sürdürülebilir turizm konulu lisansüstü tezleri incelemişlerdir. Bu kapsamda 41 adet yüksek lisans 21 adet doktora tezi "*tez türü*", "*yayınlandığı yıl*", "*yayınlandığı üniversite*", "*yayınlandığı enstitü*", "*anabilim dalı*" ve "*tezin çalışma konusu*" olmak üzere farklı parametrelerle bibliyometrik olarak araştırmışlardır. Aydın, (2017) Ticari amaçlı yiyecek-içecek alanına yönelik 1988-2013 yılları arasında hazırlanmış olan 179 adet lisansüstü tezi "*yılı*", "*hazırladığı anabilim dalı*", "*hazırladığı üniversite*", "*hazırladığı enstitü*", "*konusu*", "*danışmanlığını yürüten kişi*", "*danışmanlığı yürüten kişinin unvanı*", "*araştırma türü*", "*araştırma yaklaşımı*" ve "*araştırma alanı*" parametreleri ile değerlendirmiştir. Araştırmanın sonucuna göre ticari yiyecek içecek alanında yazılan lisansüstü tezlerin büyük çoğunluğu Sosyal Bilimler Enstitüsü şemsiyesi altında toplanmıştır ve yine büyük oranı Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı kapsamındadır. Bu alanda en fazla tercih edilen araştırma yöntemi ise nicel yöntemdir. Tayfun vd., (2018) 1990-2018 yılları arasında yiyecek-içecek üzerine yazılmış 164 lisansüstü tezi pek çok farklı parametre kapsamında tetkik etmişler ve söz konusu alanda 2007 yılından sonra araştırmaların hız kazandığını gözlemlemişlerdir. Ayaz ve Türkmen, (2018) 1999-2017 yılları arasında yazılmış ve Ulusal tez merkezinde yayımlanmış yöresel yiyecekleri konu alan 45 adet lisansüstü tezi "*yıl*", "*üniversite*", "*ana bilim dalı*", "*yazım dili*", "*tez türü*", "*çalışma konusu*", "*anahtar kelimeler*" ve "*araştırma yöntemi*" değişkenleri kapsamında bibliyometrik olarak incelenmişlerdir. Araştırma yöresel yemeklerle ilgili çalışmaların 2016 yılında ağırlık kazandığı bulgusunu vermektedir. Şalvarcı ve Aylan, (2019) 2014-2018 yılları arasında Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı kapsamında yayımlanmış 52 doktora tezini konu ve örnekleme kriterlerini baz alarak ayırdıkları ve içerik analizinden yararlandıkları çalışmalarında, çoğunlukla yönetim organizasyon çerçevesinde çalışıldığı sonucuna ulaşmışlardır. Aydın ve Aksöz, (2019) 2003-2018 yılları arasında destinasyon alanında yazılmış 236 lisansüstü tezi çeşitli parametreler kapsamında inceledikleri çalışmalarında yazılan tezlerin %92'sinin Sosyal Bilimler

Enstitüsü kapsamında olduğunu gözlemlemiştir. Çolakoğlu vd., (2019) 2008-2018 yılları arasında medikal turizm alanında yayımlanmış 31 lisansüstü tezi çeşitli parametreler kapsamında incelemiş ve bu alanda yapılan ilk tez çalışmasının 2008 yılında olduğu, 2013-2016 yıllarında ise çalışmaların hız kazandığı verisini elde etmiştir. Örnek ve Karamustafa, (2020) yapmış oldukları çalışmada 1989-2019 yılları arasında YÖKTEZ veri tabanında yayımlanmış olan turizm rehberliği alanındaki lisansüstü tezleri bibliyometrik açıdan değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Bu kapsamda 105 adet yüksek lisans ve 18 adet doktora tezi değerlendirmeye alınmış, sonuç olarak bu alandaki tez çalışmalarının en fazla Balıkesir Üniversitesinde yapıldığı, enstitüler arasında Sosyal Bilimler Enstitüsünün, anabilim dalları arasında ise Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalının ön plana çıktığını sonucuna ulaşımlardır. Akgün, (2020) yapmış olduğu çalışmada ulusal tez merkezinde yer alan kadın iş gücü ve turizm konulu lisansüstü tezleri “*yıl, tür, üniversite, ana bilim dalı, anahtar kelimeler, araştırma türü, işletme türü ve örneklem*” parametreleriyle bibliyometrik açıdan incelemiştir. Araştırmada turizm alanında kadın iş gücüyle ilgili yazılan tezlerin kısıtlı olduğu ve bu tezlerin %75’inin yüksek lisans tezlerinden oluştuğu görülmektedir. Özçoban, (2020) 1998-2019 yılları arasında inanç turizmini konu alan 47 lisansüstü tezi çeşitli değişkenler bağlamında irdelemiş, mevcut çalışmayı da destekleyecek şekilde tezlerin Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı kapsamında ağırlık kazandığı, danışman unvanları açısından ise Profesörlerin oranının daha yüksek olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Pritchard, (1969) yapmış olduğu çalışmada istatistiksel bibliyometrik tanımının ilk kez 1922 yılında E.Wyndham Hulme tarafından kullanıldığını belirtmiş ve bibliyometrinin, Hulme tarafından belge sayma yoluyla bilim ve teknoloji süreçlerinin aydınlatılması olarak tanımlandığını aktarmıştır. Söz konusu çalışmada bibliyometrik, matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplar ve diğer iletişim araçlarına uygulanması olarak tanımlanmıştır.

Bu çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bibliyometrik çalışmalar, turizmin disiplinler arası bir alan olma özelliğini kanıtlaması açısından önemlidir (Tayfun vd., 2016:56). Bibliyometrik çalışmalar aynı zamanda bir bilim dalıyla ilgili veri bütünüyle sağlayarak sistematik çalışmayı kolaylaştırıcı etkiye de sahiptir (Sünnetçi vd., 2017: 347).

Söz konusu bilgiler ışığında gerçekleştirilen çalışmada verilerinin elde edilmesinde Yüksek Öğretim Kurumu Tez Merkezi (YÖKTEZ) veri tabanından yararlanılmıştır. Bu kapsamda 1-15 Aralık 2020 tarihleri arasında tez adında “*turizm*” ve “*tourism*” kelimelerini yer alan ve erişime açık olan 319 adet doktora tezi araştırmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmada araştırılan sorular şunlardır;

- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin yayımlandıkları yıllara göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin danışman unvanlarına göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin yayımlandığı üniversiteye göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin yayımlandığı enstitüye göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin yayımlandığı anabilim dalına göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin yayım diline göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin anahtar kelimelerine göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin konularına göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin örneklemine göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin araştırma yöntemlerine göre dağılımları nasıldır?
- Araştırmaya veri sağlayan doktora tezlerinin sayfa ve tablo sayılarının dağılımları nasıldır?

Alan yazın tarandığında lisansüstü tezlerin bibliyometrik olarak inceleyen çalışmalarda genellikle araştırmanın örnekleme (Akgün, 2020); alanı (Aydın, 2017; Aydın ve Aksöz, 2019) konusu (Akkaşoğlu vd., 2019; Ayaz ve Türkmen, 2018) gibi kriterlerin dikkate alındığı tespit edilmiştir. Bu araştırma da ise; çalışmanın yapıldığı yıl, danışman unvanı, üniversite, enstitüsü, ana bilim dalı, dili, sayfa ve tablo sayısı, örneklem, araştırma yöntemi incelenmiştir. Araştırma 2010-2020 yılında hazırlanan doktora tezler ile sınırlandırılmıştır. Elde edilen veriler frekans analizi yapılmış ve çapraz karşılaştırma tabloları hazırlanarak yorumlanmıştır.

5. Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamındaki doktora tezlerinin yıllara göre dağılımları tablo 1’de gösterilmiştir. Bu kapsamda en fazla 2019 yılında (%15) ve en az 2012 yılında (%2,8) yayım yapıldığı görülmektedir. Tezlerin hazırlandığı yıllara göre sayıları, düzensiz olmakla birlikte yıllara göre artış göstermiştir.

Tablo 1-Doktora Tezlerinin Yayım Yıllarına Göre Dağılımı

Yıl	N	%
2010	27	8,5
2011	18	5,6
2012	9	2,8
2013	20	6,3
2014	29	9,1
2015	28	8,8
2016	26	8,2
2017	40	12,5
2018	44	13,8
2019	48	15,0
2020	30	9,4
Toplam	319	100,0

Doktora tezlerinin danışman unvanlarına göre dağılımları tablo 2’de gösterilmiştir. Araştırma kapsamındaki doktora tezlerine danışmanlık yapan akademisyenlerin %62,1’nin profesör unvanına sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 2-Doktora Tezlerinin Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Danışman Unvanı	N	%
Prof. Dr.	198	62,1
Doç. Dr.	92	28,8
Dr. Öğr. Üyesi	29	9,1
Toplam	319	100,0

Tablo 3’te tezlerin yayımlandıkları üniversitelerin dağılımları gösterilmektedir. Araştırma kapsamındaki tezlerin Türkiye genelindeki 68 farklı üniversitede yayımlandıkları görülmektedir. Bu üniversiteler arasında ise en fazla tez yayımlanmış olan üniversitelerin Akdeniz Üniversitesi (%8,5) ve Gazi Üniversitesi (%8,5) olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 3-Doktora Tezlerinin Yayımlandıkları Üniversiteye Göre Dağılımları

Üniversite	N	%
Akdeniz Üniversitesi	27	8,5
Gazi Üniversitesi	27	8,5
Dokuz Eylül Üniversitesi	23	7,2
İstanbul Üniversitesi	21	6,6
Sakarya/Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	19	6,0
Anadolu Üniversitesi	16	5,0
Atatürk Üniversitesi	16	5,0
Selçuk Üniversitesi	15	4,7
Süleyman Demirel Üniversitesi	15	4,7
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	11	3,4
Bahkesir Üniversitesi	10	3,1
Mersin Üniversitesi	10	3,1
Karadeniz Teknik Üniversitesi	9	2,8
Ankara Üniversitesi	8	2,5
Necmettin Erbakan Üniversitesi	6	1,9
Adnan Menderes Üniversitesi	6	1,9
Yıldız Teknik Üniversitesi	6	1,9

İnönü Üniversitesi	5	1,6
Marmara Üniversitesi	5	1,6
Trakya Üniversitesi	5	1,6
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	5	1,6
ODTÜ	5	1,6
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	4	1,3
Diğer Üniversiteler	45	14,1
Toplam	319	100,0

Araştırma kapsamındaki tezlerin hangi enstitüde yapıldığını belirlemek için ise tablo 4 hazırlanmıştır. Bu kapsamda 9 farklı enstitüde tez çalışması yapıldığı ve bu enstitüler içinde Sosyal Bilimler Enstitüsünün (%81,5) çok büyük bir farkla önde olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 4-Doktora Tezlerinin Yayımlandıkları Enstitüye Göre Dağılımları

Enstitü	N	%
Sosyal Bilimler Enstitüsü	260	81,5
Fen Bilimler Enstitüsü	27	8,5
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	17	5,3
Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü	7	2,2
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	4	1,3
Diğer Enstitüler	4	1,3
Toplam	319	100,0

Yayımlanan tezlerin ana bilim dalına göre dağılımları ise tablo 5 yer almaktadır. Tablo incelendiğinde bu kapsamda tezlerin %36,7'sinin Turizm ve Turizm işletmeciliği Anabilim dalları kapsamında yazıldığı gözlemlenmiştir.

Tablo 5-Doktora Tezlerinin Yayımlandıkları Anabilim Dalına Göre Dağılımları

Anabilim Dalı	N	%
Turizm/Turizm İşletmeciliği ABD	117	36,7
İşletme/İktisat ABD	80	25,1
Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik ABD	26	8,2
Coğrafya ABD	18	5,6
Eğitim Bilimleri/Turizm İşletmeciliği Eğitimi ABD	13	4,1
Mimarlık/Pezyaj Mimarlığı ABD	19	6,0
Spor Yöneticiliği/Beden Eğitimi ve Spor/Öğretmenliği ABD	5	1,6
Sağlık Yönetimi ABD	3	0,9
Sosyoloji ABD	3	0,9
Şehir ve Bölge Planlama ABD	4	1,3
Kamu Yönetimi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD	5	1,6
Diğer ABD	26	8,2
Toplam	319	100,0

Turizm ile ilgili hazırlanan tezlerin yazım dilleriyle ilgili bilgiler tablo 6'da belirtilmiştir. Bu kapsamda tezlerin %95'inin Türkçe olarak yayımlandığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Tablo 6-Doktora Tezlerinin Yayımlandıkları Dile Göre Dağılımları

Dil	N	%
Türkçe	303	95,0
İngilizce	16	5,0
Toplam	319	100,0

Araştırma kapsamında incelenen tezlerin sayfa sayıları tablo 7'de gösterilmektedir. Tezlerin sayfa sayıları 150'den az, 151-200 arası,201-250 arası,251-300 arası ve 301'den fazla olmak üzere beş farklı aralıkta incelenmiştir. Tablo incelendiğinde 201-250 sayfa sayısı aralığına sahip tezlerin %30,4'lük bir orana sahip olduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 7-Doktora Tezlerinin Sayfa Sayılarına Göre Dağılımları

Sayfa Sayısı	N	%
150 sayfa ve daha az	35	11,0
151-200 sayfa	75	23,5
201-250 sayfa	97	30,4
251-300 sayfa	52	16,3
301 sayfa ve daha fazla	60	18,8
Toplam	319	100,0

Tablolar tezlerde kullanılan sayıların veya listelenmiş verilerin daha okunabilir olmasına yardımcı olur. Hazırlanan tablolarda ham veriler veya değişkenler arasındaki ilişkiler gösterilir. Bu amaçla hazırlanan tabloların dağılımını göstermek için tablo 8 hazırlanmıştır. Tabloda sayı aralıkları 20'den az, 21-40 arası, 41-60 arası, 61-80 arası ve 81'den fazla olmak üzere beş farklı aralıkta incelenmiştir. Araştırma kapsamında incelenen tezlerde en çok tercih edilen tablo aralığı %39,4'lük bir oran ile 21-40 sayı aralığı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 8-Doktora Tezlerinin Tablo Sayılarına Göre Dağılımları

Tablo Sayısı	N	%
20 tablo ve daha az	67	21,0
21-40 arası tablo	126	39,5
41-60 arası tablo	68	21,3
61-80 arası tablo	33	10,3
81 tablo ve daha fazla	25	7,8
Toplam	319	100,0

Tez araştırmalarında örneklem olarak belirlenen grupları belirlemek için de tablo 9 hazırlanmıştır. Aşağıda yer alan tablo incelendiğinde *turizm/tourism* içerikli tezlerin örneklem grubundan en büyük oran (%27,9) "yerel halk, sporcular ve öğrenciler" tarafından oluşturulan kesim olduğu anlaşılmaktadır. İkinci sırada ise %21,6'lık oran ile otel, SATO, STK ve meslek grupları tarafından oluşturduğu gözlemlenmiştir.

Tablo 9-Doktora Tezlerinin Örneklemine Göre Dağılımları

Örneklem	N	%
Turistler (Yerli, Yabancı, Engelli vb.)	51	16,0
Yerel Halk, Sporcular, Öğrenciler	89	27,9
Kurumlar (Oteller, SATO, STK ve Mesleki Örgütler)	69	21,6
Yöneticiler, Girişimciler, Uzmanlar, Akademisyenler	49	15,4
Yöneticiler/Girişimciler	17	5,3
İkincil Veriler	10	3,1
Diğer	33	10,6
Toplam	319	100,0

Araştırma kapsamındaki tezlerde tercih edilen araştırma yöntemleri ile ilgili verilerin dağılımları tablo 10'da gösterilmiştir. Buna göre 2010-2020 yılları arasında hazırlanan tezlerin yarısından fazlasında (%53,6) nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nicel araştırma yöntemleri ile hazırlanan tezlerin oranı, % 19,1, karma yöntemlerin oranı da % 17,9 olarak belirlenmiştir. Geri kalan tez araştırmalarında ise diğer araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 10: Doktora Tezlerinin Kullanılan Yönteme Göre Dağılımları

Yöntem	N	%
Nicel	61	19,1
Nitel	171	53,6
Karma	57	17,9
Diğer	30	9,4
Toplam	319	100,0

Tezlerin yayım yıllarıyla örneklem grupları arasındaki ilişki incelendiğinde en fazla çalışılan örneklem grubunun yerel halk, sporcular ve öğrencilerden oluşturduğu gözlemlenmiştir. Son iki yılda uzmanlar ve

akademisyenlerin örneklem olarak alındığı çalışmalarda da oransal bir artış olduğu elde edilen bulgular arasındadır. Söz konusu veriler tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11-Doktora Tezlerinin Yayım Yılı ile Örneklemi Arasındaki İlişki

Yıl		Örneklem							Toplam
		Turistler (Yerli, Yabancı, Engelli vb.)	Yerel Halk, Sporcular, Öğrenciler	Kurumlar (Otel, SATO, STK ve Mesleki Örgütler)	Uzmanlar, Akademisyenler	Yöneticiler/ Girişimciler	İkincil Veriler	Diğer	
2010	N	3	2	5	5	2	5	0	22
	%	13,6	9,1	22,7	22,7	9,1	22,7	0	100,0
2011	N	3	3	8	3	0	0	0	17
	%	17,6	17,6	47,1	17,6	0	0	0	100,0
2012	N	3	1	2	1	1	0	0	8
	%	37,5	12,5	25,0	12,5	12,5	0	0	100,0
2013	N	2	6	5	4	0	0	0	17
	%	11,8	35,3	29,4	23,5	0	0	0	100,0
2014	N	7	6	3	4	2	2	0	24
	%	29,2	25,0	12,5	16,7	8,3	8,3	0	100,0
2015	N	6	6	10	0	2	0	0	24
	%	25,0	25,0	41,7	0	8,3	0	0	100,0
2016	N	2	7	2	8	1	1	0	21
	%	9,5	33,3	9,5	38,1	4,8	4,8	0	100,0
2017	N	10	11	7	4	4	1	0	37
	%	27,0	29,7	18,9	10,8	10,8	2,7	0	100,0
2018	N	2	26	7	3	1	0	1	40
	%	5,0	65,0	17,5	7,5	2,5	0,	2,5	100,0
2019	N	9	10	13	11	3	0	0	46
	%	19,6	21,7	28,3	23,9	6,5	0	0	100,0
2020	N	4	11	7	6	1	1	0	30
	%	13,3	36,7	23,3	20,0	3,3	3,3	0	100,0
Toplam	N	51	89	69	49	17	10	1	286
	%	17,8	31,1	24,1	17,1	5,9	3,5	0,3	100,0

Tezlerin yayım yılları ile enstitüleri arasındaki ilişkiye dair bulgulara tablo 12’de yer verilmiştir. Söz konusu bulgular incelendiğinde yıllar itibariyle %81,5’lik oranla en fazla sosyal bilimler enstitüsünün kapsamında yayım yapıldığı, bu kapsamdaki tezlerin ise 2017 yılında yoğunlaştığı ortaya çıkmıştır.

Tablo 12-Doktora Tezlerinin Yayım Yılı İle Enstitüleri Arasındaki İlişki

Yıl		Enstitü					Toplam	
		Sosyal Bilimler Enstitüsü	Fen Bilimler Enstitüsü	Eğitim Bilimleri Enstitüsü	Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü	Sağlık Bilimleri Enstitüsü		Diğer Enstitüler
2010	N	21	2	4	0	0	0	27

	%	77,8	7,4	14,8	0	0	0	100,0
2011	N	14	1	2	0	1	0	18
	%	77,8	5,6	11,1	0	5,6	0	100,0
2012	N	8	0	1	0	0	0	9
	%	88,9	0	11,1	0	0	0	100,0
2013	N	14	3	3	0	0	0	20
	%	70,0	15,0	15,0	0	0	0	100,0
2014	N	23	3	2	0	1	0	29
	%	79,3	10,3	6,9	0	3,4	0	100,0
2015	N	22	2	2	0	0	2	28
	%	78,6	7,1	7,1	0	0	7,1	100,0
2016	N	20	3	2	0	1	0	26
	%	76,9	11,5	7,7	0	3,8	0	100,0
2017	N	37	2	0	0	0	1	40
	%	92,5	5,0	0	0	0	2,5	100,0
2018	N	39	4	0	0	1	0	44
	%	88,6	9,1	0	0	2,3	0	100,0
2019	N	41	3	1	3	0	0	48
	%	85,4	6,3	2,1	6,3	0	0	100,0
2020	N	21	4	0	4	0	1	30
	%	70,0	13,3	0	13,3	0	3,3	100,0
Toplam	N	260	27	17	7	4	4	319
	%	81,5	8,5	5,3	2,2	1,3	1,3	100,0

Doktora tezlerinin yayım yılları ile ana bilim dalları arasındaki ilişkiye dair veriler tablo 13'te belirtilmiştir. Bu veriler kapsamında Turizm ve Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı çatısı altındaki tezlerin (%36,7) ağırlıklı olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 13-Doktora Tezlerinin Yayım Yılı ile Anabilim Dallarına Arasındaki İlişki

Yıl	Anabilim Dalı													Toplam
	Turizm/Turizm İşletmeciliği ABD	İşletme/İktisat ABD	Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik ABD	Coğrafya ABD	Eğitim Bilimleri/Turizm İşletmeciliği Eğitimi ABD	Mimarlık/Peyzaj Mimarlığı ABD	Spor Yön./Beden Eğitimi ve Spor Öğretimi ABD	Sağlık Yönetimi ABD	Sosyoloji ABD	Şehir ve Bölge Planlama ABD	Kamu Yön./Siyaset Bilimi ve Kamu Yön. ABD	Diğer ABD		
2010	N	4	8	5	0	3	1	1	0	1	1	0	3	27
	%	14,8	29,6	18,5	0	11,1	3,7	3,7	0	3,7	3,7	0	11,1	100,0
2011	N	1	6	1	4	1	1	1	0	0	0	0	3	18
	%	5,6	33,3	5,6	22,2	5,6	5,6	5,6	0	0	0	0	16,7	100,0
2012	N	2	3	1	1	1	0	0	0	0	0	0	1	9
	%	22,2	33,3	11,1	11,1	11,1	0	0	0	0	0	0	11,1	100,0
2013	N	3	8	1	1	3	3	0	0	0	0	0	1	20
	%	15,0	4,0	5,0	5,0	15,0	15,0	0	0	0	0	0	5,0	100,0
2014	N	7	8	4	2	1	2	0	1	0	1	1	2	29
	%	24,1	27,6	13,8	6,9	3,4	6,9	0	3,4	0	3,4	3,4	6,9	100,0
2015	N	7	8	2	1	2	1	0	0	1	1	2	3	28

	%	25,0	28,6	7,1	3,6	7,1	3,6	0	0	3,6	3,6	7,1	10,7	100,0
2016	N	9	5	4	0	2	2	1	0	1	0	0	2	26
	%	34,6	19,2	15,4	0	7,7	7,7	3,8	0	3,8	0	0	7,7	100,0
2017	N	15	12	3	2	0	2	1	0	0	0	1	4	40
	%	37,5	30,0	7,5	5,0	0	5,0	2,5	0	0	0	2,5	10,0	100,0
2018	N	19	12	4	2	0	2	1	1	0	0	0	3	44
	%	43,20	27,3	9,1	4,5	0	4,5	2,3	2,3	0	0	0	6,8	100,0
2019	N	32	6	1	2	0	2	0	1	0	1	1	2	48
	%	66,70	12,5	2,1	4,2	0	4,2	0	2,1	0	2,1	2,1	4,2	100,0
2020	N	18	4	0	3	0	3	0	0	0	0	0	2	30
	%	60,00	13,3	0	10,0	0	10,0	0	0	0	0	0	6,7	100,0
Toplam	N	117	80	26	18	13	19	5	3	3	4	5	26	319
	%	36,7	25,1	8,2	5,60	4,1	6,0	1,6	0,9	0,9	1,3	1,6	8,2	100,0

Tezlerin yayım yılları ile dilleri arasındaki ilişki incelendiğinde tamamına yakınının (%95) Türkçe olarak yayımlandığı görülmektedir. İngilizce olarak yayımlanan tez sayısında 2015 yılında artış olduğu da elde edilen veriler arasındadır. Söz konusu veriler tablo 14'te gösterilmiştir.

Tablo 14-Doktora Tezlerinin Yayım Yılları ile Yayım Dilleri Arasındaki İlişki

Yıl	Dil		Toplam	
	Türkçe	İngilizce		
2010	N	26	1	27
	%	96,3	3,7	100,0
2011	N	18	0	18
	%	100,0	0	100,0
2012	N	9	0	9
	%	100	0	100,0
2013	N	20	0	20
	%	100	0	100,0
2014	N	28	1	29
	%	96,6	3,4	100,0
2015	N	24	4	28
	%	85,7	14,3	100,0
2016	N	24	2	26
	%	92,30	7,7	100,0
2017	N	37	3	40
	%	92,5	7,5	100,0
2018	N	42	2	44
	%	95,5	4,5	100,0
2019	N	45	3	48
	%	93,8	6,3	100,0
2020	N	30	0	30
	%	100,0	0	100,0
Toplam	N	303	16	319
	%	95,0	5,0	100,0

Tezlerin yayım yıllarına göre sayfa sayıları incelendiğinde 201-250 sayfa aralığındaki tez sayısının diğer sayfa aralıklarına göre daha fazla olduğu bilgisine ulaşılmıştır. 150 sayfadan daha az yazılmış tezlerin oransal olarak 2015 yılında, 301 sayfadan fazla yazılmış tezlerin ise oransal olarak 2012 yılında diğer yıllara göre ağırlıklı olduğu görülmektedir. Söz konusu veriler tablo 15'de gösterilmiştir.

Tablo 15-Doktora Tezlerinin Yayım Yılları ile Sayfa Sayıları Arasındaki İlişki

Yıl		Sayfa Sayısı					Toplam
		150 sayfa ve daha az	151-200 sayfa	201-250 sayfa	251-300 sayfa	301 sayfa ve daha fazla	
2010	N	3	6	8	7	3	27
	%	11,1	22,2	29,6	25,9	11,1	100,0
2011	N	3	6	4	3	2	18
	%	16,7	33,3	22,2	16,7	11,1	100,0
2012	N	0	1	0	3	5	9
	%	0	11,1	0	33,3	55,6	100,0
2013	N	3	4	5	5	3	20
	%	15,0	20,0	25,0	25,0	15,0	100,0
2014	N	3	5	14	2	5	29
	%	10,3	17,2	48,3	6,9	17,2	100,0
2015	N	5	6	8	5	4	28
	%	17,9	21,4	28,6	17,9	14,3	100,0
2016	N	5	8	6	6	1	26
	%	19,2	30,8	23,1	23,1	3,8	100,0
2017	N	2	9	14	1	14	40
	%	5,0	22,5	35,0	2,5	35,0	100,0
2018	N	3	9	15	8	9	44
	%	6,8	20,5	34,1	18,2	20,5	100,0
2019	N	5	12	18	7	6	48
	%	10,4	25,0	37,5	14,6	12,5	100,0
2020	N	3	9	5	5	8	30
	%	10,0	30,0	16,7	16,7	26,7	100,0
Toplam	N	35	75	97	52	60	319
	%	11,0	23,5	30,4	16,3	18,8	100,0

Tezlerin yayım yılları ile araştırma yöntemleri arasındaki bağlantı tablo 16'da verilmiştir. Elde edilen veriler kapsamında yıllar itibariyle en fazla kullanılan yöntemin nitel yöntemler olduğu orta çıkmıştır. Nitel yöntemlerin en yoğun kullanıldığı yıl ise 2019 yılıdır.

Tablo 16-Doktora Tezlerinin Yayım Yılları ile Araştırma Yöntemleri Arasındaki İlişki

Yıl		Yöntem				Toplam
		Nitel	Nitel	Karma	Diğer	
2010	N	7	10	5	5	27
	%	25,9	37,0	18,5	18,5	100,0
2011	N	6	9	2	1	18
	%	33,3	50	11	5,6	100,0
2012	N	2	3	3	1	9
	%	22,2	33,3	33,3	11,1	100,0
2013	N	1	11	5	3	20
	%	5,0	55,0	25,0	15,0	100,0
2014	N	4	16	4	5	29
	%	13,8	55,2	13,8	17,2	100,0
2015	N	3	16	5	4	28
	%	10,7	57,1	17,9	14,3	100,0

2016	N	5	15	3	3	26
	%	19,2	57,7	11,5	11,5	100,0
2017	N	9	20	8	3	40
	%	22,5	50,0	20,0	7,5	100,0
2018	N	10	20	11	3	44
	%	22,7	45,5	25,0	6,8	100,0
2019	N	6	35	5	2	48
	%	12,5	72,9	10,4	4,2	100,0
2020	N	8	16	6	0	30
	%	26,7	53,0	20,0	0	100,0
Toplam	N	61	171	57	30	319
	%	19,1	53,6	17,9	9,4	100,0

Tezlerin enstitüleri ile danışman unvanları arasındaki bağlantı incelendiğinde Profesör unvanına sahip danışmanların tüm enstitülerde %62,1 oranla ağırlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu veriler tablo 17'de gösterilmiştir.

Tablo 17-Doktora Tezlerinin Enstitüleri ile Danışman Unvanları Arasındaki İlişki

Enstitü		Unvan			
		Prof. Dr.	Doç. Dr.	Dr. Öğr. Üyesi	Toplam
Sosyal Bilimler Enstitüsü	N	157	80	23	260
	%	60,4	30,8	8,8	100,0
Fen Bilimler Enstitüsü	N	16	6	5	27
	%	59,3	22,2	18,5	100,0
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	14	3	0	17
	%	82,4	17,6	0	100,0
Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	4	2	1	7
	%	57,1	28,6	14,3	100,0
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	N	4	0	0	4
	%	100,0	0	0	100,0
Diğer Enstitüler	N	3	1	0	4
	%	75,0	25,0	0	100,0
Toplam	N	198	92	29	319
	%	62,1	28,8	9,1	100,0

Araştırma kapsamındaki tezlerin enstitüleri ile örneklemi arasındaki korelasyon incelendiğinde Sosyal Bilimler Enstitüsü ve Fen Bilimleri Enstitüsü kapsamında yazılan tezlerde yerel halk, sporcular ve öğrencilerden oluşan örneklem grubuyla daha fazla çalışıldığı dikkat çekmektedir. Eğitim Bilimleri Enstitüsü kapsamında yayımlanan doktora tezlerinde ise en fazla örneklem oluşturan grup uzmanlar ve akademisyenlerden oluşmaktadır. Söz konusu veriler tablo 18'de gösterilmiştir.

Tablo 18-Doktora Tezlerinin Enstitüleri İle Örneklem Arasındaki İlişki

Enstitü		Örneklem							
		Turistler (Yerli, Yabancı, Engelli vb.)	Yerel Halk, Sporcular, Öğrenciler	Kurumlar (Otel, SATO, STK ve Mesleki Örgüt)	Uzmanlar, Akademisyenler	Yöneticiler/ Girişimciler	İkincil Veriler	Diğer	Toplam
Sosyal Bilimler Enstitüsü	N	49	65	63	38	8	10	0	233
	%	21,0	27,9	27,0	16,3	3,4	4,3	0	100,0
Fen Bilimler Enstitüsü	N	1	19	0	1	5	0	1	27
	%	3,7	70,4	0	3,7	18,5	0	3,7	100,0
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	1	1	1	8	0	0	0	11
	%	9,1	9,1	9,1	72,7	0	0	0	100,0
Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	0	1	3	0	3	0	0	7
	%	0	14,3	42,9	0	42,9	0	0	100,0
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	N	0	2	0	2	0	0	0	4
	%	0	50,0	0	50,0	0	0	0	100,0
Diğer Enstitüler	N	0	1	2	0	1	0	0	4
	%	0	25,0	50,0	0	25,0	0	0	100,0
Toplam	N	51	89	69	49	17	10	1	286
	%	17,8	31,1	24,1	17,1	5,9	3,5	0,3	100,0

Tezlerin yayımlandıkları enstitü ile araştırma yöntemleri arasındaki korelasyon incelendiğinde nitel araştırma yöntemlerinin tüm enstitülerde daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Söz konusu veriler tablo 19'da gösterilmiştir.

Tablo 19-Doktora Tezlerinin Enstitüleri İle Araştırma Yöntemleri Arasındaki İlişki

Enstitü		Yöntem				
		Nitel	Nitel	Karma	Diğer	Toplam
Sosyal Bilimler Enstitüsü	N	49	138	49	24	260
	%	18,8	53,1	18,8	9,2	100,0
Fen Bilimler Enstitüsü	N	6	17	4	0	27
	%	22,2	63,0	14,8	0	100,0
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	2	6	3	6	17
	%	11,8	35,3	17,6	35,3	100,0
Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	3	4	0	0	7
	%	42,9	57,1	0	0	100,0
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	N	1	3	0	0	4
	%	25,0	75,0	0	0	100,0
Diğer Enstitüler	N	0	3	1	0	4
	%	0	75,0	25,0	0	100,0
Toplam	N	61	171	57	30	319
	%	19,1	53,6	17,9	9,4	100,0

Tezlerin danışman unvanları ile anabilim dalları arasındaki bağlantıyı tespit etmek amacıyla tablo 20 hazırlanmıştır. Bu kapsamda Profesör ve Doçent unvanına sahip tez danışmanlarının Turizm/Turizm İşletmeciliği Anabilim dallarında, Dr. Öğretim Üyesi unvanına sahip danışmanların ise İktisat/İşletme Anabilim Dalında daha aktif oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 20-Doktora Tezlerinin Danışman Unvanları İle Anabilim Dalları Arasındaki İlişki

Unvanı	Anabilim Dalı													
	Turizm/Turizm İşletmeciliği ABD	İşletme/İktisat ABD	Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik ABD	Coğrafya ABD	Eğitim Bilimleri/Turizm İşletmeciliği Eğitimi ABD	Mimarlık/Peyzaj Mimarlığı ABD	Spor Yön./Beden Eğitimi ve Spor Öğret. ABD	Sağlık Yönetimi ABD	Sosyoloji ABD	Şehir ve Bölge Planlama ABD	Kamu Yön./Siyaset Bilimi ve Kamu Yön. ABD	Diğer ABD	Toplam	
Prof. Dr.	N	74	46	13	13	11	14	4	2	2	1	3	15	198
	%	37,4	23,2	6,6	6,6	5,6	7,1	2,0	1,0	1,0	0,5	1,5	7,6	100,0
Doç. Dr.	N	37	36	8	4	2	3	0	1	1	2	1	7	92
	%	40,2	28,3	8,7	4,3	2,2	3,3	0	1,1	1,1	2,2	1,1	7,6	100,0
Dr. Öğr. Üyesi	N	6	8	5	1	0	2	1	0	0	1	1	4	29
	%	20,7	27,6	17,2	3,4	0	6,9	3,4	0	0	3,4	3,4	13,8	100,0
Toplam	N	117	80	26	18	13	19	5	3	3	4	5	26	319
	%	36,7	25,1	8,2	5,6	4,1	6,0	1,6	0,9	0,9	1,3	1,6	8,2	100,0

Danışman unvanları ile örneklem arasındaki ilişki incelendiğinde Profesörlerin ve Doçentlerin en çok çalıştıkları örneklem grubunun yerel halk, sporcular ve öğrenciler daha sonrada kurumlardan oluştuğu görülmektedir. Dr. Öğretim Üyelerinin ise en çok yerel halk, sporcular ve öğrenciler daha sonrada yönetici ve girişimcilerle çalışılan tezlerde danışmanlık yaptıkları gözlemlenmiştir. Söz konusu veriler tablo 21’de gösterilmiştir.

Tablo 21- Doktora Tezlerinin Danışman Unvanları İle Örneklemi Arasındaki İlişki

Unvan	Örneklem								Toplam
	Turistler (Yerli, Yabancı, Engelli vb.)	Yerel Halk, Sporcular, Öğrenciler	Kurumlar (Otel, SATO, STK ve Mesleki Örgütler)	Uzmanlar, Akademisyenler	Yöneticiler/Girişimciler	İkincil Veriler	Diğer		
Prof. Dr.	N	29	56	47	31	9	8	0	180
	%	16,1	31,1	26,1	17,2	5,0	4,4	0	100,0
Doç. Dr.	N	18	25	19	16	3	1	1	83
	%	21,7	30,1	22,9	19,3	3,6	1,2	1,2	100,0
Dr. Öğr. Üyesi	N	4	8	3	2	5	1	0	23
	%	17,4	34,8	13,0	8,7	21,7	4,3	0	100,0
Toplam	N	51	89	69	49	17	10	1	286
	%	17,8	31,1	24,1	17,1	5,9	3,5	0,3	100,0

Tezlerin danışman unvanları ve araştırma yöntemleri arasındaki bağlantıya tablo 22’de yer verilmiştir. Söz konusu verilere göre tezlerde tez danışmalarının geneli nitel araştırma yöntemlerini tercih etmişlerdir. Daha sonra sırasıyla nicel ve karma yöntemlerin tercih edildiği görülmektedir.

Tablo 22-Doktora Tezlerini Danışmanlarının Unvanları ile Araştırma Yöntemleri Arasındaki İlişki

Unvan		Yöntem				Toplam
		Nicel	Nitel	Karma	Diğer	
Prof. Dr.	N	39	106	36	17	198
	%	19,7	53,5	18,2	8,6	100
Doç. Dr.	N	17	51	16	8	92
	%	18,5	55,4	17,4	8,7	100
Dr. Öğr. Üyesi	N	5	14	5	5	29
	%	17,2	48,3	17,2	17,2	100
Toplam	N	61	171	57	30	319
	%	19,1	53,6	17,9	9,4	100

Tezlerin enstitüleri ile dili arasındaki ilişki incelendiğinde hem Türkçe hem de İngilizce olarak yazılmış tezlerin en fazla Sosyal Bilimler Enstitüsü çatısı altında toplandığı gözlemlenmektedir. Enstitü ve tez dili arasındaki ilişki tablo 23’de belirtilmiştir.

Tablo 23-Doktora Tezlerinin Enstitüleri ile Yayın Dilleri Arasındaki İlişki

Enstitü		Tezin Yayın Dili		Toplam
		Türkçe	İngilizce	
Sosyal Bilimler Enstitüsü	N	250	10	260
	%	96,2	3,8	100,0
Fen Bilimler Enstitüsü	N	25	2	27
	%	92,6	7,4	100,0
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	15	2	17
	%	88,2	11,8	100,0
Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	7	0	7
	%	100,0	0	100,0
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	N	4	0	4
	%	100,0	0	100,0
Diğer Enstitüler	N	2	2	4
	%	50,0	50,0	100,0
Toplam	N	303	16	319
	%	95,0	5,0	100,0

Tezlerin enstitüleri ile sayfa sayıları arasındaki bağlantıya dair veriler tablo 24’te verilmiştir. Bu veriler incelendiğinde hem Sosyal Bilimler Enstitüsü hem de Fen Bilimleri Enstitüsü kapsamında yazılmış olan tezlerin ağırlıklı olarak 201-250 sayfa aralığında yer aldığı bilgisine ulaşılmıştır.

Tablo 24- Doktora Tezlerinin Enstitüleri İle Sayfa Sayıları Arasındaki İlişki

Enstitü		Sayfa Sayısı					Toplam
		150 ve daha az	151-200 sayfa	201-250 sayfa	251-300 sayfa	301 ve daha fazla	
Sosyal Bilimler Enstitüsü	N	29	62	79	38	52	260
	%	11,2	23,8	30,4	14,6	20,0	100,0
Fen Bilimler Enstitüsü	N	3	6	8	6	4	27
	%	11,1	22,2	29,6	22,2	14,8	100,0
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	2	2	5	5	3	17
	%	11,8	11,8	29,4	29,4	17,6	100,0
Lisansüstü Eğitim Bilimleri Enstitüsü	N	0	3	2	2	0	7
	%	0	42,9	28,6	28,6	0	100,0
Sağlık Bilimleri Enstitüsü	N	0	1	2	1	0	4
	%	0	25,0	50,0	25,0	0	100,0
Diğer Enstitüler	N	1	1	1	0	1	4
	%	25,0	25,0	25,0	0	25,0	100,0

	%	25,0	25,0	25,0	0	25,0	100,0
Toplam	N	35	75	97	52	60	319
	%	11,0	23,5	30,4	16,3	18,8	100,0

Tez danışmanlarının unvanları ile tez dili arasındaki korelasyon tablo 25’te gösterilmiştir. Bu bağlamda Profesörlerin hem Türkçe hem de İngilizce olarak yazılmış tezlerde Doçent ve Dr. Öğretim Üyelerinden daha fazla teze danışmanlık yaptıkları gözlemlenmektedir.

Tablo 25- Doktora Tezlerinin Danışman Unvanları İle Yayın Dilleri Arasındaki İlişki

Unvanı		Dil		Toplam
		Türkçe	İngilizce	
Prof. Dr.	N	190	8	198
	%	96,0	4,0	100,0
Doç. Dr.	N	85	7	92
	%	92,4	7,6	100,0
Dr. Öğr. Üyesi	N	28	1	29
	%	96,6	3,4	100,0
Toplam	N	303	16	319
	%	95,0	5,0	100,0

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada 2010-2020 yılları arasında yayımlanmış, tez başlığında “turizm” ve ya “tourism” ifadesi bulunan doktora tezlerine yönelik bibliyometrik bir çalışma yapılmıştır. Araştırma kapsamına giren tezler incelendiğinde elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir;

Tezlerin yıllara göre sınıflandırması incelendiğinde en fazla 2019 (%15) ve en az 2012(%2,8) yılında yayın yapıldığı gözlemlenmiştir. Söz konusu artış yıllar itibariyle turizm alanında eğitim veren üniversite ve yetmiş akademisyen sayısındaki artışa bağlanabilir.

Tezler danışmanlarına göre tasnif edildiğinde profesörlerin danışmanlığında yürütülen tezlerin % 62,1’lik oranla ağırlıklı olduğu ortaya çıkmıştır. Özçoban (2020) çalışmasında, mevcut çalışmayı destekleyecek şekilde lisans üstü tezlerde danışman unvanları açısından profesörlerin ağırlıklı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Araştırma kapsamındaki tezlerin üniversitelere yönelik inceleme yapıldığında çalışmaların 68 farklı üniversite bünyesinde yayımlanmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu üniversiteler arasında Akdeniz Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi ilk sıradadır.

Tezler yayımlandıkları enstitüye göre sınıflandırılmıştır. Çalışmaların %81,5’lik oranla “Sosyal Bilimler Enstitüsü” yapıldığında sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tezlerin 9 farklı enstitü kapsamında yayımlandığı gözlemlenmiştir. Bu kapsamda turizm alanının çok disiplinli yapısını daha da güçlendiği kanısına varılabilir. Bu yönüyle araştırma sonucunun Tayfun vd. (2016)’in çalışmalarıyla örtüştüğü görülmektedir.

Çalışmaların anabilim dalları incelendiğinde ağırlıklı olarak (%36,7) Turizm/Turizm İşletmeciliği Anabilim dalı kapsamında yayımlandıkları görülmektedir. Bu kapsamda ulaşılan sonuçlar Özçoban (2020) çalışmasını destekler niteliktedir.

Araştırılan i tezlerin tamamına yakını (%95) Türkçe olarak yayımlanmıştır, sayfa sayıları 201-250 (%30,4) sayfa aralığında ve tablo sayıları 21-40 (%39,5) aralığındadır.

Tezlerin genelinde yerel halk, öğrenciler ve sporculardan oluşan örneklem gruplarıyla daha fazla çalışılmıştır. Ancak son iki yıldır uzmanlar ve akademisyenlerle çalışılan tez sayısında da artış olduğu görülmektedir.

Tezlerin yarısından fazlasında (%53,6) nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Nitel araştırmalar, istatistikler veya başka sayısal araçlar olmadan bulguların üretildiği araştırmalar olarak tanımlanabilir (Altunışık, 2012: 304). Özellikle sosyal bilimler alanında pozitivist yaklaşım gereği istatistikler ve rakamların gerçeği daha doğru yansıttığı görüşü hâkim olsa da nicel yöntemlerin olguları açıklamada yetersiz kaldığı görüşü de yadsınmaz (İslamoğlu ve Alnaçık,2019:219). Ayrıca nitel araştırmalar genelleme yapmaktan

uzaktırlar ve araştırılan konuyu derinlemesine sentezlemeyi sağlarlar. Bu anlamda, tezlerde daha derinlemesine analiz yapmak için nitel yöntemlerin ağırlık kazanmaya başladığı söylenebilir.

Çalışma kapsamında farklı parametreler arasındaki ilişki incelendiğinde elde edilen sonuçlar ise şu şekilde özetlenebilir;

Profesör unvanına sahip akademisyenler tez sayısı olarak en çok (157) Sosyal Bilimler Enstitüsü, oransal olarak da (%100) en fazla Sağlık Enstitüsü kapsamındaki çalışmalarda danışmanlık yapmışlardır.

Sosyal Bilimler ve Fen Bilimleri Enstitüleri çatısı altında yazılmış tezlerde en fazla yerel halk, öğrenciler ve sporculardan oluşan örneklem gruplarıyla çalışılmıştır. Eğitim Bilimleri Enstitüsü kapsamında yazılan tezlerde ise uzmanlar ve akademisyenlerden oluşan örneklem grupları ağırlıklıdır.

Çalışmada 2010-2020 yılları arasında tez başlığında “turizm” ve “tourism” ifadeleri olan tezler incelenmiştir. Bu kapsamda ilerleyen yıllarda yapılacak olan bibliyometrik çalışmalar da tezlerin yıl aralıkları genişletilebilir ve farklı parametreler dahilinde irdelenebilir. Böylece akademik çalışma yapacak ve ya doktora tezi yazacak kişilerin turizm alanını daha geniş perspektiften görmesi sağlanabilir.

Kaynakça

- Afifi, G. M. H. (2009). *Tourism as the Subject of Doctoral Theses in Egypt, 1975– 2008*, Anatolia A International Journal of Tourism and Hospitality Research, 20(2), 387-400. Doi: 10.1080/13032917.2009.10518916
- Akkaşoğlu, S., Akyol, C., Ulama, Ş. & Zengin, B. (2019). *Tarım Turizmine Yönelik Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi*. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7(2), 1193-1218.
- Akgün, Z. (2020). *Turizmde Kadın İşgücü Örneklemine Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergisi, 4(1), 137-145.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamaları*, 7. Baskı, Sakarya Yayıncılık, Adapazarı.
- Ayaz, N., & Türkmen, B. M. (2018). *Yöresel Yiyecekleri Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi*. Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research, 2(1), 22-38. Doi: 10.32958/gastoria.411345.
- Aydın, B., (2017). *Bibliometrics Analysis Of Thesis About Food Beverage Industry Registered In Thesis Center Of Council Of Higher Education*, Journal of Multidisciplinary Academic Tourism. 2(1), 23-38. Doi: 10.31822/jomat.353951
- Aydın, B., & Aksöz, O. E. (2019). *Destinasyon Alanında Yayınlanmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili.*, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7(1), 615-636. Doi: 10.21325/jotags.2019.381.
- Bao, J. (2002). *Tourism Geography As The Subject Of Doctoral Dissertations In China, 1989-2000*, Tourism Geographies, 4(2), 148-152. Doi: 10.1080/14616680210124918
- Boylu, Y. & Arslan E.(2014). *Türkiye’deki Turizm Eğitiminin Rakamsal Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi*, Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, (1), 79-97.
- Büyükşalvarcı, A., Keleş, H. (2019). *Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Açısından İncelenmesi*. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 7(4), 2758-2773.
- Cevizkaya, G., İlsay, S. & Avcıkurt, C. (2014). *Turizm Alan Yazınında Engelliler ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Profili*, Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, (2), 101-108.
- Çolakoğlu, Ü., Altun, H.E. & Kıykaç, B. (2019). *Türkiye’deki Medikal Turizm Tezlerinin Bibliyometrik Profili (2008-2018)*, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 30(2), 135-143. Doi: 10.17123/atad.636877.
- Denk, E. & Koşan, A. (2017). *Otel Mutfak Çalışanları Mesleki Eğitim Seviyeleri Ve Kariyer Hedeflerinin Ölçülmesi: Kış Koridoru Analizi*, Yorum-Yönetim-Yöntem Uluslararası Yönetim-Ekonomi ve Felsefe Dergisi, 5(1), 55-83.
- Demirbulat, Ö. G., & Tetik Dinç, N. (2017). *Sürdürülebilir Turizm Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili*. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14(2), 20-30.
- Demirkol, Ş. & Pelit, E. (2002). *Türkiye’deki Turizm Eğitim Sistemi ve Avrupa Birliği Sürecinde Olası Gelişmeler*, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, (2): 125-146.

- Eren, E. (2020). *Turizm Eğitimi Veren Meslek Liselerinde Beceri Eğitimiyle İlgili Yaşanan Sorunların Bütüncül Bir Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Ergün, B. (2013). *Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Verilen Kurumlardaki Hizmet Kalitesine Yönelik Bir Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Gharamaleki, M.R.E. (2011). *Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizm Eğitimi Veren Kurumları Değerlendirmeleri İran –Türkiye Karşılaştırması*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Goh, E. & King, B. (2020). *Four Decades (1980-2020) of Hospitality and Tourism Higher Education in Australia: Developments and Future Prospects*, Journal of Hospitality & Tourism Education, 32(4), 266-272. Doi: 10.1080/10963758.2019.1685892
- Gu, H., Kavanaugh, R. R & Cong, Y. (2007). *Empirical Studies of Tourism Education in China*, Journal of Teaching in Travel & Tourism, 7(1), 3-24. Doi: 10.1300/J172v07n01_02
- Isayeva,S., (2018). *Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Akademik Motivasyon, Beklenti ve Algılarının Türkiye ve Polonya Eğitimi Kapsamında Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- İslamoğlu, A.H. & Alnıaçık, Ü. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri(SPSS Uygulamalı)*, İstanbul: Beta Yayınları
- Klaus J. M. A. (2000). *Commentary: Tourism geography as the subject of North American Doctoral dissertations and Master's theses, 1951-98*, Tourism Geographies, 2(2), 140-156, Doi: 10.1080/14616680050027860.
- Koseoglu, M., Rahimi, R., Okumuş, F. & Liu, J. (2016). *Bibliometric Studies İn Tourism*, Annals of Tourism Research, (61), 180-198. Doi: 10.1016/j.annals.2016.10.006
- Kozak, M. A. (2009). *Akademik Turizm Eğitimi Üzerine Bir Durum Analizi*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (22), 1-20.
- Mevzuat, (2021). *Yükseköğretim Kanunu*, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2547.pdf>, E. Tarihi: 17.01.2021.
- Örnek N. & Karamustafa, K. (2020). *Turist Rehberliği Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analiz ile Değerlendirilmesi (1989-2019)*, Turist Rehberliği Dergisi, 3(2), 115-138.
- Özçoban, E. (2020). *İnanç Turizmi Alanında Yayımlanan Yüksek Lisans Ve Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi (1998-2019)*, Turkish Studies - Social, 15(3), 1363-1375. Doi:10.29228/TurkishStudies.41530
- Pritchard, A. (1969). *Statistical Bibliography or Bibliometrics?* Journal Of Documentation, 25(4), 348-349.
- Sünnetçioğlu, A., Yalçınkaya, P., Olcay, M., & Mercan, Ş. O. (2017). *Turizm Alanında Yazılmış Olan Gastronomiye İlişkin Tezlerin Bibliyometrik Profili*. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5(Special Issue 2), 345-354. Doi: 10.21325/jotags.2017.136
- Süt, A. (2014). *İslam ve Turizm İlişkisi*, Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 9(11), 479-497.
- Şalvarcı, S. & Aylan, F. K. (2019). *Analysis of PhD Dissertations in Tourism (2014- 2018)*, Journal of Gastronomy Hospitality and Travel, 2(1), 29-37. Doi: 10.33083/joghat.2019.12.
- Taşkın, M. (2006). *Ortaöğretim Turizm Eğitiminde Staj Ve İzmir İli Anadolu Otelcilik Turizm Meslek Liselerinde Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tayfun, A., Küçükergin, F. N., Aysen, E., Eren, A., & Özekici, Y. K. (2016). *Turizm Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz*. Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi, 1(1), 50-69.
- Tayfun, A., Ülker, M., Gökçe, Y., Tengilimoğlu, E., Sürücü, Ç. & Durmaz, M. (2018). *Turizm Alanında Yiyecek ve İçecek ile ilgili Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi*, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 6(2), 523-547. Doi: 10.21325/jotags.2018.227.
- Tekin, Ö. A. (2016). *Türkiye'deki Lisansüstü Turizm Tezlerinde Odaklanılan Konular: 1984-2015*, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 8(2), 175-187.
- Tuna, M., Başoda, A. ve Aylan, S. (2019). *OSYM 2019-YKS Turizm Ön Lisans ve Lisans Genel Yerleştirme İstatistikleri (2018 Kıyaslamalı)*, <https://tuader.org/2019/09/11/2019-yks-turizm-yerlestirme-istatistikleri/>, E. Tarihi: 24.01.2021.

- Türkoğlu, A. & Uça, S. (2011). *Türkiye’de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 2(2), 48-62.
- Tüylüoğlu, T. (2003). *Türkiye’de Turizm Eğitiminin Niteliği*, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Unur, K. ve Köşker, H. (2015). *Türkiye’de Turizm Eğitimi ve Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Turizme Bakış Açılarına Yönelik Araştırmaların İncelenmesi*, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1), 44-71.
- UNWTO, (2008). *Glossary of Tourism Terms*, <https://www.unwto.org/glossary-tourism>, E. Tarihi: 17.01.2021.
- UNWTO, (2021). *Why Tourism*, <https://www.unwto.org/why-tourism> E. Tarihi: 17.01.2021.
- Ünlüöner, K. ve Boylu, Y. (2005). *Türkiye’de Yükseköğretim Düzeyindeki Turizm Eğitimindeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi*, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 3(12), 11-32.
- Üzümcü, T. P. ve Alyakut, Ö. (2017). *Eğitimciler, Sektör Temsilcileri ve Öğrenciler Perspektifinden Mesleki Turizm Eğitime Yönelik Yapılan Çalışmaların Değerlendirilmesi*, Anadolu Kültürel Araştırmalar Dergisi, 1(2): 67-84.
- Weiler, B., Moyle B. & C. ,McLennan,(2012). *Disciplines That Influence Tourism Doctoral Research the United States, Canada, Australia and New Zealand*, Annals of Tourism Research, 39(3), 1425–1445. Doi: 10.1016/j.annals.2012.12.009.
- Yayla, Ö., Silik, C. E. & Dülger, A. Ş. (2017). *Turizm Lisans ve Ön Lisans Eğitiminde 2017 Yılı Sayısal Değerlendirmeler*, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 5(4), 47-58. Doi: 10.21325/jotags.2017.137.

İLMİYE TEKAÜD SANDIĞI'NIN KURULUŞU VE FAALİYETLERİ

(Sayfa 43-52)

Öğr. Gör. Nazire DOĞAN

Kayseri Üniversitesi

Tomarza Mustafa Akıncıoğlu Meslek Yüksekokulu

naziredogan@kayseri.edu.tr

Özet

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde tüm kurum ve kuruluşlarında meydana gelen modernleşme hareketleri emeklilik konusuna da sirayet etmiş ve bu dönemde günümüzdeki anlamda emekli sandıkları oluşturulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak 1866 yılında Askeri Tekaüd Sandığı kurulmuştur. Bunu 1881 yılında kurulan Mülkiye Tekaüd Sandığı izlemiştir. Yaklaşık 13 yıl boyunca ilmiye sınıfı mensuplarının emeklilik işlemleri de Mülkiye Tekaüd Sandığı bünyesinde ele alınmış ve bu sınıf mensupları belli bir dönem bu sandıktan emekli maaşı almışlardır. Ancak 1894 yılına gelindiğinde ilmiye mensupları tıpkı askeri ve mülki memurlar gibi kendilerine ait bir emekli sandıklarının olmasını istemişlerdir. İلميye sınıfı mensuplarının bu istekleri doğrultusunda 1874 yılında kurulan ve temel fonksiyonu ölen ilmiye memurlarının ailelerine maaş bağlamak olan Eytam ve Eramil-i İلميye İaşe Sandığı, 1894 yılında ilmiye memurlarına emekli maaşı veren bir statü kazanmış ve sandığın adı İلميye Tekaüd Sandığı olarak değiştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi, Emeklilik Sistemi, İلميye Tekaüd Sandığı.

Foundition and Activities of The Academic Pensioners Fund

Abstract

The modernization movements experienced in each institution and corporations during the Tanzimat Reform Era in the Ottoman State also had their implications in the issue of retirement and pensioners fund has been established in today's sense. In this context, Military Pensioner Fund was introduced in the first place. This was followed by the Civil Pensioners Fund in 1881. The pensioners processes of academic staff was maintained under the Civil Pensioners Fund for nearly 13 years and the members of this class received their pensioner salaries from this fund for a certain period. However, in 1894, members of academic circles wanted to have their own pensioners fund just like the members of military and civil servants. Upon the request of academic class members, the Eytam ve Eramil-i İلميye İaşe Sandığı was established in 1874 with an essential function was to provide salaries to the families of deceased academic staff, then in 1894, it gained an official status to provide pensioners salary to the members of academic staff and its name was changed as Academic Pensioners Fund.

Key words: Ottoman State, Tanzimat Period, Pension System, Academic Pensioners Fund.

Giriş

Bu çalışma İlmîye Tekaüd Sandığı'nın kuruluşunu ve faaliyetlerini açıklamak amacıyla hazırlanmıştır.

Arapça bir kelime olan *tekaüd*; genel anlamda memuriyetten ve hizmetten çekilmek, (Pakalın 1983: 442), emekliye ayrılmak, emeklilik anlamlarına gelmektedir. Emekliye ayrılan kişilere de *mütekaüd* adı verilmektedir. (Develioğlu 1993: 770, 1064)

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem emeklilik sisteminde mecburi bir prim ödeme ya da belli bir emeklilik yaşı söz konusu değildi. Emeklilik şartları; sakatlık, yaşlılık ve ihtiyarlıktı. Bunlar haricinde çalışma sınırsızdı. (Tabakoğlu 2000: 301) Bu dönemdeki emeklilik sistemi ile ilgili olarak her ne kadar bugünkü anlamda bir oluşumdan söz edemesek de yaşlılık, sakatlık ve hastalık gibi durumlardan dolayı devlet hizmetinden ayrılanlar mağdur edilmemiş ve bu kimselere “tekaüdiye”, “oturak ulufesi” gibi adlarla maaş bağlanmıştır. (Özbek 2006: 45) Bu sebeplerden dolayı emekliye ayrılan ilmiye memurlarının emekli maaşları da daha çok arpalık ve vakıfların gelirleriyle ödenmiştir. Ama bu maaşların zaman zaman hazineden ödendiği de olmuştur. Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman döneminin sadrazamlarından olan Lütfi Paşa'nın yazdığı *Asafname* adlı eserin üçüncü babında; devlet hazinesinden kazaskerlere 150 akçe, taht kadılarına ise 80 akçe emekli maaşı verilmesi uygun bulunduğu yazmaktadır.(Lütfi Paşa 1326: 23,24)

Klasik dönemde daha çok *lütuf* ve *ihsan* anlayışıyla ele alınan emeklilik konusu, Tanzimat sonrasında *hizmet hakkı* anlayışıyla ele alınmaya başlamıştır. Öyle ki kamu kesiminde çalışanların emeklilik haklarının sağlanması ile ilgili olarak birçok yasa ve yönetmelik çıkarılarak yeni düzenlemeler yapılmıştır. (Martal 2002: 1691) Bu dönemde çıkarılan nizamnamelerle ilk olarak askeri sınıfın emeklilik sistemi düzenlenmiş ve 1866 yılında Askeri Tekaüd Sandığı kurulmuştur. (Özger 2011: 121) 1881 yılında da tüm mülki memurların emeklilik sistemini düzenlemek amacıyla Mülkiye Tekaüd Kanunu yürürlüğe girmiş ve yine bu tarihte Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulmuştur. (Emeklilik Mevzuatı 1994: 50) İlmîye memurlarının emeklilik işlemleri de yaklaşık 13 yıl boyunca Mülkiye Tekaüd Kanunu'nda belirtildiği şekliyle gerçekleştirilmiş ve emekli maaşları mülkiye Tekaüd Sandığı'ndan ödenmiştir. Ancak sandıktan emekli maaşı almak sadece maaşlarından sandık için %5 aidat kesilen ilmiye memurlarının hakkıydı. (Emeklilik Mevzuatı 1994: 50) Ama ilmiye memurlarından bazıları mülki görevlerde tarik maaşı⁵ ile istihdam edilmekteydi ve 1880

yılında yürürlüğe giren Maaşat Karanamesi'ne göre memurlar iki veya daha fazla yerden maaş alamayacaklardı. Bundan dolayı tarik maaşı alan ilmiye memurlarına mülki görevlerinden dolayı maaş ödenmemekte ve bu memurların maaşlarından sandık için %5 aidat kesilmemekteydi. Dolayısıyla tarik maaşı alan bu memurlara emekli maaşı verilmemekteydi.

5 Şubat 1883 yılında tarik maaşı alan ve emekli maaşı alma hakkını elde edemeyen ilmiye memurlarının söz konusu mağduriyetlerini gidermek amacıyla yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu ilmiye memurlarının da maaşlarından Mülkiye Tekaüd Sandığı adına %5 aidat kesilmesi ve bu sandıktan emekli maaşı ödenmesi karara bağlanmıştır. (BOA Ş.D: 2447 / 4)

6 Ekim 1894 yılına gelindiğinde ise ilmiye memurlarının emeklilik sistemini düzenleme noktasında oldukça radikal bir değişikliğe gidilmiş ve bu tarihte *Tarik-i İlmîye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi* yürürlüğe girmiştir. Bu nizamnamenin yürürlüğe girmesi ile 1874 yılında açılan ve temel amacı; ihtiyacı olan ilmiye memurlarına ve ölen ilmiye memurlarının ailelerine maaş bağlamak olan Eytam ve Eramil-i İlmîye İaşe Sandığı⁶,1894 yılı itibarıyla emekli maaşı veren bir statü kazanmış ve sandığın adı, İlmîye Tekaüd Sandığı olarak değiştirilmiştir. (BOA İ.KAN: 1 / 1312)

Yöntem

Çalışmada, daha çok Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan muhtelif kataloglar taranmıştır. Ayrıca kaynak eserlere ulaşabilmek için Türk Tarih Kurumu ve Milli Kütüphane'de de çalışma gerçekleştirilmiştir.

⁵ Klasik dönemde memurlara verilen “arpalık maaşı”nın Tanzimat Dönemi'ndeki adıdır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.120.

⁶ 3 Ekim 1874 yılında *İnfak-ı Muhtacın-i Eytam ve Eramil-i İlmîye İaşe Nizamnamesi*'nin yürürlüğe girmesi ile açılan sandıktır. Esra Yakut, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul 2005, s. 168.

Bulgular

Çalışmada elde edilen bulgular Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan defter ve arşiv vesikalarıdır. Ayrıca 1994 yılında Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılan Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı kitabı, emeklilikle ilgili çıkarılan nizamnamelerin yer aldığı bir kitap olması bakımından oldukça önemlidir ve çalışmamız boyunca sıklıkla başvurduğumuz temel kaynaklar arasındadır.

1.Sandığın Konulduğu Yer: Bedesten-i Atik

Bedesten; ağır, kıymetli eşya satan esnaf çarşısı, antika alınıp satılan çarşı anlamlarına gelmektedir. Ama bedestenler sadece bir çarşı olma özelliği taşımamaktaydı. Aynı zamanda buldukları şehirlerin emniyet sandıklarıydı. Şehir halkı ağız mühürlü kasalarını, sandıklarını şehir bedestenlerindeki dolaplara koyarlardı. İlmiye Tekaüd Sandığı da Bedestenlerin bu özelliğine istinaden İstanbul'un en eski bedesteni olma özelliği taşıyan Bedesten-i Atik'te saklanmıştır. (Pakalın 1983: 187,188) Yani sandık, günümüzde bankalara konulan kasalar gibi Bedesten'de muhafaza edilmiştir.

2. Sandığın Yönetimi

31 Aralık 1851 yılında şeyhülislamlik makamına bağlı olarak “ Eytam Nezaretı” kurulmuştu. Bu nezaretin amacı; yetim mallarını denetlemektir. 1874 yılında nezaretin, teşkilat yapısı tamamlanarak nezaret, “Meclis-i İdare-i Emval- Eytam” ismini almıştır. (Çanlı 2002: 61) İlmiye Tekaüd Sandığı da bu meclis tarafından yönetilmekteydi. Bu meclisin nezareti altındaki sandık heyeti şu kimselerden oluşmaktaydı; *başkâtip, tevkifat kâtibi*⁷, *müstakrazat kâtibi*⁸ ve *defter-i kebir kâtibi* ile bunların yardımcıları, *maaş ve yevmiye kâtipleri, mukayyit*⁹, *sandık emini* ve *yardımcısı, sandık yevmiye kâtibi, kapı çuhadarı*¹⁰ ve *hademedir*. Bu sandık görevlileri, Meşihat¹¹ tarafından atanmaktaydı. Sandık heyetinin görevleri ise;

— Emeklilik talebinde bulunan kimselerin yazdıkları dilekçelerin nizamnameye uygun olup olmadığını kontrol etmek,

— Emeklilik maaşı alan kimselere bu maaşlarının doğru bir şekilde dağıtılıp dağıtılmadığını kontrol etmek,

— Sandıktan borç olarak verilen paraların usulüne göre verilip verilmediğini kontrol etmek,

— Her ay sandığın gelir giderleriyle ilgili bir defter düzenlemek ve bu defteri Divan-ı Muhasebat'a göndermek,

— Senede bir defaya mahsus olmak üzere sandığın genel durumu ile ilgili iki adet defter düzenlemektir. Düzenlenen bu defterler önce Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam'a gönderilir, bura tarafından onaylandıktan sonra Meşihat'e takdim edilirdi. Meşihat'te incelenip padişaha sunulur, padişahın onayı neticesinde de sandıkta saklanır ve gazetelerde ilan olunurdu. (BOA A. DVNS. NZAM. d: 00006, 260, BOA A. DVNS. NZAM. d: 00007, 258,259)

Sandık personeline, İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi'nde belirtildiği üzere 4000 kuruş maaş verilecekti. (BOA Ş.D: 2641 / 11) Fakat bu maaş Mülkiye Tekaüd Sandığı personelinin aldığı maaşla karşılaştırıldığında daha az bir meblağ idi. Bundan dolayı sandık personeli, maaşlarının artırılmasını talep etmiştir. Onların bu talepleri sadrazam tarafından padişaha iletilmiş ve padişah da gereğinin yapılmasını emir buyurmuştur. (BOA İ.MŞH: 2 / 1 Ca 1312) Neticede sandık personeline Mülkiye Tekaüd Sandığı personeline olduğu gibi 6000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. (BOA Ş.D: 2670 / 44) Bu karar, 2 Eylül 1896 yılında padişah iradesinin vuku bulması ile uygulanmaya başlamıştır. (BOA İ.MŞH: 3 / 3 Ra 1314) Yalnız bu 6000 kuruş tüm sandık personelinin alacağı maaştı. Örneğin; sandık mümeyyizi ve müstakrazat kâtibi Abdüşşekür Efendi'nin bu 6000 kuruştan alacağı miktar 188 kuruştı.

Mülkiye Tekaüd Sandığı içinde Muhassasat-ı Zatiye Müdüriyeti adıyla yeni bir müdüriyet oluşturulmuştu. 15 Haziran 1911 yılında İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi fesh edilince sandık heyeti bu müdüriyete

⁷ Tevkifat; para anlamında kesintiler demektir. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1993, s. 1103.

⁸ Müstakrazat; borç alınmış paralar. Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat* s. 744.

⁹ Mukayyid; kaydeden, kayıt memuru. Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, s. 680.

¹⁰ Kapı Çuhadarı; hizmetçi, memur. Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, s.159.

¹¹ Meşihat; şeyhülislamlik payesi, makamı anlamındadır. Develioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lugat*, s. 630.

nakledilmiştir. Sadece sandıktan borç alan kimselerin borçlarının tahsil işi ile ilgilenilmesi için iki kâtip bırakılmıştır. (BOA BEO: 4013 / 300918)

3. Sandıktan Maaş Bağlama Usulü

İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi'nde belirtildiği şekliyle sandıktan maaş alacak kimseler, devlet hazinesinden düzenli maaş alan ve sandık için maaşlarından %5 aidat kesilen ilmiye memurları ve bu memurların vefatı halinde geride bıraktığı eş ve çocukları olacaktır. (BOA BEO: 2779 / 208370)

Sandıktan maaş almayı hak eden bu kimseler maaşlarını almak için bir dilekçe sunacaklardı. İstanbul'da olanlar bu dilekçeleri, Meşihat-i İslamiye'ye, taşrada bulunanlar da buldukları bölgelerin hükümetleri vasıtasıyla Meşihat-i İslamiye'ye göndereceklerdi. Dilekçeler, Meclis-i İdare-i Emval-i Eytam tarafından incelenecek ve maaşlar ondan sonra tahsis edilecekti. (BOA A.DVNS. NZAM. d. : 00006,257-259, BOA A.DVNS. NZAM. d: 00007,13)

4. Sandığın Mali Yönü

1894 yılında Tarik-i İlmiye Tekaüd Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesi ile padişah II. Abdülhamit sandığa 1000 lira ihanda bulunmuştur. (BOA YMTV: 104 / 76)

Sandığın esas gelir kalemleri ise şunlar olacaktır;

- İlmiye memurlarının maaşlarından kesilecek %5 aidatlar,
- Yeni bir hizmete atanan ya da hizmete ilk atanmış olan memurların ilk maaşlarının yarısı,
- Terfi ya da zam alan memurların maaşlarında oluşacak artışın ilk kısmı,
- Sandıktan borç alan kimseden alınacak “kaydiye” masrafı,
- *Eytâm ve Erâmil-i İlmiye İaşe Sandığı*'nda kalan para ve bu sandığın merkez ya da taşra mal sandıklarından alması gereken aidatlar,
- Borç olarak verilen paraların ödenmemesi halinde alınacak faizler,
- Yapılan yoklamalarda mirasçısı kalmamış memurlara ait maaşlardır.

Sandığın hesaplarını içeren defter, Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm tarafından hazırlanarak Divan-ı Muhasebat'a gönderilecek ve burada incelenecekti. Daha sonra gazetede ilan olunacaktı. (BOA. A.DVNS. NZAM. d: 00006, 259)

Tablo — 1: Sandığın 1896 Yılına Ait Gelir- Gider Tablosu¹²

Sandığın Gelirleri	
Aidattan	583 bin 535 kuruş 28 santim
Sandığın Yıl İçinde Öngördüğü Kâr	205 bin 127 kuruş 37 santim
Kayıt Parası	4 bin 755 kuruş 25 santim
Akçe Farkı	3 bin 547 kuruş 50 santim
Sandığın Yıl İçinde Geri Alacağı Miktar	1784 kuruş
Seneleri Henüz Bilinmeyen Aidattan	820 kuruş 75 santim
Emanetten	1403 kuruş 25 santim
Toplam	800 bin 973 kuruş 40,5 santim

Tabloda görüldüğü gibi 1896 yılı itibariyle sandığın toplam geliri; 800 bin 973 kuruş 40,5 santimdir. Bu gelirin en önemli payını ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek %5 aidatlar oluşturmuştur.

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA) *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV)*. nr. 160 / 11

Sandığın Giderleri	
Eytam ve Mütakaiddin Maaşları	735 bin 398 kuruş 75 santim
Ketebe ve Hademe Maaşları	60 bin 713 kuruş 50 santim
Muhtelif Masraflar	5 bin 742 kuruş
Bahşişler	200 kuruş 47 santim
Akçe Ziyanı	110 kuruş 25 santim
Reddiyat	680 kuruş 92 santim
Toplam	822 bin 375 kuruş 90 santim

Tabloda görüldüğü gibi 1896 yılı itibariyle sandığın toplam gideri; 822 bin 375 kuruş 90 santimdir. Bu giderlerin en önemli payını emekli olan memurlara ya da ölen ilmiye memurlarının ailelerine verilecek maaşlar oluşturmuştur.

İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1896 senesi gelir-gider tablosunu karşılaştırdığımızda, yaklaşık 22 bin kuruş açık çıktığını görmekteyiz. Yani bu tarih itibariyle sandığın gelirleri giderlerini karşılayamaz durumdadır.

5. Sandığın Aidatları Toplama Usulü

Merkezde bulunan ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek aidatlar, önce ilmiye muhasebesinde toplanacak, burada sandık personeline verilmesi gereken maaşlar ayrılarak geri kalan kısım sandığa gönderilecekti. Taşrada bulunan naibler de maaşlarından kesilmesi gereken aidatları, üç ayda bir kere posta yoluyla Meclis-i İdare-i Emvâl-i Eytâm'a gönderecekti.(BOA. A.DVNS. NZAM. d: 00006, 259) Buradan da anlaşılacağı üzere sandık, aidatları direkt alamayacak, aidatlar birkaç el değiştiriyor olacaktı. Bu durum sandığın, aidatlarını tam ve eksiksiz bir şekilde toplayamamasına neden olmuştur. Çünkü aidatlar birkaç el değiştirdiğinden ya kaybolmuş ya da birileri tarafından bunlara el konulmuştur. Sandığın aidatları toplama konusunda yaşadığı tek sorun bu olmamıştır. Ayrıca aidatların yanlışlıkla Maliye Nezareti'ne gönderildiği de olmuştur.(BOA DH. MKT: 2121 / 51)

Aidatların toplanması konusunda bu tarz problemler yaşanmasından dolayı İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1898 yılına gelindiğinde tüm vilayet ve sancaklardan alması gereken aidat miktarı; 671 bin 107 kuruş 62,5 santimi bulmuştur. (BOA BEO: 1174 / 88029) Meşihat tarafından Maliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda; sandığa gönderilmesi gereken aidatların ya gümrük karşılığında alınan eşyalardan elde edilecek gelirlerle ya da bizzat hazine tarafından ödenmesi istenmiştir. Ancak bu istek Maliye Nezareti tarafından reddedilmiştir. Nezaret bu isteğe verdiği cevapta; gümrük karşılığında alınan eşyalardan elde edilecek gelirin daha mühim masraflar için harcanacağını ifade etmiştir. (BOA BEO: 1207 / 90487) Aidatların hazineden ödenmesi de çok mümkün görünmemekteydi. Çünkü bu dönem Osmanlı maliyesinin en sıkıntıda olduğu dönemdir. Öyle ki Osmanlı Devleti, Abdülmecid devrinden başlayarak II. Meşrutiyet dönemine kadar toplamda 42 adet dış borç antlaşması imzalamıştır ve sadece II. Meşrutiyet döneminde devletin dış borcu 269 milyon 002 bin 945 kuruş olmuştur. (Karamursal 1989: 92, 115.) Abdülmecid devrinden II. Meşrutiyete kadar olan toplam dış borç ise 12 milyar kuruştur. (Shaw 1983: 279.)

Aidatların düzenli bir şekilde toplanamamasından, ayrıca hazineden veya herhangi başka bir yerden mali destekte bulunulmamasından dolayı sandık, mali anlamda oldukça zora girmiştir. Bu durumundan en çok etkilenenler de şüphesiz sandıktan maaş alması gereken emekli, dul ve yetimler olmuştur, çünkü sandıkta para olmadığından ödenmesi gereken maaşlar ödenememiştir. Ancak her türlü olumsuzluğa rağmen emekli, dul ve yetimlerin hakları gözetilmeye çalışılmış ve maaşları zaman zaman Bab-ı Fetva tarafından ödenmiştir. Fakat bu durum da etkili bir sonuç doğurmayınca (BOA BEO: 1474 / 110504) sandıktan maaş alması gereken emekli, dul ve yetimler sandıktan almaları gereken maaşlarını sarraflara kırdırmak zorunda kalmışlardır. Yani sandığın alması gereken aidatlar bu sefer de sarrafların eline geçmiştir. (BOA Y.PRK. BŞK: 7/74) Ancak bu durum padişah tarafından uygun bulunmamıştır. (BOA BEO: 1966 / 147405)

6. Sandık Sermayesini Artırma Teşebbüsü

Sandık, en önemli gelir kalemi olan %5 aidatları toplama konusunda yaşadığı sıkıntılar dolayısıyla büyük bir mali çıkmaza girmişti. Hem bu mali buhrandan kurtulmak hem de sermayeyi artırmak için sandıktan maaş alan

İlmiye memurlarına %1 oranında faizle borç para verilmesi yoluna gidilmiştir. Borcun tahsil edilmesi noktasında ileride çıkabilecek sorunları önleyebilmek için de sandıktan borç alan kişinin mal ve mülkünün rehin edilmesi ve iki kefil gösterilmesi şeklinde bazı prosedürler uygulanmaya çalışılmıştır. Bu prosedürler uygulanırken şu yollar izlenmiştir;

— Tüm mallar ve mülkler ile kefillerin isimleri Meclis-i İdare- Emval-i Eytam tarafından bir deftere kaydedilecek, (BOA. A.DVNS. NZAM. d: 00006, 260)

— Borç alan kişiye borcunu ödeyebilmesi için altı ay süre tanınacak, bu süre zarfından borç ödenmedi ise meclis tarafından bir ihtar çekilecek ve bundan sonra üç ay daha beklenecekti. Bu sürede de borç ne kefillerden ne de mal ve mülkten dolayı ödenmezse borçlu olan kişi sandıktan emekli maaşı alma hakkını kaybedecekti. (BOA. A.DVNS. NZAM. d: 00006, 262)

Sandık sermayesini artırmak için girişilen bu teşebbüs de başarılı sonuçlar vermemiştir. Teoride her şey eksiksiz gibi görünse de pratikte hiçbir şey beklenildiği gibi olmamıştır. Örneğin; Taşköprü kazası naibi Mustafa Haydar Efendi, İlmiye Tekaüd Sandığı'ndan 5400 kuruş borç almış ve bu borcuna karşılık Amara mutasarrıfı Mehmet Mehdi Efendi ve Hale Kaymakamı Arif Hikmet Bey'i kefil olarak göstermişti. Borcun ödenme zamanı geldiğinde kefillerden Mehmet Mehdi Efendi, Selanik Vilayeti'ne bağlı Serez Sancağı Mutasarrıflığı görevindeydi. Diğer kefil Arif Hikmet Bey de Fizan Sancağı Mutasarrıflığından malulen emekli olmuş ve kendisine Mülkiye Tekaüd Sandığı ve Mazulin Sandığı'ndan 3150 kuruş maaş bağlanmıştı. Sandık tarafından hem Selanik Vilayeti'ne hem de Mülkiye Tekaüd Sandığı'na durum bildirilmiştir. Ancak Selanik Vilayeti'nden gelen cevapta; Serez Sancağı Mutasarrıfı Mehmet Mehdi Bey'in, Mustafa Haydar Efendi'ye kefil olan zat olmadığı ifade edilmiştir. Bundan sonra konu Sicil İdaresi'ne intikal etmiş ve Mehmet Mehdi isimli zatın kim olduğunun tespit edilmesi istenmiştir. Sicil İdaresi konuyu araştırmış ve Serez Sancağı'nda Mehmet Mehdi Efendi isminde bir zat olduğu ancak bunun Mustafa Haydar Efendi'ye kefil olan zat olup olmadığından emin olunamadığı söylenmiştir. Neticede Taşköprü kazası naibi Mustafa Haydar Efendi'nin sandıktan aldığı borç kefillerinden tahsil edilememiştir. (BOA DH. MUİ: 15-1 / 41)

7. Yıllara Göre Sandığın Mali Durumu

İlmiye Tekaüd Sandığı'nın gelir gider cetvelleri, Meclis-i İdare-i Emval- i Eytam tarafından hazırlanmakta ve Divan-ı Muhasebat tarafından incelenmekteydi. Söz konusu bu cetveller, daha sonra Takvim-i Vekayi'de yayımlanmaktaydı.

Tablo 2: Sandığın 1903 Yılı Sonundaki Genel Durumu¹³

Sandığın Gelirleri	
Sandığın Aidatlardan Alması Gereken Miktar	4 milyon 746 bin 69 kuruş 37 santim
Sandıktan Verilen Borçlardan Alması Gereken Miktar	2 milyon 716 bin 824 kuruş 5 santim
Sandıkta Bulunan Para	276 bin 75 kuruş 30 santim
Toplam	7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim

Sandığın Borçları	
Sandığın Ödemesi Gereken Miktar	1 milyon 487 bin 800 kuruş 34 santim
Sermaye Olarak Kullanacağı Miktar	6 milyon 248 bin 169 kuruş 18 santim
Toplam	7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim

İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1903 senesi gelir- gider tablosuna baktığımızda sandığın, 7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim geliri, buna karşılık 7 milyon 735 bin 970 kuruş 12 santim de giderinin olduğu gözlemlenmektedir. Yani sandığın gelirleri giderlerini karşılamaktadır. Yine sandığın tüm vilayet ve sancaklardan alması gereken aidat miktarı, 4 milyon 746 bin 69 kuruş 37 santimdir. Sandıktan emekli, dul ve yetimlere ödenmesi gereken maaş miktarı da, 1 milyon 487 bin 800 kuruş 34 santimdir. Öyle ki sandık aidatları toplama noktasında herhangi

¹³ BOA. Y.MTV. nr. 260 / 114, 20 Mayıs 1320 / 2 Haziran 1904 tarihli gelir-gider tablosu.

bir sıkıntı yaşamasaydı, aidatlar düzenli bir şekilde sandığa alınsaydı 1903 yılı itibariyle sandık, sorumlusu olduğu kimselere maaşlarını ödeyebilecek durumdaydı.

Tablo — 3 1904 Senesi Sonunda Sandığın Genel Durumu¹⁴

Sandığın Gelirleri	
Sandığın Aidatlardan Alması Gereken Miktar	4 milyon 980 bin 264 kuruş 20 santim
Sandığın Verdiği Borçlardan Alması Gereken miktar	2 milyon 661 bin 917 kuruş 5santim
Sandıkta Bulunan Para	205 bin 371 kuruş 17 santim
Toplam	7 milyon 847 bin 563 kuruş 2 santim

Sandığın Giderleri	
Sandığın Aidatlardan Alması Gereken Meblağ	1 miyon 747 bin 179 kuruş 34 santim
Sermaye olarak kullanılacak Miktar	6 milyon 100 bin 383 kuruş 7 santim
Toplam	7 milyon 847 bin 563 kuruş 2 santim

İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1903 ve 1904 senelerindeki gelir gider tablosu karşılaştırıldığında, hem gelirlerinde hem de giderlerinde yaklaşık 12 bin kuruşluk bir artış gözlemlenmektedir. Yani sandığın, 1904 yılı itibariyle de gelirleri giderlerini karşılayabilecek durumdadır. Bu yıllarda sandığın yaşadığı tek sıkıntı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi aidatlarını toplayamamasıydı. Eğer aidatlar toplanabilse sandık, maaşları ödeyebilecek durumdaydı.

Tablo — 4. Sandığın 1907 Senesi Bütçesi¹⁵

Varidat

Maaşlardan Kesilecek %5 ler	1 milyon 266 bin 960 kuruş 6 santim
Sandığın Öngördüğü Kâr Miktarı	229 bin 855 kuruş 30 santim
İlk Atanan Memurların Maaşlarından Kesilecek Miktar	255 bin 755 kuruş 15 santim
Sandıktan Borç Alan kimselerden Alınacak Kayıt Parası	3 bin 91 kuruş 20 santim
Diğer Gelirler	
Akçe Farkı	2 bin 750 kuruş
Toplam	1 milyon 759 bin 242 kuruş 31 santim

¹⁴ BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO) nr. 2878 / 215796, 29 Ağustos 1321 / 11 Eylül 1905. İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1320 (1904) yılına ait gelir ve giderlerini içeren cetvel.

¹⁵ BOA. BEO. nr. 3029 / 227154, 25 Kanun-u Evvel 1322 / 7 Ocak 1907 İlmiye Tekaüd Sandığı'nın 1907 (1323) yılı bütçesidir.

Masarifat

Emekli, Dul ve Yetimlerin Maaşları	1 milyon 941 bin 980 kuruş
Ketebe ve Hademe Maaşları	7 bin 3200 kuruş
Diğer Giderler	
Kırtasiye Masrafları	6 bin 407 kuruş 10 santim
Toplam	2 milyon 21 bin 587 kuruş 10 santim

Yukarıdaki tablolarda 1907 yılında sandığın, gelirleri ve giderleri karşılaştırılmıştır. Görüldüğü üzere bu yıl itibariyle sandığın yaklaşık 1 milyon açığı bulunmaktadır. Ayrıca memurların maaşlarından kesilecek %5 aidat miktarı ile ödenmesi gereken maaş miktarı arasında da 715 bin 20 kuruş açık çıkmaktadır.

Yaşanan tüm bu mali problemlere istinaden 15 Haziran 1911 yılına gelindiğinde İlmiye Tekaüd Sandığı Nizamnamesi'nin feshedilmesi kararı alınmıştır. Nizamnamenin feshedilmesi ile ilmiye memurlarının maaşlarından kesilecek %5ler hazine adına kesilmeye başlamış ve sandıktan maaş alması gereken emekli, dul ve yetimlerin maaşları Mülkiye Tekaüd Kanunu hükümlerine bağlı olarak Duyun-u Umumiye bütçesinden ödenmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem emeklilik sisteminde günümüzdeki anlamda kurumsal bir yapı oluşturulmamıştır. Nitekim bu dönemde emekli maaşları daha çok vakıflar ya da arpalıklar vasıtasıyla ödenmeye çalışılmış, zaman zaman hazineden ödendiği de olmuştur. Ayrıca emekli olmak için belli bir emeklilik yaşı söz konusu olmamıştır. Sakatlık, yaşlılık veya hastalık gibi durumlar hariç çalışma sınırsızdır. Tanzimat döneminde ise emeklilik sistemi konusunda daha kurumsal bir yapı oluşmaya başlamıştır. Devletin her alanda gerçekleştirdiği yenilik hareketleri bu konuya da yansımış ve günümüzdeki emekli sandığının temelini oluşturan ilk emekli sandıkları bu dönemde kurulmuştur. 1876 yılında yürürlüğe giren Kanun-u Esasi'nin 39. maddesinde; memurlara emekli maaşı verilmesi konusu geçmiş ve bu sayede emeklilik konusu hukuki bir hüviyet kazanmıştır. Bu dönemde askeri sınıfın emeklilik işlemlerini gerçekleştirmek için 1866 yılında Askeri Tekaüd Sandığı, 1881 yılında da mülki memurların emeklilik işlemlerini gerçekleştirmek için Mülkiye Tekaüd Sandığı kurulmuştur.

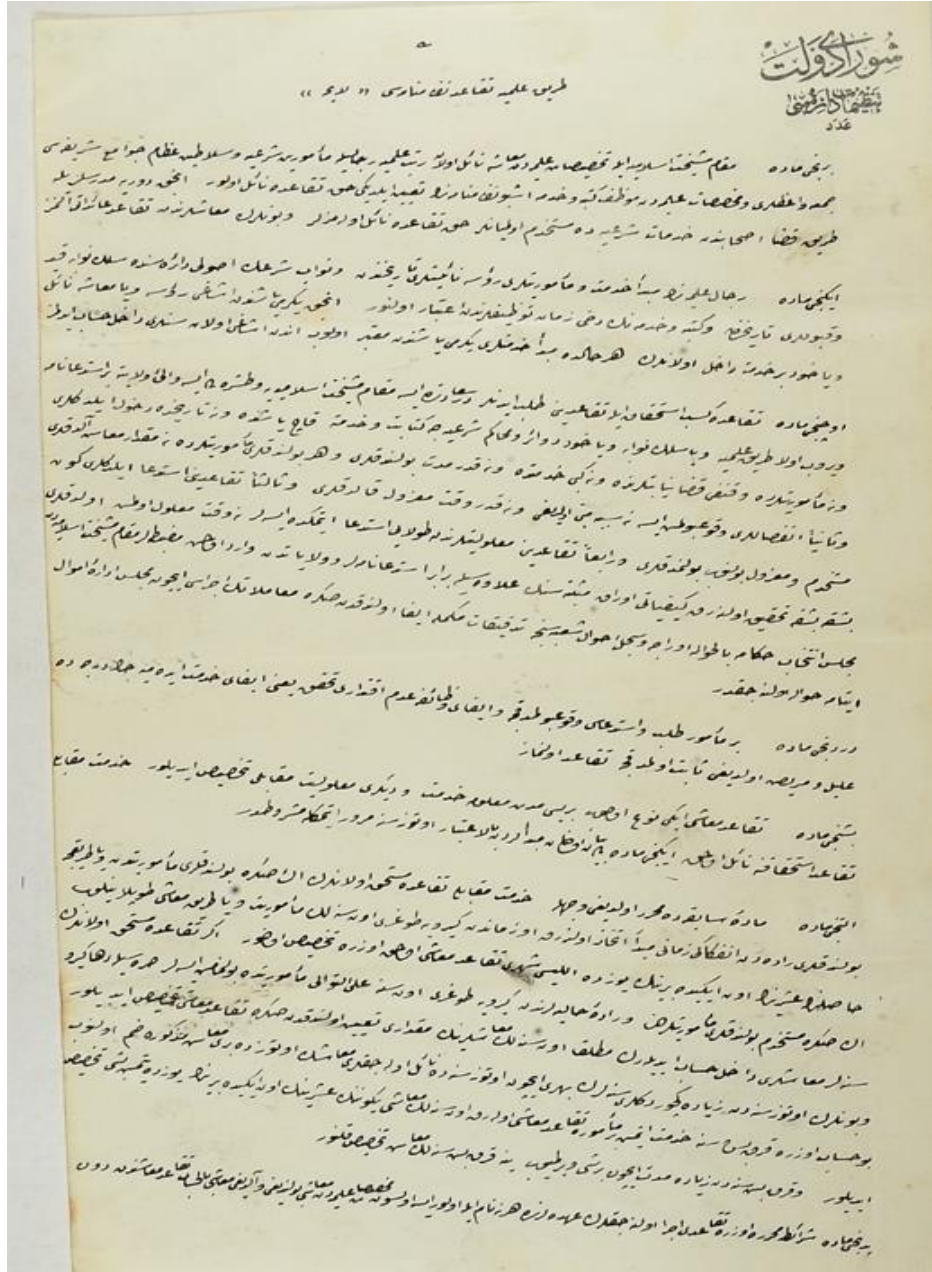
1874 yılında ilmiye memurlarından ihtiyacı olanlara ve bu memurların ölümleri halinde ailelerine maaş bağlamak için Eytam ve Eramil-i İlmiye İaşe Sandığı kurulmuştu. Lakin bu sandığın emekli maaşı verme gibi bir statüsü yoktu. 1894 yılında gerçekleştirilen bir düzenleme ile sandık, emekli maaşı da veren bir statü kazanmış ve adı İlmiye Tekaüd Sandığı olarak değiştirilmiştir. Bu tarihe kadar ilmiye memurlarının maaşlarından Mülkiye Tekaüd Sandığı adına %5 aidat kesilmekte ve memurlar bu sandıktan maaş almaktaydı. Bu tarihten sonra İlmiye Tekaüd Sandığı adına aidat kesilmeye başlanmış ve memurlar bu sandıktan emekli maaşı almaya başlamışlardır.

1874 yılında ilk olarak Eytam ve Eramil-i İlmiye İaşe Sandığı adı ile kurulan ve 1894 yılında yapılan değişiklikle İlmiye Tekaüd Sandığı adını alan sandığın varlığı, 1911 yılında Tarik-i İlmiye Tekaüd Nizamnamesi'nin fesh edilmesi ile son bulmuştur. Yaklaşık 17 yıl boyunca İlmiye Tekaüd Sandığı adıyla varlığını devam ettiren sandık; en büyük sıkıntıyı ilmiye memurlarının maaşlarından kesilen %5 aidatları toplama noktasında yaşamıştır. Zira sandığın en önemli gelir kalemi bu %5 aidatlardı ve bunlar toplanamayınca sandık büyük bir mali çıkmaza girmiştir. Dolayısıyla da emekli, dul ve yetimlere maaşlarını ödeyemez hale gelmiştir. Sandığın mali olarak bu kadar zora girmesi şüphesiz o dönemdeki Osmanlı maliyesi ile de alakalıdır. Zira sandık, aidatlarını düzenli bir şekilde toplayabilmiş olsa ya da aidatlarını toplayamadığı durumlarda devlet hazinesinden sandığa düzenli yardımlar yapılabilmiş olsaydı varlığını daha uzun yıllar devam ettirebilirdi.

Kaynakça

- **Arşiv Belgeleri**
- BOA A.DVNS. NZAM.d (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri, Nizamât Defterleri) nr.00006 / 00007.
- BOA BEO (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı âli Evrak Odası) nr. 7878 / 215796, 3029 / 227154, 4013 / 300918, 2779 / 208370, 1966 / 147405, 1174 / 88029, 1207 / 90487, 1474 / 110504.
- BOA DH. MKT (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Mektubi Kalemi) nr. 2121 / 51.
- BOA DH. MUİ (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Belgeleri) nr. 15-1 / 41.
- BOA İ.KAN (Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade, Kanun ve Nizamât) nr. 1 / 1312.
- BOA İ. MŞH (Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Meşihat) nr. 2 / 1 Ca 1312 / 3 / 3 Ra 1314.
- BOA Ş.D. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Şura-yı Devlet) nr. 2641 / 11, 2447 / 4, 2670 / 44.
- BOA Y.MTV. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı) nr. 160 / 11, 260 / 114, 104 / 76.
- BOA Y. PRK. BŞK (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Mabeyn Başkıtabeti) nr. 7 / 74.

- **Kitaplar ve Makaleler**
- ÇANLI, Mehmet (2002) “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)” *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Ankara s.57-73.
- DEVELLİOĞLU, Ferid (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara Aydın Kitabevi Yayınları.
- *Kamu Personeli Emeklilik Mevzuatı* (1876- 1930) (1994) Ankara Maliye Bakanlığı Yayınları
- KARAMURSAL, Ziya (1989), *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lütfî Paşa, *Asafname*, Amedi Matbaası, Numara 13, 1326.
- MARTAL, Abdullah (2002) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Emeklilik ve Buna İlişkin Düzenlemeler” *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999*, s. 1691-1699.
- ÖZBEK, Nadir (2006) *Cumhuriyet Türkiyesin’nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- ÖZGER, Yunus (2011), *Osmanlı Ordusunda Emeklilik Sistemi ve Askeri Tekâüd Sandığı (1865-1923)*, İstanbul IQ Yayınları.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1971) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Sözlüğü*, I,III İstanbul Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SHAW, J. Standford; SHAW, Ezel Kurat (1983), *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, II, İstanbul E- Yayınları.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2000) *Türk İktisad Tarihi*, İstanbul Dergâh Yayınları.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devleti’nde İlmiye Teşkilatı*, Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YAKUT, Esra (2005) *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul Kitap Yayınevi.

Ek 1.

Belge 1: Tarik-i İlmiye Tekauid Sandığı Nizamnamesi¹⁶

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade Kanun Nizammat nr. 1 / 1312 Ra 1

**Aramızdaki Ortak Kitap, *Razmname*, Resimli Bir Kitap Aracılığıyla Dinler Arası Diyalog
Girişimi
(Sayfa 53-61)**

Muhammed Salih Sefiloğlu

İbn Haldun Üniversitesi, Tarih Doktora Öğrencisi
e-posta: salihsefiloglu@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6753-5809

Özet

Babürlerin on altıncı yüzyılın sonu itibarıyla Hint altkıtasında politik bir güç haline gelmesi, Müslüman bir azınlık olarak, çoğunlukla Hindulardan oluşan bir bölgeyi ne şekilde yönetmeleri gerektiği sorusunu da beraberinde getiriyordu. Ekber Şah, cizyenin kaldırılmasının da aralarında bulunduğu bir dizi reformla, gayrimüslimleri yönetiminin içine katmaya çalıştı. Dinler arası diyalogu etkin bir şekilde destekleyen bu politikalar sayesinde, eşitliğe dayalı bir toplum yaratılabildi. Bu yazıda ben, Hindu dini ve kültürünün önemli örneklerinden biri olan *Mahabharata*'nın *Razmname* adıyla Farsçaya tercümesi hakkında bilgi vereceğim. *Razmname*'nin sanatsal bir üretim olmakla birlikte, Babür İmparatorluğu'nun yönetim anlayışını da içerdiğini belirtecek, projenin devlet eliyle ortaya konma amacının, İmparatorluk yönetiminde bulunan gayrimüslimlere kendi kültür ve dinlerinin devlet tarafından kabul gördüğünü göstermek olduğunu iddia edeceğim. *Razmname*'nin, Hindu ve Müslümanlar arasındaki dinsel ve kültürel bir diyalog yaratma çabasının bir yansıması olduğunu gösterecek; dinsel hakikatin farklı inançlarda da bulunduğunu kabul etmenin, farklılıkların kabul edildiği, kültürel açıdan çoğulcu bir ortam oluşturmadaki rolünü tartışacağım.

Anahtar Terimler: dinler arası diyalog, Babür İmparatorluğu, *Mahabharata*, *Razmname*, Hindu, dinsel çoğulculuk.

Abstract

The fact that the Mughals had become a political force in the Indian subcontinent by the end of the sixteenth century also raised the question of how they, as a Muslim minority, should govern a region consisting mostly of Hindus. Akbar Shah tried to bring non-Muslims into his administration and effectively promoted interfaith dialogue and thus a society based on equality could be created. In this article, I will give information about the translation of the *Mahabharata* into Persian under the name *Razmnama*. I will argue that *Razmnama* includes the understanding of the rule of the Mughal Empire. I will show that *Razmnama* is a reflection of the effort to create a religious and cultural dialogue between Hindu and Muslims. I will discuss the impact of accepting religious pluralism on creating a society that embraces cultural and social differences.

Key Terms: interfaith dialogue, Mughals, *Mahabharata*, *Razmnama*, Hindus, religious pluralism.

Giriş

Dünyanın en uzun destanı olan *Mahabharata*, Hindu dininin en köklü kutsal metinlerinden birisidir ve yaklaşık olarak bin yıl süren bir yaratımın ürünüdür; bugünkü haline MS. 5. yüzyılda ulaştığı kabul edilmektedir. Metnin ana teması Baharataların iki soyu, Pandular ve Kauravalar arasında geçen çatışmaya dayanmaktadır. Geniş çaplı gerçekleşen bu savaşın ardından dünyanın yok oluşu ve kozmik yeniden yaratılışı gerçekleşir. İçerdiği Veda öncesi ve sonrası gelenek nedeniyle *Mahabharata*, neredeyse Hindu dinsel ve kültürel bilincinin ifadesidir (Eliade, 2003: 273-5). Bu makalede, Babür sarayında gerçekleşen Hindu dinsel metinlerinden *Mahabharata*'nın, *Razmname* adı altında Farsçaya tercüme edilme sürecini inceleyeceğim, bu çevirinin neden ve hangi amaçlarla yapılmak istendiğini, bunu mümkün kılan politik ve toplumsal faktörleri açıklamaya çalışacağım. Bu çevirinin hangi okuyucu kitlesi için hazırlandığını anlamaya çalışacak, çeviri sürecince

karşılaşılan zorluklardan bahsedecek ve en son olarak bu çevirinin Hindu ve İslam dinleri arasında bir diyalog arayışı olduğu yönündeki görüşlerimi paylaşacağım.

Babürler 16. yüzyılın ilk yıllarında, Kabil'den Dekkan'a kadar olan alanda önemli bir siyasi güç oluşturdular ve farklı kültür ve dinlere sahip insanların üzerinde bir imparatorluk kurdular. Babür'den başlayarak torunu Ekber'e gelinceye kadar süren bu genişleme, insan gücü ve ekonomik anlamda büyük servet birikimini de beraberinde getirdi. Ekber, daha önce Hindistan'da hüküm süren İslam devletlerinin kısa süreli yönetimlerinin farkında olduğundan, İmparatorluğu'nda yeni bir yönetim anlayışının uygulanması gerektiğinin farkındaydı. Bu yeni anlayış, daha sonra *Sulh-i Kul* olarak adlandırılacak olan; insanları, kendi kültürleri ve dinleriyle beraber Hindistan'ın bir parçası olarak kabul eden ve ülke yöneticisinin sadece Müslümanların değil, tüm Hindistan halkının hükümdarı olması gerektiği yönündeki inanca dayanır. Ekber'in dinsel farklılıkları diyalog yoluyla çözmeye dayalı çok kültürlülük anlayışının amacı, toplumda eşitlik temelli bir zemin yaratabilmektir. Kendi zamanında uygulanmaya başlayan cizyenin kaldırılması bu anlamda gerçekleştirilen önemli bir çabaydı. Fischel'in de iddia ettiği gibi, sadece bu gelişme dahi, iki din arasındaki anlayış yoksunluğunu giderebilmek amacıyla girilen önemli bir çabayı temsil eder (Fischel, 1948). Bu ve bunu takip eden gelişmeler sayesinde Hindular arasında Babür devletine karşı bir bağlılık gerçekleşti ve eşitlik duygusu kazanılabildi.

Razmname tercümesi bir anlamda Ekber'in toplumun farklı dini grupları arasında uygulamaya çalıştığı diyalog anlayışın ürünüdür. 1582 yılında Ekber Şah tarafından Farsçaya yapılan bu çeviri, sadeleştirmeleri ve İslam diniyle bir sentezi kaçınılmaz kılmıştır (Rice, 2010). Ekber tarafından bu kitabın seçilmesi, kitabın Hindu geleneğindeki en iyi bilinen kitaplardan biri olması, pek çok sürükleyici öyküyü barındırması ve buna ek olarak, ahlaki ve felsefi anlamda özgün bir karakter taşımasıdır. Kitabı bizim için anlamlı kılan, Hindu dinsel metinlerinden birinin devlet koruması altında Müslüman ve Hindular tarafından beraber tercüme edilmesi ve çeviriye eşlik eden minyatürlerde her iki dinden bu insanların aynı amacı ve idealleri paylaşan, aralarındaki farklılıkların mümkün olduğunca silindiği kişiler olarak resmedilmeleridir.

Erken dönem İmparatorlukların çoğunda olduğu gibi Babür İmparatorluğu da pek çok farklı din ve kökenden gelen insanın bir arada bulunduğu bir yapı içerisindeydi, fakat Babürleri çağının diğer örneklerinden belirgin bir şekilde ayıran özellik, Müslüman bir azınlık olarak Hindu çoğunluğun oluşturduğu bir bölgede egemenliklerini oluşturmalarıdır. Bu dönemde Avrupa, Protestanlar ve Katolikler arasında yaklaşık yüzyıl sürecek kanlı bir savaşın içerisine girdi, dinsel ve bilimsel anlamda farklılığı temsil eden her türlü düşünce "heretiklik" olarak kabul edilip engizisyonla cezalandırıldı (Elton, 2012). Aynı dönem içerisinde hüküm süren Osmanlılar, yüksek sayıda Hıristiyan nüfusa sahip olsa da hiçbir zaman yönetici Müslüman kesim azınlık durumuna düşmemiştir. Osmanlı ise Safevilerle giriştiği uzun savaşların ardından, kendisini "İslam"ın koruyucusu olarak görmüş ve Şii Müslümanları heretik olarak ilan etmiştir. Safevi İmparatorluğu da, hükümranlık alanında bulunan Sünni nüfusa baskı uygulamıştır, bu dönemde Safevilerin uyguladığı bu dışlayıcı politikadan kaçanlar arasında *Razmname*'nin çevirisinde de önemli bir rol üstlenecek olan Nakib Han gibi pek çok Sünni Müslüman yer alıyordu (Huseini, 2017: 6). Anlayışsızlık ve dışlayıcılığın hüküm sürdüğü bu dönemde, Hindu dinsel inancının önemli bir kitabının, Müslüman bir İmparatorluk tarafından Farsçaya tercüme edilerek kabul edilmesi, çok kültürlülüğün Babür sarayında kabul gördüğünün açık delilidir.

Razmname, Ekber'in sadece kültürel ve sanatsal ilgilerini gösteren bir kitap olmanın da ötesinde yönetim anlayışının da dışavurumu olan bir kitap olduğundan, dönemin Babür İmparatorluğu'nun yapısı hakkında bir giriş kaçınılmazdır. Bir sonraki bölümde Ekber'i ve Babür İmparatorluğu'nu toplumsal anlamda kültürel çeşitliliği korumaya yönelik politikalar izlemeye yönlendiren nedenleri tartışacağım.

***Razmname* Çevirisinin Politik ve Entelektüel Arka Planı**

Ekber Şah, bugün İslam dünyasında "heretik" reformlarıyla hatırlanan ve tanınan bir kişidir. Diğer yandan dinsel uzlaşmanın önemine inanan kişiler ve özellikle de Hindular açısından her iki din arasındaki sosyal ve dinsel sınırlamaları aşmaya çalışan kişi olarak hatırlanır. 1542'de doğan Celaleddin Muhammed Ekber, Babürleri 1556'dan 1605'e kadar yönetti. Ülke sınırlarını Afganistan'dan Hint yarımadasının büyük bir kısmına kadar genişletti, bu ise pek çok farklı kültür ve geleneğin bir arada yaşadığı kozmopolit bir ortam oluşturdu (Smith, 1917). Babası Hümayun, yıllarca İran saraylarında sürgünde kaldığından İran kültürel

geleneği Babür sarayında oldukça saygın bir konumdaydı. Ekber'in ataları Timur'a dayandığından, Timur saray geleneği ve Çağatay Türkçesi de Babür sarayında kabul gören dillerden bir tanesiydi. Her şeyden önemlisi, Hint kültür ve geleneği Babür sarayında büyük etki gören ve saygıyla karşılanan bir uygarlıktı. Bizzat Ekber Şah Hinduca'yı akıcı bir şekilde konuşuyordu. Bu nedenle 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Babür sarayı çok farklı din, kültür ve gelenekten gelen kişilerin buluşma noktalarından birini oluşturuyordu (Truschke, 2016: 8).

Ekber, ülke yönetimine geldiği zaman, daha yeni kurulma aşamasında olan bir İmparatorluk yönetimi ile karşı karşıyaydı. Hindistan'da daha önce hüküm süren İslam İmparatorluklarının çok az süren hüküm süreleri de göz önüne alınınca Ekber'in, İmparatorluğun yeni bir anlayış ekseninde yeniden yapılandırılması gerektiğinin farkında olması gerekir. Bu yüzden sadece Müslümanlara dayanan bir yönetim yerine, Hindulara da kapsayacak kültürel açıdan çoğulcu bir yönetim yaratmaya çalıştı. Bu politikalar, Ortodoks İslami gruplar tarafından Ekber'in dinden uzaklaşmaya başlaması olarak ele alınırken, gayrimüslim kişiler tarafından memnuniyetle karşılanmış ve devlet yönetimine daha çok katılmaya başlamışlardır (Grewal, 1997: 252; Khan, 1997: 79). Ekber'in Hindu tebaasını Babür İmparatorluk kimliği ile bütünleştirme çabası 1570'lerde başlayan ve 1605'teki ölümüne kadar devam eden bir dizi reformda ifadesini bulmuştur. İslam inancında kesinlikle yasak olmasına rağmen Hindu bir kadınla evlenmiş, Hindu tapınakları inşa ettirmiş ve kaynağını Kur'an'dan almasına rağmen cizyeyi kaldırmıştır. Bu davranışları ile İslam inancına keskin bir karşıtlık oluşturmasına rağmen, Hindular ve Babür İmparatorluğu arasında karşılıklı bir anlayışın oluşmasına katkıda bulunmuştur (Fischel, 1948). İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde gayrimüslim kişileri özerk güç olarak tanımış; bürokrasi ve askeri sınıf içerisinde de bu kişilere görev vermiştir, örneğin Raja Todar Mal yıllarca maliye yönetiminde bulunmuştur. Bu nedenle, özellikle ilk dönem süren genişleme siyasetinin ardından 1580'lere gelindiğinde, İmparatorluğun, kendisini kültürel olarak yeniden tanımladığı bir döneme girildi. Büyük bir kültürel çeşitliliği yönetimi altında barındırdığının ve yönetimdeki sürekliliğinin bu unsurlar arasındaki uyuma dayandığının farkında olan Ekber, Hindu ve diğer dinlere inanan kişileri kapsayıcı nitelikte bir yönetim çerçevesi oluşturdu.

Ekber kendisine yeni bir politik alan oluşturabilmek ve kendisini var olan konjonktürün kısıtlamalarından kurtarabilmek amacıyla başkenti olacak olan Fatehpur Sikri'yi inşa ettirdi. 1571 ve 1585 yılları arasında başkent olan Fatehpur Sikri yeni bir imparatorluk kimliği yaratmada önemli bir görev edindi. Burada yer alan İbadethane; Hindu, Caynist, Müslüman, Hıristiyan pek çok kişinin bir araya geldiği bir mekan oldu. Farklı iki din arasında ortak bir buluşma noktası yaratmaya yönelik ikinci başvurduğu yöntem, Farsçayı, İmparatorluğun resmi dili yapmaktı. Hindistan coğrafyasına ait olmayan bu dil sayesinde, pek çok dil ve kültürü barındıran Babür İmparatorluğu'nda kültürel ortak bir dil yaratarak, Hinduların İslam-Fars kültürü içerisinde hareket etmelerini sağladı. Yönetim kadrosunda yer almak isteyen pek çok Hindu, Fars dilini öğrenerek ortak kültürel yaratım süreci içerisinde rol oynamak zorunda kaldılar, hatta pek çok Hindu, medrese eğitimi olarak Farsçayı öğrendi. Bu şekilde pek çok Hindu klasiğinin Farsçaya çevrilmesi için de politik zemin hazırlanmış oldu (Koch, 2002: 27; Truschke, 2016: 139). Sistematik şekilde gerçekleşen bu kültürel benimseme ancak dokuzuncu ve 11. yüzyıllar arasında Abbasi döneminde gerçekleşen Yunanca eserlerin Arapça'ya tercümesi örneğiyle kıyaslanabilir (Gutas, 1998).

Ekber'in dinsel ilgi alanları ve yönelimleri bir anda gerçekleşmiş bir serüvenden ziyade, pek çok farklı etmenin rol oynadığı uzun yıllara yayılan bir arayışın ürünüdür. Bu süreç yaklaşık olarak yirmi yıl boyunca sürmüştür. Gençliğinde Nakşibendi tarikatına bağlı olup İslam'ın daha sert bir yorumunu benimseyen Ekber, pek çok Hindu'yu zorla İslam'a döndürmesi nedeniyle daha sonra pişmanlık duyduğunu ifade eder (Khan, 1997: 84-5). Ekber İbadethane'nin açılmasıyla birlikte felsefi tartışmalarla da ilgilenmeye başlar ve giderek daha fazla panteistik sufi öğretilerin etkisi altına girer. Geleneksel İslami anlayıştan uzaklaşarak zamanla dinler arasındaki sınırları aşan bir anlayışa yönelir. Başlangıçta sadece Sünni ulema arasında gerçekleşen İbadethane'deki bu toplantılara Hindu, Caynist ve Hıristiyanlar da katılmaya başladılar (Rızvi, 1975: 125-8). Ekber konuşmalarının çoğunda bu toplantıları oldukça ilgi çekici bulduğunu ve kendini bunlardan alamadığını ifade eder. İbadethane'de gerçekleşen tüm bu felsefi tartışmaların sonucunda Ekber'in dine olan sorgulayıcı bakışı 1578'e doğru keskinleşir (Khan, 1997: 84). 1580'de gelen Cizvit misyonerler de Ekber'de büyük bir etki uyandırır. Ekber sarayında gerçekleşen kültürel faaliyetlerde bu kişileri aktif olarak tartışma ortamına katmaya çalışır.

Misyonerlerin anlatılarında görülen Ekber'in yakın zaman içerisinde Hıristiyan olması gibi bir durum gerçekleşmese de, Ekber Hıristiyan-Batı kültürüne olan ilgisi hayatının sonuna kadar devam eder, bu dönemde Kutsal Kitap Farsça'ya çevrilir (Fischel, 1952) ve Ekber İspanya Kralı II. Filip'ten Hıristiyanlık ile alakalı daha fazla kitabın tercüme edilmesini talep eder (Mathew, 1997; Truschke, 2016: 181).

Razmname'nin Çeviri Süreci

16. yüzyıl Babür sarayı, görsel ve yazınsal sanatların patlamasının yaşandığı bir dönemi ifade eder. Ekber ve diğer saray seçkinleri, bu dönemde yüksek oranda maddi desteği yaratıcı yetenekler için ortaya koymuşlardı ki, bunun sonucunda kendi çağlarının anlayışında büyük değişiklikler yaratabilen resimli resimsiz pek çok yazma üretim olanağı bulabildi. Her ne kadar bu süreçte Ekber'in büyük katkısı belirleyici olsa da sanatsal üretimdeki bu artıştan sadece imparatorun kendisi sorumlu değildi. Tüm katılımcılar kendi kararları ve katkılarıyla bu süreç içerisinde rol oynadılar. Bu dönem içerisinde Babür sarayının olanaklarından faydalanmak isteyen Orta Asyalı, İranlı, Caynist, Hindu, Hıristiyan Cizvit vb. pek çok kişi Ekber'in sarayına geldi ve kendileriyle beraber kişisel programlarını da getirdiler (Adamjee&Truschke, 2015: 141). Sanatın her alanında yaşanan bu canlanma ve buna eşlik eden kozmopolitan dünya, sanatsal ve kültürler arası etkileşimleri de mümkün kıldı.

Hindu dini ve kültürüne karşı ilgisi neticesinde Ekber, ilk dönemlerden itibaren sarayında Hindu asıllı kişileri bulundurmıştır. Sarayında bu insanları doğrudan ağırlaması sonucunda Hindu dini ve kültürünü daha iyi anlamaya yönelik yeni kültürel karşılaşmalar ve tartışmalar olanağı doğmuştur. Oluşan bu ortam neticesinde de Hindular Babür sarayı ve kültürü içerisinde kendilerini ve kültürlerini tanıtmaya olanağı elde etmişlerdir. Bu tartışmalar ve karşılaşmalar sonucunda her ne kadar Hindu inancına yönelik bir din değiştirme vakası gerçekleşmese de Hindu dini ve kültürü Babür sarayında görünürlük kazanabilmiştir (Truschke, 2016: 44).

Ekber'in Hindu tebaasına duyduğu bu ilgi ve sevgi kendisini Sanskrit edebi geleneğine ilgi duymaya yönlendirdi ve 1570'lerden itibaren gelişen tercüme hareketinin de temelini oluşturdu. Kendisi okuma yazma bilmemesine rağmen, sanatların ve edebiyatın büyük koruyucusuydu. Yunanca, Sanskritçe, Arapça, Farsça'dan oluşan büyük bir kütüphanenin sahibiydi. Dönem hakkındaki en önemli kaynaklar olan ve Ekber'in sosyal politikaları hakkında eşsiz bilgiler ihtiva eden Ebulfazl ve Badauni, tercüme edilen kitapların listesini verirler. Bunların arasında Hint tarihi, dini ve kültürünü ele alan kitaplarda mevcut bulunmaktadır (Modi, 1925: 90). Bu eserler sadece Hintçe'den yapılmakla da sınırlı kalmadı, Ekber'in dedesi Babür'ün Çağatay Türkçesinde kaleme aldığı *Babürname* de çeviri programına alındı ve Farsçaya çevrildi.

Ekber'in Hint dini ve kültürü hakkındaki bilgisinin çoğu, özellikle İbadethane'nin kurulmasını takip eden dönemde gerçekleşen tartışmalar ve karşılaşmalar neticesinde meydana gelmiştir (Ali, 1992: 38). Bununla birlikte Müslüman yönetici elit ve sıradan insanların Hindu gelenekleriyle karşılaştıkları tek yer burası değildir, Hindu dinsel ve kültürel yaratıcılığının yansımaları olan tapınak süslemeleri zaten yeterli bir açıklamayı sunmaktadır ve gerek yönetici ve gerekse de sıradan Müslüman halk her gün Hinduizm hakkında geniş açıklamalara sahip olan bu sanatsal yaratımlarla karşılaşmaktaydı. Aynı zamanda Hindu tanrısallığı ifade eden halka açık kutsal danslar gözlemlenebilir boyuttaydı. Hint coğrafyasının bu zengin tarihsel çeşitliliği ile iletişim halinde olunması, onunla farklı şekillerde iletişime geçilmesi, karşılıklı etkileşime dayalı üretimlerin yapılması olanağını da veriyordu.

Hindu kültürü ve dini hakkında yapılan tercümelelerde eski bir Hindu olup sonradan ihtida etmiş olan Şeyh Bavan'ın önemli bir rolü bulunmaktadır. Ekber, maiyetine kabul ettiği Şeyh Bavan'dan 1575'te Hindu kutsal metinlerinden birisi olan *Atharva Veda*'nın çevirisini talep eder. Bu projede kendisi de yer alan Badauni, metin içerisinde belirsizliklerin bulunduğunu, pek çok kelime ve cümlenin çevrilmesinde problemlerin yaşandığını ve bu nedenle kendisinin tercümeden çekildiğini belirtir (Badauni, II, 1973: 216). Bu başarısızlıkta İslam kültür ve dinine çok yabancı bir metnin seçilmesinin yarattığı güçlükler olmakla birlikte, Şeyh Bavan'ın, yeni girdiği dindeki insanları memnun etmek amacıyla bilerek tahrip etmesinin de rolü vardır. Şeyh Bavan, Hindu dini geleneklerinin tamamen tersine olacak şekilde Hindularda hayvan eti yeme ve insan gömülmesinden bahseder. Onun metni bu şekilde tercüme etmesi, konu hakkında yüzeysel bilgiye sahip olan saray çevresinde dahi alay konusu olur ve daha derinlikli tercümelelerin yapılabilmesi için Hinduların da çeviri faaliyetlerine katılmalarının gerekliliğini gün yüzüne çıkarır (Ali, 1992: 39).

Hindu dininden yapılan ikinci önemli çeviri 1582'de başlanılan, büyüklüğü ve zengin doğasıyla tanınan *Mahabharata*'dır. Metnin çevrilme süreci hakkındaki en önemli kaynaklarımız olan Ebulfazl ve Badauni'nin aktardığına göre, tercüme esnasında pek çok kişi görev almıştır. Ebulfazl; Şeyh Sultan, Badauni ve Nakib Han'ın isimlerini verir. Badauni bu kişilere ek olarak, Molla Şeri ve Şeyh Faizi'nin de adlarını sıralar (Badauni, II, 1973: 328-330). Ebulfazl bir giriş kaleme almış ve ek olarak projenin genel koordinatörlüğünü de üstlenmiştir. Projenin hayata geçirilebilmesi için, her iki dinden insanlar etkin bir şekilde katılmışlardır. Hindular, Sanskritçe esas metni okuyup temel anlamını Müslümanlara açıklamışlar, bu açıklama her iki kesim arasında tartışılmış ve en son olarak Farsça şiir şeklinde yazıma geçilmiştir (Modi, 1925: 103). Bu süreç, Ebulfazl tarafından kaleme alınan metnin giriş kısmı *Hutbe*'ye eşlik eden minyatürlere de yansır. İki dinden insanların bir arada resmedildiği bu minyatürlerde Hindular ve Müslümanlar arasındaki farklılıklar oldukça belirsizdir. Bu bir anlamda, Babür İmparatorluğunda ulaşılmak istenen durumun görsel bir şekilde metne olan yansımalarıdır (Das, 2005).

Projede yer alan kişilerin her iki dil hakkında uzman olması gibi bir gereklilik söz konusu değildi. Ebulfazl örneğinde gözüktüğü gibi, Sanskritçe bilmeyen kişiler de bu proje içerisinde yer almıştır. Badauni'ye göre, Ekber çoğu kez metnin çevrilmesine aktif olarak katılmış, belirli günlerde projeden sorumlu olan kişileri sarayına çağırıp çevirinin durumu hakkında bilgi almış ve öneriler sunmuştur. Nakib Han ise projenin tamamlanmasındaki en önemli kişidir. Temel taslağı alarak bunu yaklaşık olarak on sekiz ay içerisinde, Faizi'nin de katkılarıyla birlikte Farsça şiir şeklinde kaleme almıştır. Nakib Han bir yandan Hindu yorumcuların önerilerini dikkate almış, bir yandan da metni İslami okuyucu için yeni bir yorumla kaleme almaya çalışmıştır, fakat bu süreçte esas niteliğini de korumuştur. Bu şekilde metnin kelime kelime bir çeviri olmadığı açıklık kazanmış olur (Modi, 1925: 95; Rice, 2010). En az iki Sanskrit kaynak hesaba katılmış ve sözlü kültüre de önem verilmiştir. Farklı coğrafyalardan ve entelektüel geçmişten gelen pek çok kişinin ortak üretimini temsil eden bu eser dinamik bir sentezin ürünüdür (Adamjee&Truschke, 2015: 143-6).

Mahabharata'nın Sanskritçe'den çevrilmesi esnasında pek çok önemli problem ortaya çıktı. En başta Müslüman okuyucunun anlaması açısından çeviri esnasında bazı değişiklikler gündeme geldi. Ebulfazl'ın aktardığına göre, Hint dininde yer almamasına rağmen, Badauni metnin içerisine cennet ve cehennem gibi İslami öğeleri koymuş, bu ise Hint dini hakkında iyi derecede bilgisi olan Ekber'in sert müdahalesine neden olmuştur. Ekber onu bağnaz bir din bilgini olmakla suçlamıştır (Badauni, II, 1973: 413). Ekber, Ebulfazl'a Sufi gelenekten geldiğini düşündükleri Badauni'nin fanatik dindar doğası yüzünden metni değiştirdiğinden yakınmıştır. Bununla birlikte, bazı değişiklikler de Ekber'i övmeye yöneliktir, örneğin metinde yer alan *dharma* kelimesi, çeviri metinde Ekber'in erdemleri olarak ele alınmıştır. Bu ise, Ekber'in kendisini mutlak hükümdar olarak gösterme gayretinin metin içerisindeki bir yansımasıdır (Truschke, 2016: 211, 224). Ekber'in kendisini adil ve övgüye değer bir kişi olarak anması, *Razmname*'nin Babür İmparatorluk amaçları için kaleme alındığını düşündürür. *Mahabharata*'nın bu özelliği, İslam öncesi Hindu krallıklarında da kullanılmıştır, bu nedenle Ekber metnin politik kültürel değerinin bilincinde olmalıdır.

Çevirinin tamamlanmasının ardından Ekber kitabın minyatür, hat ve cilt sanatçıları tarafından hazırlanmasını emreder. Buradaki minyatürler de metnin çevirisinin bir yansıması gibidir, daha önceki Safevi minyatür geleneğinin aksine, resimlerde Hint minyatür geleneğiyle alışılmadık seviyede bir birleşim yaratılmaya çalışıldı. Hint gelenek ve kültürünü kitabın içine yerleştirme yönündeki bu çaba, Ekber'in bilinçli bir şekilde uygulamaya çalıştığı tercihlerinin sonucuydu (Das, 2005: 10-15). Her iki dinden resmedilen insanlar arasında bir uyum yaratılmaya çalışılmış ve aralarındaki farklılıklar mümkün olduğunca resimler içerisinde belirsiz kılınmıştır. Bu şekilde, inançları nedeniyle birbirlerinden uzak yaşayan insanların aynı ülkenin eşit yurttaşları olduğu ve ülke yönetimine birlikte katılmalarının beklendiği gösterilmiştir.

Ekber'in kitaplara olan ilgisi sadece kendi kişisel kültürünü geliştirmek amacıyla değil, fakat aynı zamanda bu kültürü, başta kendi saray halkı olmak üzere, yönetim katındaki herkesle paylaşabileceği, ortak bir kültürel gelenek yaratma amacına da dönüktür. Bu durum, dönemin diğer İslam İmparatorluklarında da gerçekleşen bir faaliyetti. Emine Fetvacı'nın 16. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu örneğinde gösterdiği gibi, resimli kitaplar saray halkı içerisinde ortak bir kültürel gelenek yaratmak amacıyla bilinçli bir şekilde kullanılmıştır (Fetvacı, 2013). Babürler, Osmanlı örneğinde görülen çoğunlukla İslam kültürel geleneğinden eserler tercüme etmek yerine,

Hindistan coğrafyasındaki halkların tarihleri ve dinlerinde önemli rol oynayan kitapları da çeviri programına aldı (Das, 2005: 8). Tüm faaliyetlerde vurgulanmaya çalışılan temel nokta, iki dinin bir arada yaşadığı imparatorluk projesinin doğrudan yansımaysıydı. Ekber'in sarayındaki pek çok üst düzey görevli de sipariş verdi. Bu her şeyden önce Ekber'in kendi isteğiydi; Ekber, bu kitabın başta kendi saray halkı olmak üzere İmparatorluğun her yerinde dolaşımında olmasını ve insanların bu kitap hakkında bilinçli olmasını istiyordu.

Resimli Bir Kitap Aracılığıyla Dinler Arası Diyalog Girişimi

Hindistan coğrafyasında yerleşen ve bu kültürün bir parçası olan Müslüman halk, bu toprakları farklı dilleri konuşan ve farklı dini inançlara sahip insanlarla birlikte paylaşıyorlardı. Bu durum, tüm bu çeşitliliği içerisindeki Hindistan'ın ne şekilde yönetilmesi gerektiği sorununu gündeme getiriyordu. Ekber'in tüm insanların inançları ve dilleriyle birlikte Babür İmparatorluğu'nda kabul gördüğü anlayışı, *Razmname* çevirisinde yansımaları buldu. Metin temel doğasını koruyacak şekilde, Müslüman ve Hinduların ortak çabaları sonucunda, Müslüman okuyucu için tekrar üretildi. Dinler arası diyalogun tam anlamda bir sonucu olan kitap, aynı zamanda dönemin Babür İmparatorluğu'nun kültürel çeşitliliği koruma yönündeki çabalarının yansımaysıydı (Truschke, 2016: 237). Uygulanan reformlar sayesinde İmparatorluğun eşit yurttaşları haline gelen bu insanlar, devlet yönetiminin her aşamasına katılmışlar, kendi kültürleri ve dinlerini devletin yönetimine kabul ettirmişlerdi.

Ekber tarafından uygulanan bu politikalar sayesinde kültürel açıdan çoğulcu bir ortam oluşturuldu ve bu Babür İmparatorluğu'na yönetsel anlamda daha geniş bir alan açtı. Yönetime geldiği sıralarda Ekber, İslam devletinin ne şekilde yönetilmesi gerektiği gibi bir dizi konuda dönemin İslami ulemasıyla anlaşmazlık içerisindeydi ve onları kendi otoritesi üzerinde bir tehdit olarak algıyordu. Özellikle 1570'ten sonra, pek çok açıdan daha radikal ve muhafazakar bir anlayışa sahip olan ulemanın elinden gücü almaya başladı. Ordudaki pek çok göreve Hindu görevlileri atadı ve gücü mümkün olduğunca farklı gruplar arasında paylaştırdı. Bununla da yetinmeyerek kendisini insan-ı kamil olarak adlandırarak, kendisinin dinsel anlamda tartışmalı konulardaki belirleyici pozisyonda olduğunu iddia etti. İslam tarihinin bininci yıl dönümüne girdiği ve binyılı beklentilerinin yüksek olduğu bir dönemle uyumlu olacak şekilde kendisini bininci yılın yenileyicisi olarak gösterdi (Moin, 2012). Ekber bu tip niteliklere sahip birisi olarak kendisinin yönetimi altında bulunan insanların uyumlu bir şekilde yaşayabilmesi için gerekli olan zihinsel altyapıyı da sağlayabildiğini iddia etti. *Sulh-i Kul* olarak adlandırdığı bu anlayış, birbirlerini anlamaya yönelik farklı gruplar arasında sosyal uyumun inşası fikriydi.

Ekber'in amacı farklı gruplar arasında barış ve karşılıklı saygıya dayanan bir denge yaratarak ortak bir gelecek kurmanın yolunu açabilmektir. Bir arada yaşadıkları halde birbirleri hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan insanların, devletin dinamik bir şekilde uyguladığı kapsamlı eşitlik politikalarıyla insan çeşitliliğine dayalı bir sistem kurabilmelerini umdu. Farklı dinler üzerine kurulu bir coğrafyada sürtüşmeleri giderebilmek için, disiplin ve cezalandırma yoluyla değil, fakat adalet ve hoşgörüye dayanan bir sistemin kurulması gerektiği, barışın ise yalnızca tüm herkesin dikkate alındığı ve önemsendiği, adaletin sağlandığı bir ortamda hayal edilebileceğini kabul etti. Ekber, yönettiği tüm İmparatorluğun insan çeşitliliğine dayalı bir zemin üzerine kurulduğunun farkında olduğundan, toplumun tüm kesimlerini kucaklayan hoşgörüye dayalı, insanları dini inançlarına göre sınıflandırmayan ne olursa olsun insanlara eşit fırsat tanıyan bir yönetim kurmaya çalıştı (Anooshahr, 2012 :229). Ekber, kendisinin aksine sert bir yönetim anlayışına sahip olan Şah Abbas'a gönderdiği mektupta ideal hükümdar hakkında konuşur ve barışın tesis edilebilmesi için adaletin ve çabanın gerekliliğine değinir (Ghodratollahi, 2007: 8). Bu nedenle Ekber, gerek kendi sarayındaki ve gerekse de tüm İmparatorluktaki çeşitli unsurlardan oluşan yapıyı bir zenginlik olarak ele alır (Anooshahr, 2012). Onun zihnindeki hükümdar anlayışı, tüm herkesin kendi saltanatına başvurabileceği, insanları dinleri dolayısıyla ayırmayan kişiliktir. Bu nedenle Ekber'le birlikte ilk defa Hindistan'ın bir bütün şeklinde gerek coğrafi gerekse de kültürel olarak algılandığı bir anlayışa ulaşılabilmektedir (Ali, 1996).

Ekber'in veziri ve görüşlerinin şekillenmesinde önemli bir konumda bulunan Ebulfazl, adaletin kültürel çeşitliliği yönetmedeki en etkili yöntem olduğunu düşünür. Toplumda adaletin sağlanabilmesi için öncelikle insanlar arasında uyumun sağlanabilmesi ve bunun içinde ileri görüşlü politikalar ve hoşgörünün toplumca

kabul edilmesi gerektiği üzerinde durur ve buna ilişkin politikalar geliştirebilecek ileri görüşlü yöneticilere olan ihtiyacı dile getirir. Ebulfazl'a göre, devlet yöneticisinin birincil görevi olan farklı kesimlerden insanlar arasında adaleti sağlama sayesinde, insanlar kralın gölgesinde huzurlu bir yaşam sağlayabilecektir (Abu'l-Fazl, III, 2000: 22). Babür toplumunda var olan yanlış anlamaların ve çekişmelerin nedenlerini sıralarken, yönetici Müslüman kesim ve Hindular arasındaki anlayış eksikliklerinin önemli bir yer tuttuğunu iddia eder. Ona göre, eğer kral tebaası arasındaki farklılıkları kabullenmeyip tüm dinden insanlara eşit bir şekilde yaklaşmazsa krallık görevinde bulunmayı da hak etmemiş olur (Abu-l-Fazl, II, 2000: 421). Kralın en önemli görevi mezhepsel, dinsel çekişmelerde taraf tutmayarak yönettiği kişiler arasında anlayış birliğinin oluşmasında rol oynamaktır. Bu yönetim anlayışının dinler arasında taraf tutmak yerine, herkesi anlayan ve saygı göstermeye odaklanan yapısı, araştırmacılar arasında Hindistan'da seküler yönetim olarak görülmesine neden olmuştur (Khan, 1986).

Ebulfazl'ın çeviriye bir giriş olarak kaleme aldığı *Hutbe*'de tüm bu görüşler belirgindir. Ebulfazl'a göre, *Razmname* çevirisinin kültürel bir boyutu olmakla birlikte, dinsel ve politik yönleri de bulunmaktadır. Özellikle *Mahabharata*'nın dinsel ve kozmopolitan içeriğinden etkilenen Ebulfazl, farklılıkların, yaratımın her aşamasındaki en belirgin özellik olduğunu ve bu nedenle de herkesin farklı hakikat değerlerine sahip olduğunu vurgulayarak, dinsel hoşgörünün ve dinler arası barışın önemine değinir. Ona göre tüm insanlar tek bir yaratıcı tarafından yaratıldığından insanlığı bölen her girişim hatalıdır. Bu tür bölünmeler reddedilmelidir ve her insana bizzat insan olduğu için değer verilmelidir. Koruma ve adalet arayan herkesin ülke yöneticisine başvurmaya hakkı vardır ve kral bu kişileri ayrımcılığa maruz bırakmadan dinsel ve mezhepsel tarafgirlik içerisine girmeden korumak zorundadır (Abu'l-Fazl, 2015: 17).

Ardından kendilerini bilgin olarak tanımlayan Hindistan'daki İslam dini otoritelerine olan eleştirilerini sıralamaya başlar. Onları kitleler üzerindeki etkilerini kullanarak insanları yanlış yönlendirmekle, sadece kendi görüşlerinin doğru olduğunu iddia ederek hoşgörüsüzlüğü toplum içinde hakim kılmaya çalışmakla suçlar. Ona göre, herhangi bir araştırma yapmamaları, edindikleri hatalı yargıları ise düşünmeden kabul etmeleri dolayısıyla, bu kişilerin din konusunda belirttiği görüşlere itibar edilmemelidir. Ebulfazl, Müslüman din bilginlerinin farklılıklara olan hoşgörüsüzlük ve ilgisizliğinin sonucu olarak, her iki dine inanan insanların da birbirlerinden habersiz yan yana yaşadıklarını belirtir, daha da kötüsü birbirleri hakkında nefret dili kullandıklarından üzülerken bahseder (Abu'l-Fazl, 2015: 19).

Ebulfazl'ın aktarımına göre, barışın elde edilebilmesi için ortak adımların atılması gerektiğine inanan Ekber, ulemanın insanları birbirinden uzaklaştıran bu faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olduğundan, *Razmname*'nin çevrilmesine karar verir. Ebulfazl, bu kitabın çevrilmesi ve dolayısıyla bilginin insanlar arasında yayılmasıyla, insanların daha fazla uzlaşmaya dayalı bir tutum geliştireceklerini ve ulemanın insanlar üzerindeki gücünün kırılacağını iddia eder. Hindu ve Müslüman kitaplarının çevrilmesi sayesinde iki din arasındaki uçurumun kapanabileceğini ve her iki dinin de hakikatin tek sahibi olma iddiasından kurtulabileceklerini düşünür. Özellikle kendi sarayı çevresinde bu resimli kitaplar aracılığıyla dışlayıcı değil, fakat uzlaştırıcı bir kültürel ortam oluşturabileceğine inanır (Das, 2005: 9). Aynı zamanda bu karşılaşmaların ve etkileşimlerin sonucunda uzlaşma kabul etmeyen muhafazakâr insanların bile dinsel hakikatin farklı dinlerde de bulunduğu gerçeğine dönebileceklerini, eski zamanların bilgeliğine dayalı bu kitaplar aracılığıyla yeni şeyler öğrenebileceklerini söyler. Ebulfazl, gerçekten tarafsız bir yaklaşımla ele alınmaları durumunda hatalı insanların bakış açıları hakkında daha aydınlanmış bir yargı seviyesine insanların geleceklerini düşünür.

Hutbe'nin en ilginç yanı farklı dinlerde de hakikatin bulunabileceğine dönük iddialardır. Örneğin, Ebulfazl, Hindu kutsal metinleri *Veda*'lardan bahsederken, bu kitapların her kesimden insanların rahatlıkla anlayabileceği şekilde "Tanrısal ilhamla" yazıya geçirildiklerini ve "ilahi kutsal" niteliğe sahip olduğunu belirtir ve bu metinler sayesinde insanların "doğru yolu bulabileceklerini" iddia eder (Abu'l-Fazl, 2015: 23). Bu nedenle, *Razmname*'nin dinsel bir doğasının bulunmadığı iddiası (Adamjee&Truschke, 2015: 151) ihtiyatla karşılanmalıdır. *Razmname*'nin girişine yazılan bu yazı sadece Hindu kültürüne değer veren entelektüel bir bakış açısından ziyade dinsel bir anlayışın da yansımasıdır. Dinsel hakikatin sadece belli bir dinle sınırlı olmadığını, farklı dinlerde de eşit bir şekilde mevcut olduğunu ve Tanrısal hakikate bu dinler aracılığıyla da erişilebileceğine dönük bir inançtır. Kendi dönemindeki İslam ulemasının, alemin yedi bin yıl olduğu

yönündeki iddialarına atıf yaparak, bilimsel bir gerçekliğe dayanmayan bu tip iddiaların farklı kitaplar aracılığıyla sorgulanması gerektiğini telkin eder (Abu'l-Fazl, 2015: 19). Geleneksel İslam teolojisi yanında *Mahabharata*'nın da saygıdeğer bir konumda bulunduğunu bir anlamda okuyucuya söylemeye çalışır (Jonnalagadda, 2020: 44).

Sonuç

Babür İmparatorları arasında seçkin bir konumda bulunan Ekber, bugüne kadar farklı perspektiflerden pek çok araştırmaya konu oldu. Onun bu kadar popüler bir araştırma konusu olmasındaki etmen, sıradan bir hükümdar olarak yaptığı fetihler değil, fakat sosyal, entelektüel ve dinsel anlamda büyük bir dönüşümü temsil edebilmesi nedeniyledir. Ortaya koyduğu bu reformlar nedeniyle Ekber'in etkisi, Hindistan'da bugün dahi hissedilebilmektedir. O farklı kültür ve dinleri bir araya getirip ortak bir Hindistan yaratmaya çalışan, uzlaştırıcı bir kişi olarak anılır. Tüm dinlere olan hoşgörüsü özellikle bugün, dinler arası çatışmaların yaşandığı bir ortamda daha fazla anlam kazanır (Koch, 2002: 18).

Razmname tercümesi, Ekber'in yönetsel, politik ihtiraslarının bir ürünüdür, İslami bininci yıla girilirken Hint-Müslüman geleneklerinin bir arada gösterildiği bir ortam yaratarak Babür İmparatorluğu'nda o zaman uygulanan Sulh-i Kul politikasının propagandasını yapmaktır. Bu doğrultuda Ekber, Müslüman ve Hindu kültürleri arasında yarattığı kaynaşmalar aracılığıyla yeni bir kültürel politik gelenek oluşturmayı amaçlamıştır. Bu kitapta Hindu, Caynist ve Müslüman insanlar bir araya gelerek tüm farklılıkları kuşatan aydın hükümdar Ekber'in altında tartışır şekilde resmedilmişlerdir. Hindu dinsel kültürünün en önemli ürünlerinden birisi olan *Mahabharata*'ın, İslam devleti tarafından kabul edilip çevrildiği, Hindu insanlara gösterilmiş ve Müslüman insanların farklı insanlar hakkında bilgi sahibi olmaları istenmiştir. Farklı kutuptaki insanlara, sahip oldukları aşırılıkları bir kenara koyarak, orta yolda buluşmaları ve problemlere ortak çözümler aramaları beklenmiştir. Bu şekilde Babür devlet anlayışının, farklı din ve kültürden insanların katılımına dayalı çoğulcu bir yapıda olduğu gösterilip, insanların kendi kültürel değerlerini Babür Sarayına getirmeleri desteklenmiştir. Bunu başarabilmek için ise saray, daha önce görülmemiş boyutlarda insan ve maddi kaynaklarını bu projelere aktarmış, bu geleneğin yansımalarının sanatın tüm alanlarında gözükmelerini sağlamıştır. Bu düşüncenin şekillenmesinde Ekber ve Ebulfazl çok önemli bir konumda bulunsalar da tüm bu sürecin şekillenmesi onların tekelinde değildir. Hindular kendi dinsel metinlerinin Farsçaya yapılan bu tercümesinin her aşamasında katkı sağladılar. Ekber'in sarayına Safevi baskısından kaçmak için gelen pek çok bilgin kendi kültürleri ve ajandalarını da bu kitap içerisine koydu. Dolayısıyla Ekber'in koruyuculuğu altında bu kişiler, gelecek yıllarda oluşacak Babür devlet ideolojisinin temellerini de atmış oldular.

Kaynakça

- Abu-l-Fazl. (2000). *The Akbar Nama of Abu-l Fazl*. (Çev. H. Beveridge). Calcutta: The Asiatic Society.
- Abu'l-Fazl. (2015). *Preface*. (Çev. R. Babagolzadeh). İçinde *Understanding the Mughal Book of War: A translation and Analysis of Abu'l- Fazl's Preface to the Razmnama*.
- Adamjee, Q., & Truschke, A. (2015). Reimagining The 'Idol Temple of Hindustan': Textual and Visual Translation of Sanskrit Texts in Mughal India. *Pearls on a String: Artists, Patrons, and Poets at the Great Islamic Courts*, 141-65.
- Al-Badaoni. (1973). *Muntakhabu't-Tawarikh*. (Çev.: W.H. Lowe). Delhi: Idarah-ı Adabiyat-ı Delli.
- Ali, M. A. (1992). Translations of Sanskrit Works at Akbar's Court. *Social Scientist*, 38-45.
- Ali, M. A. (1996). The Evolution of the Perception of India: Akbar and Abu'l Fazl. *Social Scientist*, 80-88.
- Anooshahr, A. (2012). Dialogism and territoriality in a Mughal history of the Islamic millennium. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 55(2-3), 220-254.
- Babagolzadeh, R. (2015). *Understanding the Mughal Book of War: A Translation and Analysis of Abu'l-Fazl's Preface to the Razmnama* (Doctoral dissertation, Arts & Social Sciences: Department of History).
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi II Gotama Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*. (Çev. A.Berktaş). İstanbul: Kocabay Yayınları.
- Elton, G.R. (2012). *Reformasyon Avrupası 1517-1559*. (Çev.: A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınevi.

- Fetvacı, E. (2013). *Sarayın İmgeleri, Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*. (Çev.: N. Elhüseyni). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fischel, W.J. (1948). Jews and Judaism at the court of the Moghul Emperors in medieval India. *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 137-177.
- Fischel, W. J. (1952). "The Bible in Persian Translation", in: *The Harvard Theological Review*, vol. 45, pp. 3-45.
- Das, A. K. (2005). *Paintings of the Razmnama: the Book of War*. Kalkota: Birla Academy of Art and Culture.
- Ghodratollahi, E. E. (2007). Akbar, the Doctrine of Solh-i-Koll and Hindu-Muslim Relations.
- Grewal, J. S. (1997). The Sikh Movement During the Reign of Akbar. *Akbar and his India*. Delhi: Oxford University Press.
- Gutas, D. (1998). *Greek thought, Arabic culture: the Graeco-Arabic translation movement in Baghdad and early 'Abbāsid society (2nd-4th/8th-10th centuries)*. Psychology Press.
- Huseini, R. (2017). The First Islamic Millennium and the Making of the Tarikh-i Alfi in the Sixteenth Century Mughal India. *Unpublished MA thesis, Leiden University*.
- Jonnalagadda, A. (2020). Translating Theology: A Textual Examination of Akbar's Religiosity.
- Khan, I. (1986). Medieval Indian Notions of Secular Statecraft in Retrospect. *Social Scientist*, 14(1), 3-15. doi:10.2307/3520417
- Khan, I. A. (1997). Akbar's personality traits and world outlook: A critical reappraisal. *Akbar and his India*. Delhi: Oxford University Press.
- Koch, E. (2002). The Intellectual and Artistic Climate at Akbar's Court." *The Adventures of Hamza: Painting and Storytelling in Mughal India*, 18-31.
- Mathew, K. S. (1997). Akbar and Portuguese Maritime Dominance. *Akbar and his India*. Delhi: Oxford University Press.
- Modi, J. J. (1925). King Akbar and the Persian Translations of Sanskrit Books. *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, 6(2), 83-107.
- Moin, A.A. (2012). *The Millennial Sovereign Sacred Kingship and Sainthood in Islam*. New York: Columbia University Press.
- Rice, Y. (2010). A Persian Mahabharata: The 1598-1599 Razmnama. *Manoa*, 22(1), 125-131.
- Smith, V.A. (1917). *Akbar the Great Mogul 1542-1605*. Oxford University Press.
- Truschke, A. (2016). *Culture of Encounters: Sanskrit at the Mughal Court*. New York: Colombia University Press.

**BAZI AHKÂM AYETLERİNİN İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN RUHU'L-BEYAN ADLI
TEFSİRİNDE İŞARİ YORUMLANMASI (*)**

(Sayfa 62-69)

Ahmet Gökhan ÖZTÜRK
ahmetgokhanozturk@gmail.com
0000-0003-3039-5034

Özet

Kur'an-ı Kerim'de ibadetler, birey ve toplum hayatındaki iş ve işlemler, aykırı fiillerin yaptırımları ile ilgili ayetler de bulunmaktadır. Bu ayetlere ahkâm ayetleri adı da verilmektedir. 1653-1725 yılları arasında Osmanlı Türk Devleti'nde yaşamış olan İsmail Hakkı Bursevi Ruh'ul Beyan adlı eserinde ahkâm ayetlerini işari bir bakış açısıyla ele almıştır. Bu çalışmada Ruh'ul Beyan adlı eserden seçkiler yapılarak işari yorumlarla birlikte ayetlerin tefsiri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: işari tefsir, İsmail Hakkı Bursevi, ahkâm ayetlerinin tefsiri, Ruh'ul Beyan, manevi gelişim

**THE COMMENTARY OF SOME AHKÂM VERSES IN İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'S
INTERPRETATION CALLED RUHU'L-BEYAN**

Abstract

There are also verses in the Quran about worship, work and processes in the individual and community life, and sanctions of contrary actions. These verses are also called ahkâm verses. İsmail Hakkı Bursevi, who lived in the Ottoman Turkish State between the years 1653-1725, dealt with the verses of ahkam with an işari perspective. In this study, selections are made from the work titled Ruh'ul Beyan, and interpretation of the verses together with interpretative işari comments is emphasized.

Keywords: işari commentary interpretation, İsmail Hakkı Bursevi, interpretation of ahkâm verses, Ruh'ul Beyan, spiritual development

1.Giriş

İsmail Hakkı Bursevi bir celveti şeyhi, mutasavvıf bir müfessirdir. Bu çalışmada İsmail Hakkı'nın Ruh'ul Beyan adlı eserinde Kur'an âyetlerindeki ahkâma bakışını ve ahkâm âyetlerinin arkasından eğer konu ile ilgili bir işari yorum yapıldı ise buna da değinmek amaçlanmıştır.

Tefsir ilminin çıkışından itibaren günümüze kadar “*telif edilmiş olan eserlerde ahkâm âyetlerinin tefsirine de yer verilmiş, bu âyetlerin ihtiva ettiği hükümlere ve fakihlerin bunlardan çıkardığı farklı neticelere işaret edilmiştir.*” Ahkâmü'l-Kur'ân; “*İbâdât, muâmelât ve ukûbâtla ilgili âyetlerin tefsirini konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı.*” olarak tanımlanmaktadır. Ahkâm âyetlerinin sayısı ve tasnifi konusunda âlimlerce farklı görüşler belirtilmiştir. (Çetiner, 1988,551)

(*) Bu çalışmanın hazırlanmasında makale yazarının Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümünde devam eden “İsmail Hakkı Bursevi'nin Ruh'u'l-Beyan Adlı Tefsirinde Ahkâmü'l-Kur'an” adlı doktora tez çalışmasından da yararlanılmıştır

Dereli'ye göre; “Bir sistem olarak Tasavvuf ve onun bir parçası olan işâri tefsirler, tarih boyunca daima tartışma konusu olmuşlardır. İslâm dünyasında Tasavvufî düşüncenin meydana getirdiği ürünlerden biri de işâri tefsirlerdir. Bu tarz tefsir, Kur'an'ın bâtni açıdan yorumuna dayanır. Mutasavvıflara göre esas olan, lâfızların, görünenin ötesinde birtakım anlamlar içermesidir. Ancak âyete verilen bu yan anlamların geçerliliği, elbette bazı şartlara bağlıdır. Çünkü bu tür yorumlar, kişiseldir” (Dereli,2011,129-147) İşari tefsir “ Sûfinin kalbine doğduğu kabul edilen işaretlere dayanarak âyetleri yorumlaması; mutasavvıfların bu yöntemle yaptıkları tefsirler için kullanılan bir tabir” olarak tanımlanmıştır.(Uludağ,2001,424) Ay'a göre “Sûfîlerin Kur'an'a dair işâri yorumlarının ekseriyetinin temsili/sembolik yorumlarda n ibaret olduğu görülmektedir.” (Ay 2012, 59-110) İşâri yorumlar birer tefsir midir, yoksa hissedilen şahsi bir duygu ya da önsezinin ifadesi midir? Dereli'nin kanaati, bu izahların kişisel ikincil birtakım yorumlar olduğu yönündedir. “İşari yorumlar, kişisel olduğu için hiç kimse bir başkasını bunları kabûle zorlayamaz. Bunlara îman da şart değildir. Zira naslar, yalnızca seçkin bir zümreye özel olarak değil; toplumun tamamının anlayıp kulluk etmesi için indirilmiştir.” (Dereli,2011,129-147)

İsmail Hakkı Bursevi ahkâm âyetlerinin tefsirinde ibadet, aile hukuku, ceza hukuku ve diğer meseleler ile ilgili âyetlere değinmiştir. Genel anlamda Hanefî Mezhebi üzerine fetva vermiş, fakat yer yer diğer mezheplere de ahkâm âyetlerini tefsir ederken değinmiştir. Bursevî, Hanefî Mezhebi'ne tâbi bir zâttir. İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nin Karlofça Antlaşması'yla gerileme dönemine girdiği bir dönemde (1653-1725) yaşamıştır. Bu dönem siyasi yönden hiç parlak bir dönem olarak sayılmaz. Onun yaşadığı dönemde beş padişah saltanat değiştirmiştir.(Uzunçarşılı,1988,588-599) Devletin ekonomik yapısı oldukça bozulmuş ve akçenin değerinin düşmesine sebep olmuştur. Bu ve bunun gibi olayların etkisiyle de gerek pay-ı tahtta olsun, gerekse Anadolu'da olsun birçok isyan baş göstermiştir.(Uzunçarşılı, 1988,240) En önemli olaylarından bir tanesi II.Viyana Kuşatması olmuştur. II.Viyana bozgunu adeta büyük felaketlerin başlangıcı olmuştur.(Uzunçarşılı,1988,460)

İsmail Hakkı doğmadan kısa bir süre önce İstanbul'da halk Kadızadeliler ve Sivasizadeliler diye iki fırkaya ayrılmıştı. Kadızadeliler selefi görüşü benimsemişti. Sivasiler ise tasavvuf mensuplarının tarafındaydı. Tarih kaynaklarında iki yaklaşımın tartışmaları yüzeysel ilmi derinlikten uzak, "çıkar mücadelesi" olarak değerlendirilmiştir. “Her iki ekol mensupları da, ilgili âyet ve hadisleri kendi görüşleri doğrultusunda yorumlamak ve mezhebin muteber fıkıh kitaplarına atıflarda bulunmak suretiyle iddialarına meşruiyet kazandırmaya çalışmışlardır.” (Akpınar,2015,106) Her iki tarafta yer alan kötü niyetli, cahil ve mutaassıp kişiler bu iki grup arasındaki düşmanlığın şiddetlenmesine sebep olmuşlardır. Kadızâdeliler'in güç ve kudretleri meşhur Çınar (Vakvak) Vakası'na (4 Mart 1656) kadar devam eder.(Uzunçarşılı,1988,359-362) Halkı Hanefî olan Türk devletinde uzun süre selefi görüş rağbet göstermese de her dönemde, bütün örf ve gelenekleri, İslam'a aykırı olarak değerlendiren ve ancak bunlardan kurtulmak suretiyle gerçek İslam'ın yaşanabileceğini iddia eden dini dar bir çerçeveye sokan bağnaz bir taraftar kitlesi var olmuştur.(Akpınar,2015,106) Bursevî'nin eserlerinde özellikle Ruh'ul Beyân'da gerek devlet adamlarına gerekse o zamanın ulemasına ve sahte şeyhlere öğütler ve itirazlar görülmektedir. Ruh'ul Beyân'da bu tür tenkitler görülmektedir.(Akçe,2008,12) Bu karışıklık döneminde İsmail Hakkı 1653'te dünyaya gelmiştir. Celvetî Tarikatı kurumlarında eğitim almıştır. Atpazarlı Osman Fazlı Efendi'nin halifesi olarak çeşitli şehirlerde görev yapmıştır. 1725 yılında vefat etmiştir. (Namlı,2011,365) Ailesi İstanbullu olan İsmail Hakkı'yı aynı isimli diğer kişilerden ayırmak amacıyla uzun yıllar Bursa'da da yaşadığı için Bursevi adı da eklenmiştir. Yaşadığı dönemde Bursevi şeklinde kullanımına rastlanmamaktadır. (Hızlı,2004,1)

Bu çalışmada müellifin Rûhu'l-Beyân Tefsiri ana kaynak olarak ele alınmıştır. Fakat bununla birlikte Bursevî ve Bursevî'nin eserleri hakkında yapılan akademik çalışmalar, tarih kitapları da taranmıştır. Ruh'ul Beyân'da tefsir edilen bazı ahkâm âyetlerin tefsiri ve işari yorumları verilmiştir.

2.Rûhu'l Beyân'da Bazı Ahkâm Ayetleriyle İlgili Hususlar

Bursevî'nin tefsir, hadis, fıkıh, akaid, edebiyat, tasavvuf, varidât, mektubât, makalât gibi farklı konularda yazılmış pek çok eseri bulunmaktadır.(Ateş,1974,243) Bursa Ulu Cami'deki 23 yılda verdiği dersleri toplayarak Ruh'u'l Beyân isimli Kur'an tefsirini yazmaya başlar. Eylül 1705 tarihinde tamamlar. (Namlı,2011,103) Tefsirinde işâri yorumlar da yer almaktadır. İşari yorumlara örnekler aşağıda verilmektedir.

Bursevî, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ /Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve başlarınıza mesh edip her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. (Maide, 5/6.) âyetinden yola çıkarak işâri manalar ise şöyledir: Eğer cünüp iseniz iyice temizlenip boy abdesti alın eğer bizden başkasına yönelmekten dolayı bizden uzak iseniz, nefislerinizi günahlardan, kalplerinizi taatlerinizi görmekten, sırlarınızı görmekten, ruhlarınızı bizden başkasında huzur bulmaktan, sırrın sırrını da varlık kirinden iyice temizleyin. (Bursevî,2013,362) Bursevî'ye göre; namaz, içinde rükû ve secdeyle birlikte tamam olan bir duadır. (Cezvi,1987,394) Ayrıca namaz tüm bedenle yapılan bir ibâdet olup farzların en büyüğü, en önemlisi ve kulun Allah'a en yakın olduğu ibâdettir. (Döndüren,2013,175.) Kabakçılı, Ruh'ul Beyan adlı eserde namazdaki oturuşun (teşehhüd) Allah'ı müşahede şeklinde sembolize edildiğini belirtmiş ve iki secde arasında oturma'nın sembolik anlamını bilmenin namazda huzur bulma imkanı sağlayacağını savunmuştur. (Kabakçılı, 2013, 337-349) Bursevî الَّذِينَ يُعِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ الْيَقِينُونَ /Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren kimselerdir. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar. (Lokman,31/4). Namazı ikame edin. (Bakara, 2/83) işâri yorumlara da değinerek şunları söylemiştir: Namazı eda ederler, yani samimi bir yönelişle kalp huzuru içinde ve masivadan yüz çevirerek namazı kılmaya devam ederler. Allah dostlarına göre dünyanın cismani, zulmani hicablardan, ahiretin ise ruhani, nurani hicablardan olduğuna şüphe yoktur. Salikin seyr-i ekvandan seyr-i ervaha, ondan da seyr-i âlem-i hakikate geçmesi gerekir. Çünkü bu hakikat âlemi önceki iki âlemin de üstündedir. Salik ruhlar âlemine ulaştığında iman iken haline ilim de iyân haline gelir. Hakikat âlemine ulaştığında ise iyan ayn'a dönüşür. (Bursevî,2013,65)

Bursevî سِزْدَن كِيم هِستَا، يَا دَا يَوْلُكُلُكَا اُولُرسَا، تُولَامَدِغِي گُونُلر سَايُسنِجَا بَشَا گُونُلرِدَ تُولُر. (Bakara, 2/184.) âyetinden yola çıkarak oruç tuttuğu takdirde kişiye zarar verecek şekilde hasta olan kimse o günlerde oruç tutmamasının bir sakıncası olmadığını belirtir. (Bursevî,2013,293) İşâri manaları ise Bursevî şöyle izah eder; zahirin olduğu gibi batının da bir orucu vardır. Âyetin bâtni yönü inanan kalp, ruh ve sırrın orucunun, Allah ile beraber olmaktan kaynaklanan nurları müşahede etmek olduğuna işaret eder. Kalbin orucu aklî temayüllerden; ruhun orucu, ruhanî mülahazalardan ve sırrın orucu ise Allah'tan başka şeyleri müşahede etmekten uzak durmaktır. Kendisini sadece orucu bozacak şeylerden uzak tutan kimsenin orucunun nihâyeti, akşam vaktinin girmesidir. Fakat kendisini tasavvufî hayata aşına olmayanlardan sakınanların orucunun nihâyeti ise hakkı müşahede etmektir.

Bursevî " إِنَّ الصَّافَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ /Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindedir. Kim Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini de tavaf etmesinde bir beis yoktur. Kim gönülden iyilik yaparsa, karşılığını görür. Doğrusu Allah şükürün karşılığını verendir ve bilendir." (Bakara, 2/158.) âyetinden hareket ederek sa'y yapmanın hükmünü şu sözleriyle açıklamaktadır. Hanefiler'deki "Şu işi yapmada günah yoktur." şeklindeki söz bunun vacibiyetinin sa'yi olduğunu gösterir. Bundan dolayı sa'y Hanefiler'de vaciptir (Bursevî,2013,265) Bu hükümden sonra Bursevî işâri yorumlara da değinerek şunları söylemiştir: Safa'dan kasıt kalp Merve'den kasıt da nefistir. Kalp ve nefis Allah Teâlâ'nın dininin işaretlerindedir. Bu dinin kalple ilgili menâsiki, yâkin, tevekkül, rıza ve ihlas, nefisle ilgili olanları ise sabır, şükür, zikir ve fikirdir. Külli ve zati bir yok oluşla vahdeti zati makamına ulaşıp ilahi huzura giren, cemal ve celal nurlarından fenaya ermek suretiyle müşahede makamına ulaşan kimsenin imkân bulduktan sonra kendisine bağışlanan hakkani varlıkla, kalp ve nefis arasında gidip gelmesi hususunda bir günah yoktur. Seyr-u sülûkunu ikmal edip beka billah derecesine ulaşan kimse, kalp makamında tekmil, talim, irşad ve halka şefkat bakımından, nefis makamında ise güzel ahlak iyilik, takva, zayıf ve miskinlere yardım ve gayret tahsili açısından hayır işlerse şüphesiz Allah Teâlâ bunun karşılığını fazlasıyla verir.

Bursevî " وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ " Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının." (Nisa, 4/1) âyetinden yola çıkarak Bursevî Allah ve akraba hakkı için bir şey istemenin dinen uygun olduğunu fakat hem adına dilekte bulunup hem de akrabalık haklarına riayetsizlik yapmasının dinen uygun olmadığını bildirmekle birlikte ilave olarak işâri yorumlara da değinmiş ve şunları söylemiştir: Kalbini kontrol altında tutmak nefeslerini Allah ile ma'iyet şuurunda alıp vermek ve bütün hallerinde Allah'ın murakabesinde olduğunu düşünmek suretiyle Allah ile arasını düzeltir. O'nun kendisini kontrol ettiğini kalbine çok yakın olduğunu sözlerini duyduğunu, yaptıklarını gördüğünü bilir ve bu bilgi üzerine yaşar. (Bursevî,2013,165)

Yetimler ve yetim mallarının korunması hususunda Bursevî " وَأُولُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالُهُمْ " Yetimlere mallarını verin." (Nisa, 4/2) âyetine dayanarak yetim bir çocuğun malının korunması gerektiğini, reşit olmadıklarından malını idare edemeyecek durumda olduğu için malını yetime küçük yaşta değil de, buluşa erişip bir doğruyu yanlıştan ayırabildiği görüldüğü takdirde verilmesinin gerektiğini bildirir. (Bursevî,2013,166) Yetim kelimesi babasız anlamında olduğundan dolayı hem büyük hem de küçükler için kullanılır. Fakat büyükler kendi işlerini

görüp mallarını idare edebildikleri için yetim ifadesi genellikle küçükler için kullanılmıştır.(Bursevi,2013,166) Bu ayetlerdeki işâri manalar ise şöyledir; “*Yetimlere mallarını verin.*” ifadesi hırs, haset, alçaklık, cimrilik, açgözlülük gibi davranışlardan temizlenmek, dindarlık ve kalbin temizlenmesi manasını içerir. “*Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin.*” ifadesi baskı, haksızlık, zulümden uzak durup, adalet ve insaf ile davranmayı ifade eder. Bütün bu rezil davranışların toplanması büyük bir perdedir. Akıllı bir kimsenin yapması gereken nefsinin kötü ahlaklardan temizlemeli, az veya çok hiç kimsenin hakkını yememelidir. Hak yeme konusunda açgözlü olmamalı, bilakis malını dullara, yetimlere sarf etmelidir. Onların haklarını imkânı elverdiği kadar gözetmelidir. (Bursevi,2013,167) Veli ve vasinin yetimin malından yemesinin hükmü hususunda Bursevi; “*Veli ve vasilerden kim zengin ise yetim malından yemeğe tenezzül etmesin. Kim de fakir ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde hizmetinin karşılığı kadar yesin.*” (Nisa, 4/6) ayetinden yola çıkarak yaptığı tefsirde, zengin olup durumu yerinde olan veli ve vasilerin yetimin malından yememesi gerektiğini, bundan uzak durarak yetimi kendi malıyla besleyip büyütmesinin gerekliliğini ifade eder. Yetimleri koruyup kollayarak mallarını olduğu gibi muhafaza etmesini, Allah’ın kendisine vermiş olduğu rızka kanaat ederek geçinmesinin gerekli olduğunu ifade eder. Veli ve vasilerden fakir olanların ise yetime bakıp ihtiyaçlarını karşıladığı için İslam şeriatının emirleri çerçevesinde, çalışma ve ona olan hizmetinin bedeli olarak zarurî ihtiyaçları kadarını yemesi gerektiğini ifade eder.(Bursevi,2013,172) Bu ayetin işâri yorumunu ise Bursevi şöyle açıklamıştır: Bu durumda haksızlık edilebileceğinden kişinin üzerine düşen zulümden dolayı tövbe etmek ve bu yetimlerden dünyada iken helallik almaktır. Bunu da yapamıyorsa bu yetimler için dünyada onlar için af dilemelidir. Böyle yaparak o kişiye hakkını helal etmesi umulur. Allah kullarının hakkını gasp ederek yemek, onlara vurmak, sövmek ve öldürmek gibi hasmî razı etmeyi gerektiren bütün haklarda helalleşmelidir. Kul böyle yapmaz ise her şeyin ortaya çıkacağı o büyük günde hüsrana uğrayıp amelsiz kalacaktır.

Sefihlik ise bir hastalık olup akıl noksanlığından kaynaklanır. Akılda hafiflik, fikirsizlik, temkinsizlik, hareket ve tutumu uyuşmazdır.(Yazır,2008,29) Bursevi, “*فِيَا مَا وَارِثُوهُمْ فِيهَا وَالْحُسُومُ*” Allah’ın, *sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin.*” (Nisa, 4/45) ayetinden hareketle sefihlin üzerine yasak konulması hakkında Ebû Yusuf ve Muhammed’in ebediyen mallarının teslim edilmeyeceğini söylemelerine rağmen, Ebû Hanefî’nin beyanı olan yirmi beş yaşından sonra verilir ifadelerini benimsemiştir. Böylelikle yirmi beş yaşına girmiş olan kişiye kendisinden reşid olduğuna dair bir belirti görülsün veya görülmesin malı kendisine teslim edilir.(Bursevi,2013,171) Bu konudaki işâri anlam ise şöyledir; Allah’ın malı yaratış gayesi hem dünya hem de ahiret menfaatlerini yerine getirmek içindir. Akıllı olan kişi malı elinden geldiğince dinî menfaatleri için kullanan kimsedir. Sefih kimse ise, malı elinden geldiğince dünya menfaatleri için kullanan kimsedir. Kişinin, nefsinin heveslerine uyarak nefsi için sarf ettiği her şey, istisnalar dışında Allah’ın şu ayetinde buyurduğu üzere dinini ve dünyasını bozacak hususlar ihtiva eder. “*Onlara yedirin.*” ifadesi nefsin sadece açlığını giderecek şeyleri yemesi, “*Elbiseler giydirin.*” ifadesi sadece avretini örtecek bir şeyler giydirin demektir. Oysa nefis için bunlardan fazlasını yapmak israftır, israf ise yasaklanmıştır. “*Onlara güzel söz söyleyin.*” ifadesi de Allah’ın rızık ve nimetlerini yedin, şimdi de O’nun emir ve yasaklarına uy, bu nimetler için şükret, Allah’ı zikrederek yediğin nimetleri erit demektir. (Bursevi,2013,172)

İslam fikhında ayetlerden yola çıkarak İslam’da savaş konusunda hükümlere yer verilmiştir. Savaşın meşruiyeti, İslam’da cihâd, haram aylarda savaşmak, savaştan kaçma, savaştan sonra ganimetlerin taksimi, gayrimüslimlerle ilişkiler gibi konuları detaylıca izah edilmiştir. Bursevi’nin Rûhu'l Beyân’da savaşı gerekli kılan konular üzerinde dururken şunları söylemiştir: Savaş, milletlerarası münasebetlerde krizlere yol açan anlaşmazlıkların diplomatik girişimler, ara buluculuk ve tahkim başta olmak üzere barışçıl yollarla veya misilleme, abluka, ekonomik ambargo gibi yaptırımlarla giderilememesi durumunda söz konusu olan en şiddetli ilişki biçimidir.(Yaman,2009,189) Bursevi, cihâd hususunda nazil olan ilk ayetin; “*وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ*” Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.” (Bakara, 2/190.) ayetinin olduğunu, fakat bu ayetin Müslümanlara savaş açan tüm müşriklere ve İslam’ın yayılmasına engel olanlara karşı cihâd izni verilmeden önce geldiğini belirtir. Çünkü bu ayetin Medine’de nazil olan ilk ayet olduğunu ifade eder. Bursevi bu ayet nazil olduğunda peygamberimiz sadece kendisine savaş açanlarla savaşmış, İslam’ın yayılmasına karşı çıksalar dahi herhangi bir saldırıda bulunmadığını bildirmiştir. (Bursevi,2013,309) Bu ayetlerdeki işâri manalar ise şöyledir; Cihâd zahiri ve batını olmak üzere iki kısımdır. Kâfirlere karşı yapılan cihâd zahiri cihâd, nefis ve şeytana karşı yapılan cihad ise bâtını cihâddır. Bâtını cihâd zahiri cihâddan daha güçtür. Çünkü kâfiri savaşarak ya da barış yaparak, can ve malını sarf ederek seninle uğraşmaktan vazgeçirebilirsin. Fakat şeytan seni dininden döndürmedikçe vazgeçmez, ifadeleri yer alır. (Bursevi,2013,311) Bursevi, “*المسجد الحرام حتى تقتلوهم عند*” Fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram’ın yanında, onlar savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın.”

(Bakara, 2/191.) ayetinden hareketle işari yorumlar yapmıştır. Sizinle savaşımlarla şeytan ve nefis-î emmare kuvvetleriyle savaşın. Fakat sınırın aşılması konusunda da uyarılmaktadır. Yani "Cihadın haklarını yerine getiremeyecek ve durması gereken sınırlarda duramayacak şekilde öldürmek suretiyle mücadelede fazla ileri gitmeyin. Haddi aşmayın ki sizde gevşeklik ve bıkkınlık meydana gelsin. Çünkü Allah muhabbet ve vahdet sınırından dışarıya taşarak orta yoldan ayrılanları, haddi aşanları sevmez. Onları nerede bulursanız öldürün! Onların hayatını ortadan kaldırın, nefislerin heva ve heveslerine uyararak yaptıkları işlere engel olun. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkartın! Nasıl onlar sizi kalp makamından uzaklaştırıp nefis menziline indirerek sadr Mekke'sinden çıkardılarsa, siz de onları sadr Mekke'sini istila ettiklerinde oradan çıkarın. Bu düşünceler nefsin arzularına, lezzet ve şehvet putlarına kul olma fitnesi onun arzu ve isteklerini baskı altında tutmaktan, hatta tamamen öldürmekten daha kötüdür. Yahut nefis istila ettiğinde karşılaştığınız bela ve sıkıntı, size onu öldürüp tümüyle ortadan kaldırmaktan daha zor gelir. Çünkü meşakkat ve belanın size vereceği zarar ve çektireceği ızdırıp daha fazladır ki bu ızdıraptan kurtulmanın yolu nefis ile yapılan cihaddır." ifadeleri bulunur. "Allah'a yönelişinize muvafakat ettiklerinde, Mescid-i Haram hükmündeki kalp makamında, yani kalben huzur halindeken onlarla savaşmayın. Çünkü o anda onlar sizin gidişatınıza yardım ederler. Ancak isteklerinde sizinle çekişirler, sizi kalp hayatından ve hak dinden alıp nefis makamına ve buzağıya tapmaktan ibaret olan kendi dinlerine çekmek isterlerse, münakaşa ve çekişmeleri ortadan kaldırıncaya, arzu ve isteklerine tapmaktan vazgeçinceye kadar onlarla savaşın. Nefis tüm varlığıyla Cenab-ı Kuds'Allah ve bütün gönül dünyasıyla da Cenab-ı Hak'Allah'a yönelerek din tamamen Allah için olup, şeytan ve hevanın dinde hiçbir nasibi kalmayınca kadar onlarla cihâd edin." Savaşı sona erdiren ifadelerinde ise, "Eğer vazgeçerlerse artık onlara düşmanlık ve zulüm yoktur. Düşmanlık ancak haddi aşan zalimlerdir."(Bursevi,2003,311)

İnsan bedeninin ihtiyacı olan yeme içme konusunda da İslam'da bazı hükümler bulunur. Yenilmesi ve içilmesinin helal veya haram olduğunu bilmek İslam dininde bilinmesi gereken en önemli bilgilerdendir. Çünkü bir mü'min yaşamak için bu helal ve haram lokmalardan kendisi ve ailesine yedirir. Böylelikle kulluk görevlerini yerine getirir.(Ataya,2004,3) Özellikle etlerinin yenilip yenilmeyeceği hayvanları, bu husustaki dini hükümleri ve bu hükümlerin uygulanışının keyfiyetini bilmek, en az bir kulluk görevi kadar önemlidir.(Demiri,2006,8) Bursevî'nin tefsir ettiği yenilmesi ve içilmesi yasak olan yiyecekler hakkındaki ayetler; Bakara, Maide, Nur, Ahzâb surelerinin ayetlerinde leşin hükmü, domuz etinin hükmü, yenilmesi haram olan hayvanların hükmü gibi hükümleri ele almaktadır. Bursevî, *أَلَمْ آخَرَمَ عَلَيْكُمْ الْمَيْتَةَ وَالنَّمَّ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ بِهِ لَعْنُ اللَّهِ* /Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. (Bakara, 2/173.) ayetinden hareketle boğazlanarak kesilen hayvanlardan kesilmeksizin ölenlerin olduğu ifade edildiğini söyler. Fakat örfе dayalı olarak balık ve (Hicaz bölgesinde yenen bir tür)çekirgenin istisna bir durum olduğunu söylemiştir. Bu ayetlerdeki işari manalar ise şöyledir; leş dünya leşidir, kan nefsanî şehvetlerdir, domuz eti de nefsin arzularına işaret etmektedir. Nefis hırsı, açgözlülüğü, bayağılığı, içinin ve dışının pisliliği sebebiyle domuzla benzetilmiştir. Allah'tan başkası adına kesilenlerden maksat ise, Allah için yapılmayan nefsi tatmin yolunda riya ve gösteriş için yapılan malı, bedeni ve diğer bütün ibadetlerdir. Yalnız dinin üzerine vâcib kıldığı hükümleri yerine getirme hususunda veya bedeni bir ihtiyaç sebebiyle zor durumda kalan kimse, ihtiyaç duyduğu şeyi kullanabilir. Fakat bunu yaparken helal haram demeden dünya malını toplamamalı, şehvetlerini tatmin yoluna gitmemeli, ister helal ister haram olsun nefsin isteklerini yerine getirmeye yönelmemeli ve yapacağı ibadet ve hayırlarda gösterişe yaklaşmamalıdır. Ayrıca zaruret miktarı ihtiyacı giderirken gerekli olan sınırını aşmamalıdır. Bu ise açlığını giderecek kadar yiyecek ve avretini örtecek kadar giyecektir. Bu şekilde davranan ve istifade eden kimseye günah yoktur. Allah kendisi için amel işleyenleri rahmet eserleriyle, kendisiyle kaim olanları rahmet nuruyla ve kendisinden bağışlama dileyenleri rahmet vasıflarıyla mağfiret eder.(Bursevi,2003,281) Bursevî, *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالنَّمَّ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهَلَ بِهِ لَعْنُ اللَّهِ* /Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilenler, -canları çıkmadan önce kesmemişseniz, boğulmuş, bir yerine vurularak öldürülmüş, düşüp yuvarlanmış, başka bir hayvan tarafından süsülmüş, yırtıcı hayvan tarafından yenmiş olanları- dikili taşlar üzerine boğazlananlar ile fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. (Maide, 5/3.) ayetinden hareketle İslami şartlara göre kesilmeden ölen hayvanın eti (leş) haram kılınmıştır. Bursevî burada bir ayrıntıya yer vermiştir. Haram olan ölü veya İslami kesim olmadan kesilen hayvan değil, haram olan leşi yemek olduğunu beyan etmiştir.(Bursevi,2013,348) Bu ayetlerle ilgili işari yorumları ise Bursevî şöyle zikretmiştir: Bu ayet görünüşte dünya ve ahiret ehline hitap etmektedir, hakikatte ise Allah dostlarına ve Allah'ın has kullarını uyarılmaktadır. Ey hak ehli size leş yani bütünüyle dünya haram kılındı, bununla birlikte Allah'tan başkası adına gösteriş için yapılan her ibadet haramdır. Onlar mücahede ile nefislerini boğarlar ve türlü riyâzâtlarla onu isteklerden alıkoyarak, riya ve gösteriş gibi isteklerine karşı çıkararak ona vururlar. Onlar akranları ile boynuzlaşıp sürtüşerek, kardeşleri ile münakaşa ederek ilmi ile övünerek ve dostlar arasında zahitlik taslayarak nefislerini yüceler yücesinden aşağıların en aşağısına yuvarlayıp düşürenlerdir. *Yırtıcı hayvanların yedikleri...* Onlar dünya leşine köpekler gibi saldıran, onu tamah pençesiyle çekiştiren zalimlerdir. Siz ancak helal kazançla ve uygun

yolla elde ettiklerinizden zorunlu kaldığınız durumda zaruret miktarı kadarını yiyebilirsiniz. *Dikili taşlara kesilenler...* burada nefsin dünyevi ve uhrevi istekler uğruna türlü gayret ve çabalarla boğazlayıp feda ettiği şeylerdir. *Fal okları...* dinen yasak olan bu hususlara son verir ve boş beklentilerden kurtulursanız Allah için ihlas, Allah'tan ihlas ve Allah ile ihlas üzere olursanız, rabbani cezabelerle benlik hapishanesinden ve insanlık zindanından kurtulursanız geceniz gündüze ve zulmetiniz nura döner. *Bugün kâfirler ümidini kesti...* nefsi emmare ile onun sıfatları, dünya ve onun şehvetleri, sizin tekrar onların dinine dönme ve kiblelerine doğru namaz kılma ihtimaliniz kalmadığını kesin olarak bilmişlerdir.

Bursevî “ *فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ* /Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”. (Bakara, 2/173.) ayetinden hareketle helal yiyecek bulamadığı için hayatı tehlikeye giren veya bir kısım uzuvların kaybolmasına etki edecek şiddetli açlık veya zorlama durumunda Allah'ın haram kıldığı şeylerden yemek zorunda kalan kimsenin zaruret miktarı kadar yemesinde bir sakınca olmadığını belirtmiştir. Fakat böyle bir durumda kalan kişi aynı durumdaki bir başkasına haksızlık yapmaması gerekir. Mesela kendisi gibi zor durumda kalan bir kimsenin yanında bulunduğu bir leşten kendisinin açlığını giderecek kadar alır ve bunu tek başına yer de diğeri yiyecek hiçbir şey bulamadığı için açlıktan ölürse işte o zaman o kişinin yediği haram olur. Çünkü onun ölmesi kendisinin ölmesinden evla değildir.(Bursevî,2013,280) Bu ifadelerden sonra Bursevî işâri yorumlara da değinerek şöyle demiştir: Sadece şeriatın uygun gördüğü hükümleri yerine getirmede veya bedeni bir ihtiyaç sebebiyle zor durumda kalan kimse ihtiyaç duyduğu şeyden kullanabilir. Fakat bunu yaparken de haram helal demeden dünya malını toplamamalı, şehvetlerini tatmin yoluna girmemeli, ister haram ister helal olsun nefsin isteklerini yerine getirmeye yönelmemeli ve yapacağı ibadet ve hayırlarda riyaya yaklaşmamalıdır. Ayrıca zaruret miktarı ihtiyacı giderirken fazlasına meyletmemelidir. Bu ise açlığını giderecek kadar yiyecek ve avretini örtecek kadar giyecektir. Bu bahsedilen şartlarda dünyadan istifade eden kimselere günah yoktur. Bilinmelidir ki Allah kendisi için amel işleyenleri rahmet eserleriyle, kendisiyle kaim olanları rahmet nurlarıyla ve kendisinden bağışlanma dileyenleri rahmet vasıflarıyla mağfiret eder.(Bursevî,2013,282)

Bursevî *الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبْوَا لَا يَتُومُونَ إِلَّا كَمَا يُتُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبْوَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبْوَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ* / “Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişini helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır.”(Bakara 2/75) ayetinden yola çıkarak, bu ifadeyi daha da açmış cahiliye döneminde insanların birbirlerinden borç aldığı, sonra da ödeyemeyince borcu artırmak kaydıyla süreyi uzattıklarını, bunun da edilen karla aynı kategoride olduğunu söylediklerini bildirerek Allah Teâlâ'nın beyan ettiği asıl faizin ise bu olduğunu ifade etmiştir. Bursevî bu bilgileri verdikten sonra âyetle ilgili işâri anlamlara da değinmiştir; dünyaya olan hırsı nedeniyle faiz yiyen kimse aç köpek gibidir, yer ama doymaz. Karnı şişer ona ağırlık yapar, her ayağa kalkmaya niyetlendiğinde karnı onu aşağı çeker böylelikle kıyamet gününde de en geride kalanlardan olur. (Bursevî,2013,441)

Sonuç ve Tartışma

Yeryüzünde ilk çağlardan itibaren çeşitli inanç sistemleri var olmuştur. Bazı inançlar bireyin aşkın bir varlıkla irtibatı, bazıları bireyin ruhen terakkisi üzerinde durmuştur. İnsan-Tanrı ilişkisi, İnsan-İnsan ilişkisi, İnsan-Evren ilişkisini geniş kapsamlı ele alan inanç sistemleri de bulunmaktadır. İlahi dinler peygamberler ve kutsal kitaplar yoluyla Yaratıcının mesajlarını insanlara ulaştırmışlardır. İslam dininin kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'in ayetleri de çeşitli tarzlarda açıklanmış ve yorumlanmıştır.

Bu çalışmaya konu olan İsmail Hakkı Bursevî'nin yirmi üç yıl gibi uzun bir sürede hazırladığı Rûhu'l-Beyân adlı tefsir kitabının içinde ahkâm âyetleri de tefsir edilmiştir. İsmail Hakkı hem mutasavvıf hem de müfessir olması sebebiyle; zahiri ve batın-î ilimlerin ikisini de kendisinde toplayan bir zattır. Âyetlerin tefsirinin ardından işâri yorumlara da yer vermiştir.

Rûhu'l-Beyân adlı eserde Kur'an-ı Kerim de yer alan ahkâm ayetleri ve bağlantılı fihhi konularda İsmail Hakkı Bursevî görüşlerini belirtmiştir. İşari yorumlar ise kalp temizliği ve ruhun terakki etmesi yönünden ele alınmıştır. Kalp burada bir metafor olarak kullanılmaktadır. Abdest ile ilgili ayet kalpteki diğer varlıklardan ve günahlardan sıyrılmaya olarak ifade edilmiştir. Namaz hususunda Allah'tan başka diğer varlıklardan yüz çevirme ve ruhun mertebelerinde yükselme üzerinde durulmaktadır. Oruç için Allah'tan başka şeylerden uzak durma ve nihayetinde Allah'ın zuhur ve tecellilerini görme olarak yer almaktadır. Hac ibadetindeki sayda; Safa kalbi Merve nefsi temsil etmektedir. Tasavvuf yolundaki ilerlemiş birey her iki metaforunda olumlu davranışlar üzere gidip gelmektedir. Allah'a karşı gelmekten sakınma ve akrabalık bağları ile ilgili ayet; sürekli Allah'ın kontrolü altında olduğunu düşünme olarak yorumlanmıştır. Yetimler ile ilgili ayet olumsuz özelliklerinden uzaklaşma ve iyi davranışlar sergileme olarak yorumlanmaktadır. Sefihlik (akıl noksanlığı) husundaki ayete malını dünya menfaatleri dini hükümlere aykırı sarf etmeme ve şükretme yorumları getirilmiştir. Savaşma konusundaki ayete insanın hevesleriyle mücadele yönünden yaklaşmıştır. Yenilmesi yasak olan gıdalar ve zaruret durumlarıyla ilgili, nefsin arzularından, ibadetler dâhil gösteriş için yapılanlardan uzak durma şeklinde yorumlanmıştır. Faiz konusundaki ayete ise dünya hırsı ve doymak bilmeme, bunun ahiretteki etkileri üzerinden yorumlanmıştır. Örneklerde görüldüğü gibi; İsmail Hakkı Bursevi ayetlerin tefsirine tasavvufî bakış açısı ile manevi yönden gelişme ve buna uygun davranışlar sergilemeye yönelik ikincil yorumlar getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in mesajı çağlar üstü ve evrenseldir. İlmihal bilgileri ve din perspektifinden birey ve toplum hayatındaki iş ve işlemler dönemden, kültürden etkilenerek yorumlanabilmektedir. Örneğin İslam'ın ilk dönemlerinde sadece Arap Yarımadası'nda yaşayan Arapların kültürüyle ilgili bir konu, diğer toplumlarda böyle bir adet olmadığı halde Ruh'ul Beyan dâhil eserlerde mevzu edilmiştir. Bazı konu başlıklarında güncel bilgilere yayınlarda yer verilmelidir. Örneğin temizlik bahsinde kuyu suları ve çöl şartlarında temizlik ortalama bir Müslüman için öncelikli bir bilgi olmayabilir. Bilginin katlanma hızının arttığı, toplumsal hayattaki değişimin daha hızlı olduğu günümüzde birey ve toplumun ihtiyaçlarına yapılacak çalışmalarda öncelik verilmelidir.

Tarih boyunca eser vermiş âlimlerin bilginin yapılandırılmasında katkısı olmuştur. Ancak, sadece geçmiş kaynaklarla yetinilmemelidir. İsmail Hakkı Bursevi eğitim birikimi, yaşadığı dönem ve kendi bulunduğu kültür çevresinin bakış açısıyla bireyin davranışlarıyla ilgili ahkâm ayetlerine işari yorumları ve bireylere önerileri olmuştur. Günümüzde de insan davranışları mevcut şartlarda, biyopsikososyal boyutlarıyla bilimsel bir bakış açısıyla geçmiş tecrübelerden de yararlanarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

- Akçe, Z. (2008), İsmail Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Adlı Eseri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniv. SBE, Şanlıurfa.
- Akpınar, M. R. (2015), "Osmanlı'da Görülen Selefî Temayül Ve Karşı Tepkiler." Dogu'dan Batı'yaDüşüncenin Serüveni İnsan Yayınları, İstanbul.
- Ataya, Ü. H., (2004) Zübedü'l-Ahkâm fi Ekli Lahmi'l-Hayevan, Dımaşk, Dârü'l-Beyrûfî,
- Ateş, Süleyman, (1974) İşari Tefsir Okulu, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Ay, M. (2012). İşarî Tefsirde Yöntem Meselesi . Journal of Istanbul University Faculty of Theology , 0 (26).
- Bursevî, İ. H. (2013) Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l Kur'ân, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,
- İbnü'l-Cevzî, A., (1987) Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fi ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir, Beyrut, Müessesetü'r-Risale
- Çetiner Bedreddin, (1988), Ahkâmü'l-Kur'ân, TDV İslam Ansiklopedisi, 1. Cilt
- Demirî, K., (2006) Hayatü'l-Hayevan, Beyrût, Darü'l-Marife,

Dereli M. V. (2011), İşârî Tefsirlerin Geçerliliği ve Problemleri Üzerine, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXIV

Döndüren, H., (2013) İslam İlmihali, İstanbul: Erkam Yayınları.

Hızlı, M.(2004). Bursa Mahkeme Sicillerine Göre Bursevî'nin Ailesi, Tekkesi ve Vakıfları, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13 (2).

Kabakçılı, O. (2013). İşari Tefsirde Sembolizm . Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi , 12 (46).

Namlı A. (2011) Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Cilt 9, Sayı 18.

Namlı, A. (2001) “İsmail Hakkı Bursevî ” TDV İslam Ansiklopedisi , 23. Cilt.

Uludağ S.(2001), İşari Tefsir, TDV İslam Ansiklopedisi, 23. Cilt.

Uzunçarşılı, İ.H. (1988) Osmanlı Târîhi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., 3. Cilt.

Yaman, A. (2009) “Savaş” TDV İslam Ansiklopedisi, 36. Cilt.

Yazır, M. H. ,Hak Dini Kuran Dili, İstanbul, Huzur Yayınevi, 3. Cilt.

SOYUT KAVRAMLARIN OLUŞUMU AÇISINDAN AHLAKİ BİR KAVRAM OLARAK GÜVEN

(Sayfa 70-77)

Dr. Öğretim Üyesi Remziye Selçuk
İnönü Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
ORCID ID: 0000-0002-0919-9234
remziyeselcuk80@gmail.com,

Öz

Bu makalenin amacı, soyut kavramlar içerisinde kabul edilen ahlakî kavramların bir örneği olan güven kavramını ele alıp incelemektir. Öncelikle kavramlara dair kısa bir açıklama yapıldıktan sonra güven kavramı ve güven kavramının oluşumu hakkında incelemeler yapılmıştır. Kavramların oluşumu insanla beraber, insanın ilk bilgi deneyimleriyle beraber ortaya çıkmıştır ve içeriği insan tarafından anlamlandırılmıştır. Soyut kavramlar tamamen zihinsel bir süreçte seyrettiklerinden içeriği de diğer kavram çeşitlerinden farklılık gösterir. Bu kavramların zihin dışında konusu yoktur; zihinde bir şeyin başka bir şeyle ilişkisini göstermektedirler. Soyut kavramlardan olan ahlakî kavramlar soyut kavramların başlıcalarıdır. Ahlakî kavramlar delâletleri bakımından ifade edilmeleri en özen gerektiren kavramlardır. İçerik bakımından yeterince doğru örnekleriyle ifade edilmeleri onların anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Güven kavramı da ahlakî kavramlar içerisinde ele alınmaktadır. Güven kavramının içeriğini belirleyen ya da onu geliştiren birçok faktör bulunmaktadır. İlk olarak insanın kendi dışındakilerle iletişimi söz konusu olmaktadır. Diğer taraftan insanı kendi dışında bulunanların güven kavramına katkıları görülmektedir. Dolayısıyla güven kavramı, sosyolojik, psikolojik, teolojik, vs. gibi alanlarla ilişkisi olan birçok boyuta sahip kavramdır.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Soyut kavram, Ahlakî kavram, Güven.

TRUST AS A MORAL CONCEPT FOR THE FORMATION OF ABSTRACT CONCEPTS

Abstract:

The aim of this article is to examine the concept of trust, which is an example of moral concepts accepted as abstract concepts. First of all, after a short explanation of the concepts, the concept of trust and the formation of the concept of trust were examined. The formation of the concepts has emerged with the human, with the first knowledge experiences of the human, and the content has been interpreted by the human. Since abstract concepts proceed in a purely mental process, their content also differs from other types of concepts. These concepts have no subject outside the mind; They show the relation of one thing to another in the mind. Moral concepts, which are abstract concepts, are the main ones. Moral concepts are the concepts that require the most care to be expressed in terms of their indications. Expressing them with examples that are accurate enough in terms of content will make them easier to understand. The concept of trust is also considered within moral concepts. There are many factors that determine the content of the concept of trust or develop it. First of all, it is the communication of people with others. On the other hand, it is seen that those who are outside of themselves contribute to the concept of trust. Therefore, the concept of trust, sociological, psychological, theological, etc. It is a concept that has many dimensions related to fields such as.

Key Words: Concept, Abstract concept, Moral concept, Trust.

GİRİŞ

Kavramlar çeşitli analiz ve sentezler sonucu elde edilmektedir. Bu işlemler insan bilgi ve yeteneği çerçevesinde gelişmiştir. Dolayısıyla kavramlar da insan bilgisi ile alakalıdır.

İnsan nâttır, yani konuşma yeteneğine sahip olarak yaratılmıştır. Sadece ses çıkarmaz, bunun yerine bu seslere anlamlar yükleyerek diğer insanların da anlamasını sağlayacak şekilde fikirlerin göstergeleri olarak kullanır. Dil ve dil kullanımı, her ne kadar aslında biçimsel olanı, çerçeveyi temsil eden olsa da aynı zamanda anlamı yansıtmaktan geri durmaz. Bu anlam toplumu etkileşimiyle oluşmuştur. Dolayısıyla dil-toplum ilişkisi yadsınamaz. Bu durumu biraz daha açıklık getirmek gerekirse insan toplum içerisinde yaşayan bir canlıdır. Dil de toplumun iletişimini sağlayan, toplumu birbirine bağlayan araçtır. Dil ile sosyal hayat arasında içten bir oluşum vardır. Dil ile sosyal hayat birbirine güçlü bir şekilde bağlıdır; biri ötekini yadsıyamaz; karşılıklı olarak etkileşim içerisindedirler. Bu ilişki özel bir ortak-yaşarlık meydana getirir, içerik ve biçimce son derece zengin bir iç içe-örülmedir. Dilin güçlü ve yaygın etkisi kültürün her yöresinde, her alanında kendini gösterir. (Tuna,10: 2011) İşte bu durum aynı zamanda ahlaki olanı da etkiler. Daha açık bir deyişle, dilin bilimsel bağlamdaki hatta her bağlamdaki kullanımı, aynı zamanda ahlaki ifadeleri de içerir. (Çotuksöken, 20:2004) Dolayısıyla dil insan yaşantısını, inançlarını, dinini, değerlerini, kültürünü, vs. taşımaktadır. Dilin taşıyıcı olması ve etkileşimi sağlaması temelinde kavramlara dayanır. Dil kavramsal düşüncelerin ifade edilmesi ve iletilmesi için benzersiz bir ortamdır. Kavramlar ya da kavramsal düşünceler insanın dünyayı algılamasında, betimlemesinde, başka bir deyişle dünya ile olan ilişkisini kurmada önemli bir rol oynar. (Tuna, 65: 2011)Dolayısıyla kavramlar farklı alanlara, yaşantılara, inançlara, vs. aittir. Her birinin belli bir oluşum süreci vardır. Ahlaki kavramlar için de aynı şey söz konusudur.

Ahlak kelimesi Arapça “hulk”un çoğulu olup “huylar”, “seciyeler” anlamına gelmektedir. (Cürcâni, 99:1997) bu tanım kişinin ve toplumun sahip olduğu manevi değerleri ifade etmektedir. İnsanın kendisinin ve diğer insanların duygusal olarak daha iyi hissedeceği değerler olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse, ahlak alanında belli değerlere ve değerlerin belirlediği niyetlere, yönelimlere göre sergilenen davranışların söz konusu olduğu da ileri sürülebilir. Dolayısıyla ahlakın hem düşünsel hem de davranışsal boyutu bulunmaktadır. Davranışta, yani uygulamada var olan yani yaşanan, dünyaya ait ahlak, sözle harekete geçen eylemde kendini gösterir. Eylem düşüncenin ya da niyetin varlığa çıkma durumunun sınındığı bir var oluş alanıdır. Tek bir gerçekliği ifade eder yani olma durumunu. Burada bir oluş ya doğrudur ya da yanlış, ya iyidir ya da kötü. (Çelik, 43-62:2008)

Burada henüz konunun detaylarına geçmeden önce genel olarak kavramlar ve oluşumları hakkında bilgiler vermek yararlı olacaktır. Nitekim ahlaki kavramlar da diğer kavramlar gibi oluşumları bir takım süreçten geçmektedir.

1. *Kavram Nedir?*

Kavram bir şeyin zihindeki tasavvurunu karşılayan kelime olarak tanımlanır. Zihinsel tasavvurlar kavramlarla dile aktarılırlar. (İzmirli,65: 1330) Kavram içeriği açıklanmaya ihtiyaç duyan kelimedir de denilebilir. Her bir kavramın birer tanımı vardır.

Kavramlar, dilin temel iletişim kanallarıdır. İnsanlarda çağrışımları ortaklaşmış ve sabitlenmişlerdir.Yazılı ya da sözlü olsun kurulan cümlelerde kavramlar yer alır. Tek bir cümleyle aslında çok daha fazla şey ifade edilmektedir. Dolayısıyla kavramlar birçok bilgi verebilmektedir. Çünkü nesnelere ve diğer varlıklarla bağlantı kurulmasını sağlayan başka tasarımları kapsayan kavramdır. Haliyle her yargıda temelde dayanılan bir kavram vardır. (Kant, 86:2017)

Kavramların zihinde işlevi bulunmaktadır. İbn Sînâ insan zihninin kavramlarla çalıştığını belirtir. (İbn Sînâ,16: 2017) Kavramlar tahayyül edilir, çeşitli şekillerden bağlantıları söz konusu edilir. Dolayısıyla düşünmeye hareket kazandırır. Bilim alanları kendi alanlarına yönelik kavramlar geliştirebilir, tanımlamalar yapabilir, bazı kavramları terimlere dönüştürebilirler. Dolayısıyla gündelik dilden başlayarak her alanda kavramlar kullanılmaktadır.

2. *Kavramların Oluşum Süreci*

Kavramların oluşumu aslında ilk bilgilerin meydana gelmesiyle aynı şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü her kavranan başka bir şeyi kavramayı beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla insanın bilgisi kendi ve kendi-dışı olan şeylerle ilişkisi oranında gelişir. Varlığını devam ettirirken insan, sürekli bu etkileşim içerisindedir. İnsan bilgisinin ilk aşamasının verileri duyu organlarına dayalıdır. Duyusal bilgiler ham, işlenmemiş bilgilerdir. Bu tarz bilgilere ‘ma’rifet-i âmiyâne’ (bayağı, sıradan bilgiler) adı verilir. (İzmirli, 4: 1330) Ma’rifet-i âmiyâne

bilgiler yeni bir şeyle karşılaşan insanın öğrenme çabasıyla, o şeye yönelik zihinsel hareketiyle başlar. İnsanı harekete geçiren, öğrenmeye teşvik eden ise merak duygusudur. Merak, karşılaşılacak nesne, varlık, olay, durum, vs. şeyler hakkında 'nedir?' Sorusuyla başlar. Bu durum bir çocuğun hayret ve heyecanı gibidir. Çocuk sorar, açıklama bekler. 'O nedir?' sorusu şeyin mahiyetine dair sorulan ilk sorudur. Nedir? sorusu mahiyeti gerektirdiğinden bu soru açıldığında aslında dört soru içermektedir: 1-neden yapılmıştır? 2- kimin tarafından yapılmıştır? 3- hangi tarzda yapılmıştır? 4- neye, ne için yapılmıştır? Eğer bu suallerin hepsine cevap verilirse izah tam olur. Merak da mündefi' olur. (İzmirli,65: 1330) Gerek sorular gerekse cevaplar meydana gelirken duyu organlarının verileri kullanılmaktadır. Duyu organları şeylerin mahiyetlerini görerek, duyarak, dokunarak, tadarak, koklayarak açıklamaya çalışır. Göz bir şeyin sıfatları hakkında bilgi verir: sarıdır, düzgündür, karedir, akışkandır, vs. Kulak ses çıkarıcı olup olmaması bakımından, koklama koku olup olmadığı varsa nasıl olduğu, dokunma yapı bakımından yumuşaklık, katılık, pürüzlülük, vs. hakkında, tatma ise tadın olup olmadığını, varsa nasıl olduğu hakkında bilgi verir.

İslam alimleri beş dış duyuya ilaveten iç duyular da kabul ederler. Bunlar hissi-i müşterek, vehim, hayal, hafıza ve müfekkire olmak üzere beş tanedir. Gazali'ye göre insanın en değerli iç duyu yeteneği 'müfekkiredir'. Bu yetenek hayaldeki şeklin tafsiline, onun parçalara ayrılmasına ve onun bir araya getirilmesine güç yetirir. O başka bir şeyi algılamaz. Ancak iki ayrı özelliği tek bir şeye yükleyebilir. Mesela; insan ve uçma özelliği bir araya getirebilir ve uçan insan hayal edebilir. (Gazâlî, 2002:74) Her ne kadar en önemlisi müfekkire olarak görülsede diğerleriyle beraber hepsi zihinsel sürecin işleminde önemli roller üstlenmektedirler.

Yine yukarıda bahsi geçen İslam alimlerinin görüşlerinden farklı olarak insan bilgisine dair farklı görüşler mevcut olsa da -insan ister doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmadan doğmuş olsun, isterse bilgileri sadece uyandırılma ile ortaya çıkmış olsun, isterse sezgiden bahsedilsin ya da sadece akla güvenilsin- genel olarak bakıldığında her insan bir bilgi edinme donanımına öyle ya da böyle sahiptir. Ortak olan şey ise iç ya da dış dünyanın onu sürekli bir oluşum ve değişim içinde olmaya zorunlu hale getirmesidir ve bu süreçte bütün sahip olunan yetenekler çalışır vaziyettedir. Kimi bazen, kimi her zaman. Şu kesindir ki dışarıdan/kendi dışından alınan veriler iç mülahazalarla yoğunlaşmakta ve çeşitli anlamlara göre depolanmakta, hafızada tutulmaktadır. Zihinsel faaliyetlerle, aklın denetiminde sürekli, her yeni bilgi durumunda tekrar tekrar değerlendirilmektedir.

Bir çok kere deneyimlenen, mahiyeti oluşturulmuş şeylerin artık bir ada ihtiyacı olur, isimlendirmeye. Belirlenen, tanımlanmış 'şey'e bir ad verme aşamasına gelinir. İşte zihinde tasavvur edilmiş, vasıfları akıl tarafından desteklenmiş, zihinsel süreci tamamlanmış bu 'şey'e ad verilmelidir. Bu adlara 'kavram' denilmiştir. Mesela; içerisinde yazılar bulunan, sayfaları ve kapağı olan şey artık 'kitap' olarak adlandırılır. 'Kitap' adı rengi, şekli, kalınlığı, vs. nasıl olursa olsun karşılaştığımızda bu özelliklere sahip nesnenin 'kitap' olduğunu biliriz.

Kavramların oluşumu bu şekilde tamamlandıktan sonra bazı özellikler söz konusu edilerek kavram çeşitlerine ayrılır ve kavramların anlam bakımından delâletleri sınıflandırılır. Daha önce bahsettiğimiz gibi kavramlar beraberinde bir çok şeye çağrışım yapabilirler.

Kavramların delâletleri: Kavramlar sözlü veya sözsüz bir şekilde anlama delâlet ederler, çağrışımında bulunurlar. Sözlü delâletler ve sözsüz delâletler kendi aralarında tabii, akli ve vaz'i olmak üzere üçer alt başlığa ayrılırlar.

Sözlü delâlet: 1- Sözlü tabii delâlet: ahh, off gibi sözlerin ağrıya delaleti, 2- Sözlü akli delâlet: duyulan sesin onu söyleyen kişiye delaleti gibi, 3- Sözlü vaz'i delâlet: "insan" kavramının "konuşan hayvana" delaleti gibi.

Sözsüz delâlet: 1- Sözsüz tabii delâlet: Sevmediği birini gören kişinin yüz ifadesi, 2- Sözsüz akli delâlet: Dumanın ateşe delaleti, 3- Sözsüz vaz'i delâlet: Çizgilerin, işaretlerin delaleti.

Sözlü vaz'i delâletin de manaya delâleti de üç şekilde olur: 1- Mutabakât: Evin kavramının eve delâleti gibi bir şeye karşılık verilmiş isimdir. 2- Tazammun: Bu da ev lafzının duvara, insan lafzının canlıya delâleti böyledir. 3-İltizâm: Bağlı olma yoluyla delâlettir. Tavan lafzının duvarlara delâleti böyledir. (Semerkandî, 2014:50)

Fârâbî'ye göre delâlet eden lafızların bir kısmı fiiller ve bir kısmı da kelimeler ve isimlerden türemiş olanlardır. Örneğin; Zeyd, Amr, insan, hayvan, aklık, karalık, adalet, oturan, duran, vs. Ona göre bunlar zamana bağlı olmadan delâlet etmektedirler. (Fârâbî, 2016:16)

Kavramların diğer bir oluşum şekli de deney ve gözlem sonuçlarına dayanmalarıdır. Bu tarz kavramlar bir süreç sonunda belirgin özelliklere atıfla oluşmuşlardır. Örneğin; kaynama, erime, soğuk, düzlem, eğitim, vs. bu tarz kavramlar tanımlamaya ihtiyaç duymaktadırlar.

Kavramlar genel olarak özellikleri göz önüne alınarak şu şekilde sınıflandırılmaktadır: 1- Basit veya bileşik kavramlar, Tekil, tikel ve tümel kavramlar, 3- Soyut ve somut kavramlar, 4- Olumlu ve olumsuz kavramlar, 5-

Belirli ve belirsiz kavramlar. Ahlak kavramı soyut kavramlar olarak kabul edilmektedir.¹⁷(Bkz. Emiroğlu, 2004:60,68) ve (Özlem,2014:72,88)

3. *Soyut Kavramlar Olarak Ahlaki Kavramların Oluşumu*

Ahlaki oluşumlar neredeyse tamamen kişinin dışında gelişmiş olup, kişinin de dahil olduğu oluşumlardır. Bu durumda kişinin kendi-lik ve kendi-dışılık iki ayrı yönü söz konusu olur. Kendilik kendi iç dünyasına yönelik sahip olduğu özellikleri ifade eder. Yani kişinin bedeni ve zihni. Biri iç dünyası, kendine özgü halleridir, düşünmesi, kavrayışı, algı durumları vs. diğeri dışa uzanan maddesel varlığıdır. (Chomsky, 2018: 70) İnsanın bu çift yönlülük durumu, 'başkası'nın deneyimlerinden etkilenmekte olduğuna dikkat çekmektedir. Düşünsel faaliyetleri sürecinde dış etkenler dahil olmakta ve bu sürece katılmaktadır. Bu durum bebeklik çağından itibaren söz konusudur. Bir bebek başkasının yüzündeki sevecenliği, kızgınlığı ve korkuyu ayırt edebilir. Bu duygulara kendi bedeninde değil başkasının fiziksel göstergelerinden elde etmiştir. (Meleau-Ponty, 2020:50)

İlerleyen yaşlarda kültürün, aldığı eğitimin, okuduğu kitapların, sahip olduğu inancın ve dinin, geleneğin, vs. dış faktörlerin etkenlerini taşır. İnsan hep belli bir kültür üzerinden temas eder kendine. En azından dışarıdan edinilen ve kendini tanımasına yardımcı olan bir 'dil' üzerinden temas eder. (Meleau-Ponty, 2020:51) Bundan dolayıdır ki aracı, tarihsiz saf benlik ya da zihin her ne kadar çevreden gelen düşüncelerin insanı düpedüz belirlemesinin karşısına çıkarılan eleştirel bir makam ise de tamamlanıp etkili bir özgürlüğe kavuşması ancak ve ancak dil aracını kullanmakla ve dünyanın yaşamına katılmakla olur. (Meleau-Ponty, 2020:51) İnsan hem yalnızdır hem de başkalarından vazgeçemez. Dil toplumsal etkileşimde karşı tarafa bilgi taşıma aracı olarak görev yapar ve bu aracın en küçük parçası 'kelimeler'dir. Kelimelerin çoğunluğunu da kavramlar teşkil eder. Haliyle 'insan kavramsal iletişim bir canlı varlıktır' denir. (Bingöl, 1999:106)

Kavramların somut veya soyut olarak belirlenmesi dış dünyadaki karşılığına göre belirlenmiştir. Bu durum somut kavramların işlemi belirlemeyi ve göstergelerini oluşturmayı soyut kavramlara nazaran daha kolay olmakta ve hata oranını en aza indirilebilmektedir. Mesela; 'hürriyet' kavramının işlemi belirlemek 'terazi' kavramının işlemi belirlemek kadar kolay değildir. (Bingöl, 1999:108)

Soyut kavramlar 'zihnin dışında konusu bulunmayan, varoluşu başka bir şeye borçlu olan ve ancak zihinde başka bir şeyle ilişki içinde bulunan nesnelere niteliğini gösteren' kavramlar olarak tanımlanmaktadır.(Emiroğlu, 2004: 61) Ahlaki kavramlar da soyut kavramlar sınıfına girmektedir. Ahlaki kavramlar insanın kendi dışından edindiği ve değer yargıları içeren, iyi ya da kötüye işaret eden kavramlardır. Kendi dışından oluşturulmuşlardır. Çünkü 'hiçbir iç yaşam yoktur ki başkasıyla ilişkilerimizin bir ilk denemesi gibi olmasın'. (Meleau-Ponty, 2020:52) Dolayısıyla etkileşim sürdükçe bu iç-dış yaşantı 'asla dinginlik bulmayacaktır'. (Meleau-Ponty, 2020:52) Haliyle ahlaki kavramların insan hayatında yer edinmesi ve varlığını sürdürmesi toplum içerisinde etkileşimle ve bu iletişim süresince onlara verilmiş anlamların ortaklaşa kullanılmasıyla olmaktadır.

Locke(1632-1704)'a göre kelimelerin doğal olarak tek başlarını bazen ifadelerini bulmak zorlaşır. O halde herhangi bir dilde iletişim kuracak kişilerin, kelimelerin hangi kavram ve fikirlere karşılık geldiğini öğrenmesi gerekmektedir. Düşünceler her hangi bir şeyle ilgili olduklarında doğrulukları veya yanlışlıkları söz konusu olabilir. Tek başına adalet, insaf, merhamet vs. doğru veya yanlış olmaz. İnsanların davranışlarında örnekleri ortaya çıktığında bunlar üzerinde konuşulur. Dolayısıyla ahlaki kavramların kullanımı insanların zihnindeki manalarıyla ortak noktaya varılması anlam taşıyıcılığı bakımından önemlidir. (Locke, 2020: 51,52,81,82) Sahtelik, kandırma, alay etme gibi kelimeleri ilk bulan kişi bunu uyumlu bulduğu fikirlere birleştirerek yapmıştır. Dolayısıyla bir çok bileşeni olduğundan anlamları üzerinde tam bir kesinlik yakalanmayabilir. (Locke, 2020:82)

Günah işlemek gibi kavramlar eylemlerle ilişkilidir. Kutsal değerlerle alakası da vardır. Demek ki ahlaki değerleri ifade eden kavramlar kelimelerinin seslerinden oldukça fazla şeydir. (Locke, 2020: 83)Bu konuya ahlaki kavramların özellikleri hakkında bilgi vererek devam edelim:

Locke'a göre ahlaki kavramların özellikleri şu şekilde belirtilebilir: 1- Ahlaki kavramlar iki insanın aklına tam olarak aynı şeyi getirmez. 2- Ahlaki kavramların anlamına tek bir şey üzerinden ulaşamaz. Farklı birçok eylemi içerebilir. Yukarıda bahsi geçen günah kavramının kutsal değerlerle alakalı olması gibi. 3- Herkesin aklına aynı derecede meydana gelmezler. Birçok karmaşık fikir düşünülebilmektedir. Mihnet gibi. 4- Ahlaki değerleri ifade eden kavramlar duyulandan daha fazlasıdır. 5- Ahlaki kavramları sınırlamanın, birbirinden ayırmanın veya değiştirmenin sonu yoktur. (Locke, 2020:81,83) Ahlaki kavramların hem soyut hem de eyleme yönelik olmaları bu kavramların kullanımında belirsizliği giderecek şekilde tanımlamanın önemli olduğu görülmektedir. Locke'un yaklaşımı daha çok anlam bakımından ahlaki kavramının içerik yapısı ile alakalı olduğu görülmektedir. Burada Ayer'in görüşlerine bakmakta fayda olacaktır.

¹⁷ Biz burada çalışmamızın maksadını aşmamak amacıyla kavram çeşitlerinin detaylarına girmemeyi uygun bulduk.

Ayer (1910-1989)'e göre törebilimsel/ahlaki kavramların özelliklerini Locke'un ifadelerinden bazı farklı açılardan şöyle sıralamaktadır: 1- Bu tarz kavramlar içinde geçtikleri yargıların geçerliliğini sınamayı sağlayacak bir ölçüt bulunmadıkça çözümlenemezlerdir.(Ayer,2020: 104) 2- Ahlaki kavramlar duygusal ifadelerdir. Bu kavramlarla oluşturulan önermelerde red ya da onaylama anlamları vardır. 'Parayı çalmak hırsızlıktır' dediğimizde aynı zamanda 'sen bu parayı çaldın' demiş olmaktadır. Kastettiğimiz anlam yanlış bir davranışın gerçekleştiğidir, onaylanmama içerir. (Ayer,2020: 104,105) 3- Ahlaki kavramlar deneyle sınamamaz. Yeni bir bilgi sunmazlar. Dolayısıyla bilimsel alanda kullanılmazlar. (Ayer,2020: 104) 4- Sadece duygusal anlamlara gelmezler. Aynı zamanda teşvik ya da uyarı içerirler. (Ayer,2020: 111) Örneğin; 'hoşgörü' kavramı 'hoşgörü bir erdemdir' önermesi içinde olumlama içermekte, teşvik barındırmaktadır. Görüldüğü gibi Ayer'in yaklaşımı da ahlaki kavramların davranışı yönlendirmesi yönüne dikkat çekmektedir. Yine benzer şekilde Ayer ' belli bir kişi ya da kişiler takımının törel alışkanlıkları nelerdir ve onlarda tam da bu alışkanlık ve duyguların bulunmasına neden olan şey nedir?' sorusunu irdeler. (Ayer,2020: 111) Ona göre 'Yüce Yaratıcı'nın öfkesinden korkma ve toplumun düşmanlığından çekinme' en belirgin sebeplerdir. İşte 'koşulsuz' buyruklar gibi görünmelerinin sebebi budur. (Ayer,2020: 111)

Görüldüğü gibi sözcükler ahlaki kavramlarda davranışın yerine geçebilmektedir. Stevenson ayrıca duygusal anlamların dilbilimsel bağlamda karmaşık önermelerde karşımıza çıkabileceğini ve hatta deneysel olarak doğrulanabilecek inançları içeren olgusal boyutları kapsayabileceğini ileri sürmektedir. (Tuna,16: 2011)

3.1. *Güven Kavramının Oluşumu*

Güven kavramının semantik olarak sosyo-antropo-pedago-teolojik boyutları bulunmaktadır. Ancak öncelikli olarak psikoloji ve ahlak alanında kullanılan bir kavramdır. Dolayısıyla bu kavramın oluşumunu dil yapısal olarak ele aldığımızda kişi ve içinde yaşadığı toplum temelli ele alınması gerekmektedir. Güven kavramının, tanımının oluşması çocukluk hatta bebeklik çağına dayanmaktadır. Nitekim ilk güven oluşumu anne-bebek arasındaki iletişimde kendini göstermektedir. Bebeğin anneye diyalogu, annenin ona karşı tutumu güvenin temelini oluşturmaktadır. Bebeğin ihtiyaçlarına annenin olumlu cevap vermesi, yani bebeğin ihtiyaçlarını karşılama, tekrarlayan durumlarda annenin tekrar olumlu tepkisi bebeğin 'güven' ile tanışmasını sağlar. Uzmanlar bebeklik çağında ihtiyaçları anne tarafından karşılanmayan kişilerin ileriki yıllarda iletişimlerinde bir güven eksikliği sahibi olduklarını belirtmektedirler. (İsen,2006: 38) Bu durumda kişi güven kavramını sağlıklı olarak oluşturamamaktadır. Güven kavramının oluşmasında diğer bazı etkenler de bulunmaktadır. Dolayısıyla

güven kavramı anlama delâleti bakımından farklı şekillerde olabilmektedir: Kişinin kendine karşı geliştirdiği tutumu- özgüven, kişinin doğaya karşı olan tutumu, kişinin diğer kişilere karşı geliştirdiği tutumu, dinî- teolojik tutumu, erdem sahibi olma- ahlaki değerlerle ilgili tutumu. (dürüstlüğü, yalan söylemesi, vs)

Sırasıyla kavramın içeriğinde bahsi olabilen bu durumları sırasıyla açıklamaya çalışalım: 1- Kişinin kendini gerçekleştirebildiği, sınırlarını, imkanlarını, yeteneklerini tanıdığı durumlarda kendine karşı oluşturduğu olumlu kanaate, kendine olan saygısına 'özgüven' denilmektedir. (Çağrıncı, 9: 2012) "Kendime güveniyorum" şeklindeki kullanım bu duruma işaret etmektedir. Haliyle sağlıklı bir kendilik oluşturan birey ne yapıp ne yapamayacağını bildiğinden yaşantısında daha temkinli ve emin ilerleyebilmektedir. 2- Doğanın kişi üzerindeki etkisi söz konusu olduğunda oluşan güvendir. Özellikle doğanın kanunlarının aynı şekilde tekrarlanması, belli bir düzen ve ölçüde yaratılmış olması kişinin doğaya karşı kendini güvende hissetmesini sağlar. Dini kaynaklarda her şeyin bir düzenle yaratılmış olduğundan bahsedilir; Süleyman "güneş altında yeni bir şey yoktur" (Kutsal Kitap, Vaiz, 1-9) der. Kur'an'da "... (Allah), kâinattaki mükemmel ahengi sağlayan ölçü ve dengeyi koydu." (Kur'an, 55;9) şeklinde ayetler bulunmaktadır. 3- Güven kavramının diğer kişilere işaret etmesi şu şekilde olmaktadır: kişinin diğer kişilerin adaletli, ahlaki kurallara uygun ve öngörülebilir biçimde davranacağına ilişkin olan inancını temsil eder. (Spinoza, 2014:194) 4- Güven kavramının diğer bir içerik durumu dini kaynaklıdır. Kişi mensubu olduğu dinin, kavramın eylemde gerekliliğine atıfta bulunması. Din ve inanç insanların en çok etkilendiği konulardır. (Bacon, 2020;216). Burada kutsal kitabın ayetleri ve peygamberin sözleri oldukça etkili olmaktadır. Hz. Muhammed (a.s)'ın müslüman tanımını "müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimse", mü'mini de "insanların canları ve mallarının güvende olduğu kişi" (Buhari, İman, 7) olarak tanımlanması hem bir teşvik ve hem de uyarı ve kural olarak belirlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla peygamberin ifadeleri bağlayıcı olmakta, güvenin içerik bakımından neleri kapsamı gerektiğini belirlemektedir. Yine Hz. Peygamberin "insanların en hayırlılarının kendisinden iyilik umulan ve kötülüğünden emin olunan kişiler "olduklarının ifade etmesi (Tirmizi, 34. Bab: 76.) aynı şekilde dini anlamda güven kavramının nasıl olması gerektiğini belirtmektedir. Ayetlerden örnek verilecek olursa güvenin farklı tespit ve uygulama alanlarını da görebilmekteyiz: " tartıyı düzgün tutma, insanlara karşı adaletli olma, doğru sözlü olma, verilen sözü tutmanın" (Kur'an, 6:152)vs. tüm bu davranış örnekleri dini anlamda aynı zamanda uyulması gereken kurallar olarak güven kavramının dahilinde bulunur.

Yine diğer semavi dinlerde de güven ve dürüstlüğün tavsiye edildiğini görmekteyiz. “Doğruluğun ürünü esenlik, sonucu, sürekli huzur ve güven olacaktır.” (İncil, 32;17) sözleriyle güvenin temelini aslında doğruluğun oluşturduğu görülmektedir. Dolayısıyla Yaratıcısının yolundan giden kişilerin dürüst ve güvenilir olması gerektiği de belirtilmiş olmaktadır.

5- Herhangi bir temele dayanmayan sırf “iyi” olanı benimsemek de yine ahlaki gerekli kılar. Burada en göze çarpan fikir Kant’ın savıdır. Ona göre, insan ahlaki yatkınlığı bulunan canlıdır. Ahlaki olana ulaşmak ise yine zihinsel bir sürecin sonucudur.(Kant, 2017;478) Kant’ın bu görüşünde kişi kendisi insanları gözlemleyerek ahlak kanununun gereği olan ‘en yüksek iyi’ kavramına ulaşır. (Sekman, 2017;59) Dolayısıyla burada kendinden hareketle ahlaki olana ulaşma söz konusudur. Güven kavramı erdem- ahlak- bakımından değerlendirildiğinde içinde şu manaları barındırır: erdemli insan erdemli davranışlarda bulunmalıdır ve güven de erdemlerden biridir. Yani erdemli insan güvenilir olmalıdır. Kendini ‘erdemli’ olarak tanımlayan bir kişinin ‘güvensiz’ olması bir eksiklik olarak kabul edilecektir. Çünkü erdemli insan kendi duygularının esiri değildir. Duygularına boyun eğen ise iyiliğin ve iyi olmanın gereklerini yerine getiremez. (Spinoza, 2021:309)

Yukarıda güven kavramının manasında bulunan, delâlet ettiği manalara değindik. Gördük ki ahlaki kavramların özellikleri çerçevesinde güven kavramının da tek bir anlama delâleti bulunmuyor.

Kavramsal olarak değerlendirildiğinde “güven” iki şekilde ifade edilebilir: 1- Konuşma, dil ile ifade etmedeki tutarlılıklar: söylenen sözün ya da belirtilen ifadenin gerçeklikle uyum sağlaması güvene, sağlamaması güvensizliğe işaret eder. Gerçeği yansıtmayan sözlü ifadelerle ‘yalan’ adı verilir. Yalan beyanlarda bulunan bir kişi için güvenilir olmaktan bahsedilemez. Dolayısıyla güven kavramı karşıt anlamına da çağrışım yapması bakımından yalanı barındırmaz. İzmirli İsmail Hakkı (1869- 1946), “Lafz-ı menfi daima tasavvurda müsbet bir şeyi iktiza eder.(Evvelce farz)zira her tasavvur müspettir. Mesela nankör asla şükürün olmayacağını iktiza eder.” (İzmirli, 1330: 92) diyerek aslında kavramların tasavvurunda karşıt anlamların mahfuz olduğunu belirtmektedir. Ancak bu karşıt anlamlar bir arada olamayacaklarına vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla güven yalanı barındırmaz. “Yalan kaynağını daima bir kişinin kendi isteminin egemenlik alanını diğer bireylere uzanacak şekilde genişletmek istemesinden ve kendisinininkini daha güçlü bir şekilde onaylatabilmek için onların istemini inkar etme arzusundan alır. Dolayısıyla yalan tabiatı itibariyle adaletsizliğin, kötücülüğün ve kötü niyetin bir ürünüdür.” (Shopenhaur,2019:88) 2- Davranışsal tutarlıklar: Yapılan eylemlerin ahlaki bakımdan yeterliliği kavramlar açısından ya güçlendiricidir, ya da zayıflatıcıdır. Güven açısından sergilenen davranışların doğruluk, dürüstlük, adalet, vs. bakımdan yeterli olması güveni artırır. Unutulan cüzdanın ya da paranın sahibine teslim edilmesi, alış-verişte hile yapılmaması, vs. güven kavramını güçlendiren davranışlardır.

Görülen şu ki güven kavramı her an içeriği sorgulanan bir kavramdır.

SONUÇ

Güven kavramı olarak soyut kavramlar alt başlığında yer almaktadır. Soyut kavramlar zihinsel süreçlerin ürünüdürler. Ahlaki kavramlar soyut kavramlardır. Güven kavramı da genel olarak ahlaki olarak ele alınmaktadır. Diğer ahlaki kavramlar gibi güven kavramının oluşumu da dış dünyaya bağlı olarak oluşmuştur. Kimi zaman insanın kendi öz-güven algısı çevresiyle bağlantılı olmaktadır. Dolayısıyla ahlaki açıdan değerlendirilen güven kavramının etkilendiği birçok durum söz konusu olmaktadır: kendi ile ilgili ve kendi-dışılık. Yani kişinin dış dünyayı algılama şekli, yönü ve durumu ile beraber kendi dışında bulunan diğer her şeye karşı algısı söz konusu olmaktadır. Tüm bu etkiler güven kavramının zaman zaman tekrar içeriğinin değerlendirilmeye tabi olmasına yol açmaktadır. Bireyin birbirini destekleyen tutarlı davranışlar sergilemesi ya da bu durumu kendi-dışındakilerde gözlemlenmesi güven kavramını pekiştirmektedir.

Dinin ahlak üzerinde oldukça etkili olduğu da aşikardır. Dinin iyi davranışlara yönlendirmesi ve karşılığında ödül vaat etmesi, kötü davranışları yasaklaması ve yaptırımdan bahsetmesi onun etkisini göstermektedir. Dolayısıyla ahlak kavramları arasında bulunan ‘güven’in oluşumu da dinden bağımsız olarak düşünülememektedir. Kişinin sözünde ve davranışlarında dürüst olması güvenin temelini oluşturmaktadır ve kavramsal olarak bakıldığında mana bakımında içeriğinde barındırmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ayer, A. J.(2020). *Dil, Doğruluk, Mantık*. (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu). İstanbul: Metis Yayınları.
- Fârâb'i, Ebu N. (2016). *Mantıkta Kullanılan Lafızlar*. (Çev. Yaşar Aydın). İstanbul: Litera Yayınları.
- Bingöl, A. (1998). İletişim Bağlamında Dil ve .Mantık. 105-115.Erişim adresi <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/743/9483.pdf> .
- Buhari. İman. 7.
- Chomsky, N. Doğa ve Dil Üzerine, Çev. Ayşe Banu Karadağ, Sözcükler Yay. İstanbul, 2018.
- Çağrı, M. (21-22 Nisan 2012). Güven ve Sadakat. *Kutlu Doğum Haftası, Hz. Peygamber Kardeşlik Ahlakı ve Kardeşlik Hukuku Sempozyumu*. Ankara:Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları.
- Çelik, E. (2008). Dilin Etik Yapılanması ve Ahlaki İşlevi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 56 (2008/1) . 43-62 .
- Cürçani, Ş. (1997). *Ta'rifât*. (Çev. Arif Erkan). İstanbul: Bahar Yayınları.
- Çotuksöken, B. (2004). Etik Bir Değer Olarak Dil, Hekimlik ve Türkçe. *Türkçe Tıp Terimleri Çalıştayı*.(13-22. ss.). Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları: Ankara.
- Emiroğlu, İ. (2004). *Klasik Mantığa Giriş*, Ankara: Elis Yayınları.
- Gazâlî, E.H. (2013). *Mi'yâru'l- ilm*. (Çev. Hasan Hacak). İstanbul:Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gazâlî, E.H. (2002). *Düşünmede Doğru Yöntem (Mihakkü'n Nazar)*. (Çev. Ahmet Kayacık) İstanbul: Ahsen Yayınları.
- İbn Sînâ. (2017). *Mantığa Giriş*. (Çev. Ömer Türker). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- İncil, 32:17.
- İsen, G. ve B. Veysel. (2006). *Ben veToplum*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- İzmirli, İ. H. (h. 1330). *Felsefe Dersleri*. İstanbul: Hukuk Matbaası.
- Kant, İ. (2017). *Arı Usun Eleştirisi*. (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Koç, M. (2018)Psikolojik ve Pedago-Sosyo-Teolojik Açısından Güven: Din ve Değerler Psikolojisi Perspektifinden Analizler. *Hitit üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 2018/1,c.17, sayı:33, 1-38.
- Kur'an ve Meali, *Rahman Sûresi*, Erişim adresi <https://www.kuranvemeali.com/kainattaki-duzen-ile-ilgili-ayetler>.
- Locke, J. (2020). *Kelimelerin Suistimali*. (Çev. Büşra Erdurucan). İstanbul:Tefrika Yayınları.
- Meleau-Ponty, M. (2020). *Algılanan Dünya*. (Çev. Ömer Aygün). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özlem, D. (2014). *Mantık*, İstanbul: Notos Yayınları.
- Semerkandî, S. (2014). *Kıstâsu'l-efkâr*. (Çev. Necmettin Pehlivan). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Shopenhaur, A. (2019). *İnsan Doğası Üzerine*. (Çev. Elif Yıldırım). İstanbul: Oda Yayınları.
- Spinoza, B. (2014). *Mektuplar*, (Çev. Emine Ayhan). Ankara: Dost Yayınları.
- Spinoza, B. (2021). (Çev. Çiğdem Dürüşken). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tirmîzi, 34. Kitabu'l-Fiten, Bab: 76. H. No: 2263.
- Sekman, A. (2017). Kant'ın Ahlak Delili. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*. Cilt/Vol. 3 Sayı/No. 2 (2017): 58-61
- Tuna, S. (2011). *Söz Edimleri Kuramı Bağlamında Dil-Etik İlişkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.